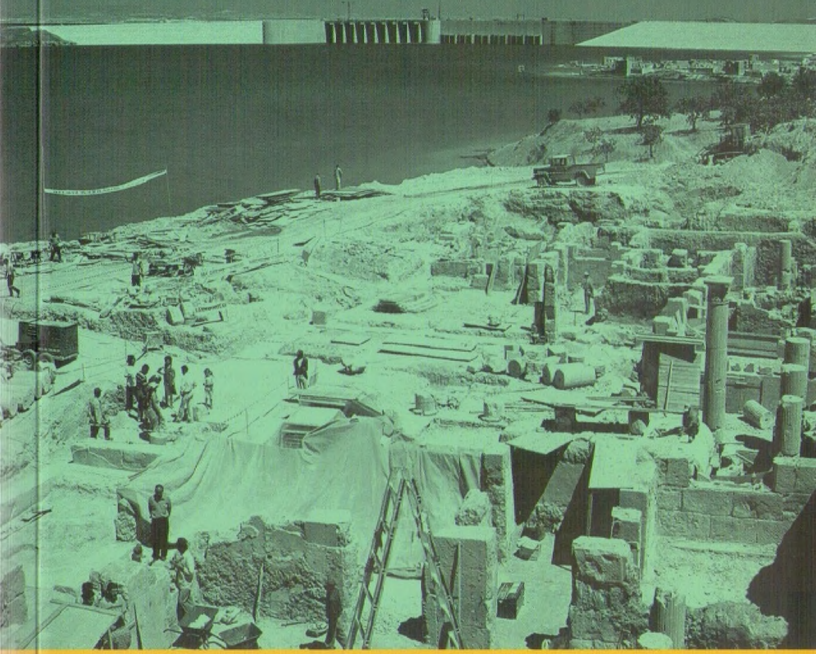
Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji

MEHMET ÖZDOĞAN

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİNİN POLİTİKASI VE POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK ARKEOLOJİ

TÜRK ARKEOLOJİSİNİN SORUNLARI
VE KORUMA POLİTİKALARI : 2

Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji

MEHMET ÖZDOĞAN

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİ VE SANAT YAYINLARI

ARKEOLOJİNİN POLİTİKASI VE
POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK
Mehmet ÖZDOĞAN

Yayımlayan ve Yöneten
Nezih BAŞGELEN

Genel Okuma: *Nazmiye Özgür YILMAZ*

Kapak: *Lalehan UYSAL*

Düzenleme: *Serdar KIRAN*

Baskı: Mart Matbaacılık Sanatları Tic. ve San. Ltd. Şti.
Mart Plaza Merkez Mah. Ceylan Sok. No: 24
Nurtepe/Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 321 23 00 **Faks:** (0 212) 295 11 07

ISBN: 975-6561-95-5

© 2006 Arkeoloji ve Sanat Yayınları
Her türlü yayın hakkı saklıdır / All rights reserved.
Yayınevinin ve yazarın yazılı izni olmaksızın elektronik mekanik, fotokopi ve benzeri araçlarla ya da diğer kaydedici cihazlarla kopyalanamaz, aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Kitabevi/Satış Mağazası: Yeniçarşı Cad. Petek Han
No: 32/A, Galatasaray, İstanbul
Tel.: 0 212 249 92 26 Fax: 0 212 245 68 77
www.arkeolojisanat.com / info@arkeolojisanat.com

İÇİNDEKİLER

SUNU: TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR POLİTİKASINDA ARKEOLOJİNİN YERİ VE SORUNLARI Nezih Başgelen 7

KÜLTÜR VARLIKLARIYLA İLGİLİ POLİTİKA ÜRETMETKE, KÜLTÜR VARLIKLARI - BİLİM İNSANLARI - TOPLUM VE DEVLET İLİŞKİSİNE YENİ BİR BAKIŞ 9

- Durum Saptaması 9
- Kültür Varlıkları ve Bilim İnsanları: Geçmişten Korkmak-Geçmişi Tekeline Almak 16
- Kültür Varlıkları ve Devlet: Değişen Tanımlar, Yeni Açılımlar, Sorumluluklar 18
- Bazı Öngörüler 23
- Geleceğe Umutla Bakmak 29

ÇAĞDAŞLAŞMA VE TÜRK ARKEOLOJİSİ. ARKEOLOJİNİN GÖRMEDİĞİMİZ YÜZÜ 31

- Geçmişin Sahibi Kimdir? 34
- Yeni Yaklaşımlar 36
- Küreselleşen Dünyada Kültür Mirası ve Arkeolojinin Yeri 36

YENİ BİN YIL, KÜRESELLEŞEN DÜNYA VE TÜRKİYE; ARKEOLOJİNİN GELECEĞİ 38

TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ 43

- Arkeoloji Nedir? Ne Değildir? 43
- Arkeolojinin Tarihsel Gelişimi 45
- "Biz" ve Arkeoloji - Türk Arkeoloji Geleneğinin Oluşumu 51

• Bugün Arkeolojinin Neresindeyiz?
Türk Arkeolojisinin Sorunları 55
• Sonuç: Korumak - Korumamak ve Kimin İçin? 62

GÜNÜMÜZ SORUNLARINA GEÇMİŞTE ÇÖZÜM ARAMAK.
POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK ARKEOLOJİ 66
• Geçmişe Farklı Bakış Açıları 69
• Bazı Yansımalar: Geçmişi Sahiplenmek 70
• Çağdaş Yaklaşımlar 73

AVRUPA'NIN SINIRLARI 77
• Arkeolojide Politika - Politikada Arkeoloji 77
• Arkeolojinin Tarihine Farklı Bir Bakış 78
• Düşünce Sistemine Zaman Boyutu Kazandırmak 79
• Dünyayı Sahiplenmek 80
• Düşünsel Akımlar ve Arkeoloji 82
• "Avrupa" Kavramının Değişen Sınırları 84
• Sonuç 87

KÜLTÜR MİRASIMIZI TOPLUMA KAZANDIRMAK.
YENİ AÇILIMLAR VE SORUNLAR 89
• Geçmişi Öğrenmek, Kimin İçin? 89
• Bilginin Yaygınlaştırılması: Müzeler 91
• Geçmişle Günümüzü Barıştırmak: Yeni Arayışlar 92

KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN
1213 SAYILI GENELGESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER
MADDELERLE İLGİLİ GÖRÜŞLER 101

KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN
14.08.2005 GÜNLÜ GENELGESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER 131

İLGİLİ KAYNAKÇA 134

SUNU

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR POLİTİKASINDA ARKEOLOJİNİN YERİ VE GELECEĞİ

NEZİH BAŞGELEN

2001 yılında yayımladığımız Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın "*Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları*" adlı eseri, beklentilerimizin üstünde bir ilgiyle karşılanmıştır. Özellikle meslektaşlarımız dışında değişik kesimlerden aldığımız olumlu yansımalar, yurdumuz arkeolojisindeki araştırmaların yanı sıra sorunlara karşı duyulan ilginin de giderek arttığını göstermesi açısından önemlidir.

Prof. Özdoğan'ın ilk kitabın giriş yazısında da kısaca değindiği gibi, Türk arkeolojisi bilimsel açıdan son yıllarda önemli atılımlar yapmış, araştırmaların sayısı kadar niteliklerinde de sevindirici gelişmeler göstermiştir. Ülkemizde arkeolojinin bilimsel alanındaki bu olumlu gelişmelere karşın, kültür varlıklarının yönetimi ve korunması ile ilgili sorunların çözümünde ülke genelini gözönüne aldığımızda aynı düzeye geldiğimizi söylemek hâlen çok zordur.

Bugün müzelerimiz tarihinin en zor günlerini yaşamaktadır. Temsilci verilemediğinden kazılar zamanında başlayamamaktadır. Kültür varlıklarımızın tahribatı gün geçtikçe daha vahim bir hale gelmektedir. Bunun yanı sıra bir eşi olmayan ve yerine konulamayacak değerdeki tarihi eserlerin ihale yoluyla onarımlarının parayla tahribata dönüştüğü gözlemlenmektedir. Ata yadigarı pek çok anıtımızın içindeki taşınır eserlerin güvenliği ve yerinde korunması önemli bir sorun haline geldiği üzülerek görülmektedir.

Öte yandan ülkemizdeki araştırmacılar bilgi üretmek için zaten inanılmaz bir ayrıntılar dünyası içinde iğneyle kuyu kazarcasına uğraşırken, omuzlarına yüklenen bürokrasi ve nedensiz kırtasiye onları neredeyse çalışamaz duruma getirmektedir. Buna karşılık define arayanların özellikle de ellerinde dedektörlerle araziye çıkanların son yıllarda içinde bulunduğu rahatlığı izah etmek gerçekten güçtür.

Bunun yanı sıra Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın geçtiğimiz yıllarda ilgili bazı yasa ve yönetmeliklerde gerçekleştirdiği reform niteliğinde yapısal değişiklikler önemli bir girişimdir. Ancak bunların uygulanmasında daha şimdiden görülen sıkıntılar biriken sorunların çözümü açısından yapılması gereken daha çok şey olduğunu da göstermektedir.

Bu süreçte arkeoloji alanındaki sorunların tüm ülke genelinde sergilediği tablonun irdelenmesi açısından Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın bu kitapta bir araya getirdiğimiz değerlendirmeleri bizlere yeni bakış açıları ve çözüm önerileri sunmaktadır. Prof. Özdoğan ülkemizde uzmanı olduğu alanda, çalıştığı projelerde ve araştırdığı konularda daima nedenleri sorgulayan ve bunun geçerli cevaplarını bulmaya çalışan bir bilimadamı olarak uzman olduğu alanın ayrıntıları içinde bulduklarının neye yaradığını ve yaşadığımız toprakların kültür tarihi içindeki öneminin ne olduğu sorusuna cevap bulmayı daima ön planda tutmuştur. Araştırmalarındaki verilerin ayrıntılı dünyası kadar çalıştığı alanın sorunlarına yönelik pratik ve teorik gözlemlerini her zaman çevresiyle ve kamuoyuyla paylaşmaya özen göstermiştir.

Bu kitapta biraraya getirdiğimiz yazılarında ortaya koyduğu, ülkemiz arkeolojisinin içinde bulunduğu sorunların tespitine, çözümüne yönelik görüşlerinin ve yorumlarının bu konularla ilgili geniş bir kesime yararlı olacağına ve yurdumuz arkeolojisinin geleceğine ışık tutacağına inanıyorum.

KÜLTÜR VARLIKLARIYLA İLGİLİ POLİTİKA GELİŞTİRMEKTE, KÜLTÜR VARLIKLARI - BİLİM İNSANLARI - TOPLUM VE DEVLET İLİŞKİSİNE YENİ BİR BAKIŞ

Durum Saptaması

Son yıllarda kültür varlıklarına yeni bir düzenleme getirmek için Kültür ve Turizm Bakanlığı yeni arayışlar içine girdiği, ilgili yasa ve yönetmeliklerde köklü bazı değişiklikler yaptığı görülsede, bunların bu alandaki sorunlara tam bir çözüm getirdiğini söylemek güçtür. Bu bağlamda yeni düzenlemelerin, çağdaş dünyada gelişmiş olan yeni bakış açılarını, terminolojiyi ülkemize kazandırmış olması kuşkusuz çok olumlu bir gelişmedir. Ancak bu düzenlemeler yapılırken kültür varlıklarının turizm açısından taşıdığı potansiyel ön plana çıkmış, yönetim modeliyle ilgili düzenlemeler de daha çok yıllardır sürüncemede kalan, güncelliğini hâlen koruyan sorunlara kısa erimli çözüm önerileri getirmiştir. Buna karşılık yeni düzenlemelerin, kültür varlıklarının içerdiği bilginin ortaya çıkartılması, topluma ve bilim dünyasına kazandırılması gibi belgelemeye ve araştırmaya yönelik konuları hemen hemen tümüyle göz ardı ettiği ortadadır. Bu nedenle, "kültür varlığı" tanımının üç ana ayağı olduğunu anımsatmakta yarar görmekteyiz:

1- Bunların ilki ve temel olanı "bilgi"dir; kültür varlıkları geçmişten günümüze nasıl gelindiğini gösteren bilgi bankalarıdır; bu bilgi bilimsel anlamda ele alınıp işlenmediğinde, ölü-atıl bilgidir. Ancak işlendiği, bilimsel bakımdan ele alındığı zaman bu bilgi, kullanılabilir bilgiye dönüşür. Kültür varlıklarına sahip olmanın getirdiği en önemli sorumluluk, bunların içerdiği bilgiyi ortaya çıkartmak ve böylelikle tüm insanlığın yararına sunmaktır.

Bu bağlamda arkeolojinin temel amacının geçmişi anlamak, insanlığın gelişim sürecini kanıtlarıyla ortaya çıkartmak ve bunu bir zaman ölçeğine bağlamak olduğunun unutulmaması gerekir. Başka bir anlatımla arkeoloji, güzel ve değerli şeyler bulmak amacıyla yapılmaz, eğer böyle yapılırsa bunun adı arkeoloji değil antikacılık olur. Bu nedenle arkeoloji, Rönesans'tan bu yana düşünce sisteminin gelişimine önemli bir katkı yapmış, dünyanın, uygarlığın yaratıldığı gibi kalmadığını, sürekli değiştiğini ve bu değişimin uzun bir sürece yayıldığını göstermiş, düşünce sistemine "evrim" kavramının girmesini sağlamıştır. Burada evrim, yalnızca makro ölçekte insan ırkının biyolojik evrimini içermez, herhangi bir kültürün, bir yerleşimin, bir teknolojik gelişmenin ya da daha mikro boyutlu bir olayın evrim sürecini de aynı yaklaşımla ele alabiliriz. Kültür varlıklarıysa bunun kanıtı, bilgi bankasıdır ve bu hiçbir şekilde feda edilemez.

2- Kültür varlıklarının topluma kazandırılması: Kültür varlıkları ve bunların içerdiği bilgi, mutlaka topluma kazandırılmalıdır; aksi takdirde anlamsızlaşır. Bu kazanım, turizm yoluyla ekonomik bir kazanç olabileceği gibi, kişilerin düşünce dünyasını zenginleştiren, onların kendilerini farklı hissetmelerini sağlayabilen bir sosyal kazanç şeklinde de olabilir. Başka bir anlatımla, kültür varlıklarından edinilen bilginin ayrıntı düzeyi konunun uzmanlarını, bunun süzülmüşü ise toplumu ilgilendirir. Kültür varlıklarıyla toplumun özdeşleşmesi, başta devlet olmak üzere, kurumların yönlendireceği kültür politikalarıyla belirlenir.

3- Gelecek kuşaklara aktarım: Geçmişin yüzlerce, binlerce ve hatta on binlerce yıllık birikimi olarak bugüne kadar gelen kültür mirası, "uygarlığın belleğinin görsel kanıtları"dır; bunlar, yalnızca günümüzün sosyal ve ekonomik zenginliğinin göstergeleri olarak görülmemelidir. Ge-

lecek kuşakların bunlardan yararlanmasını sağlamak da, bunlara sahip olanların sorumluluğunun bir parçasıdır. Burada çözüm bekleyen temel sorun, çağdaş yaşamın gerekleri ile geçmişe ait kalıntıların bir bütünlük içinde değerlendirilebilmesi, yani kültür varlıklarının çağdaş yaşamı engellemeden, rahatsız etmeden varolabilmesini sağlayacak yolların bulunmasıdır. Bu da ancak çağdaş yaşamın düzenlenmesinde kısa erimli rant beklentilerinin yerini, uzun erimli akılcı planlamanın almasıyla gerçekleşebilir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi, son yıllarda yasa ve yönetmeliklerle getirilmek istenen yeni düzen, daha çok kültür varlıklarının ikinci öğesi, kısmen de üçüncü öğesi ile ilgilidir. Buna karşılık birinci öğe, yani bilgi, bilgi üretme ve kültür varlıklarının bilgi değeri, tümüyle gündem dışında kalmıştır. Özellikle Kültür Bakanlığı ile Turizm Bakanlığı'nın birleştirilmesi, turizmin baskın bir girdi olarak ortaya çıkmasına neden olmuş, bu da yukarıda ikinci ayakta değindiğimiz "ekonomik kazanım"ın, başta sosyal kazanım olmak üzere, diğer tüm öğeleri bastıracak şekilde üste çıkmasına neden olmuştur. Sistemimizin ve bunu yöneten bürokratik yapımızın araştırmalar ve araştırmacılara bakış açısı, bunlara duyulan "kuşku" ile yoğrulmuştur. Bu kuşkunun temelleri geçen yüzyıla, 2. Dünya Savaşı öncesi dönemin haklı gerekçelerine dayanmaktadır. Batılı ülkeler 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar arkeologları, araştırmacıları, gizli servislerinin bir uzantısı olarak görmüş, kullanmıştır. O dönemlerde bir yabancının kırsal kesimde gezmesinin tek haklı gerekçesi arkeolojik araştırmalardı. Yakın tarih, arkeologların bu tür maceralarıyla doludur. Bu nedenle arkeolog tanımı bürokraside, kuşkuyla bakılması, hareketlerinin izlenmesi gerekli bir "potansiyel suçlu" kavramıyla kaynaşmış durumdadır. Ne var ki, günümüzün değişen dünyasında artık hiçbir devletin, kötü niyetleri için arkeologlara ihtiyacı kalmamış, eskiden arkeologlardan beklenenleri

çok daha etkin bir şekilde çözecek yollar, teknolojiler ortaya çıkmıştır. Ancak bürokrasimizin gözünde arkeologların bu kötü imajı bir türlü değişmemiş, ülkemize çeşitli nedenlerle gelen farklı uzmanlıklardaki yüzlerce, binlerce araştırmacının arasında hâlen en sıkı denetim arkeologlara uygulanagelmiştir. Bu da, gerçekten bilimsel çalışma yapan günümüz arkeologlarının önünde ciddi bir engel olarak durmaktadır. Aynı şekilde, 1960'lara kadar Batı ülkelerindeki büyük müze koleksiyonları, o ülkelere ait arkeologların çabalarıyla oluşturulmuştur. Günümüzde Batı'daki birçok bilim kurumu eski eser trafiğinin önlenmesi, dünyanın her neresinde olursa olsun yağmalanmaması gerektiği konusu üzerinde, belki de bizden çok daha hassas bir girişim başlatmışlardır. Bu, Batı'da eski eser piyasasının, antika koleksiyonculuğunun kalktığı şeklinde algılanmamalıdır; bu piyasa hâlen vardır ve kültür varlıkları için çok ciddi bir tehdit oluşturmaya devam etmektedir. Ancak piyasaya "mal" sağlayanlar bilim insanları değil, bu işin ticaretinde uzmanlaşmış olan kesimdir. Arkeoloğun amacı bilim olduğu için, yasal olmayan yollardan ortaya çıkan bir bulguyu yayımlarında kullanamaz. Buna karşılık antika piyasasını canlı tutan tüccar kesimin elinde bugün, geçmişte olmayan olanaklar vardır ve bu piyasa ile bilim dünyası arasındaki çatışma da giderek şiddetlenmektedir. Buna bağlı olarak gerçek bilim insanları yasa dışı yollarla ortaya çıkan arkeolojik bulgulardan uzak durmaya çalışmakta, kendilerine bu yönde bir suçlamanın gelmemesi için oldukça özen göstermektedir. Ne var ki, bürokratik yapımız hâlen tüm çabasını bilim insanlarının denetimine vermekte, bu da bilim insanları kadar tanımlı olmayan tüccarların çok daha serbest dolaşmasına yol açmaktadır.

Sözün en geniş kapsamıyla, bürokratik yapımızın dünyada meydana gelen bu gelişmelere uyum sağlamaktan uzak olan durağan yapısı, ister istemez bilimsel çalışmalara da yansımıştır. Dünyanın her yerinde olduğu gibi ülkemizde de bilgi

üretmeye yönelik araştırma talebi hızlı bir artış göstermiştir. Sistemimiz, yukarıda da değinilen kuşku ve endişeler nedeniyle her türlü arkeolojik araştırmaya çok sıkı bir denetim getirmek istediğinden, bunları sınırlama yolunu tercih etmiş, bu da içine dönük bir durum yaratmıştır. Üstelik eğitim kurumlarının yaygınlaşmasıyla bu çelişki çok daha belirginleşmiştir. Genel olarak ülkemizdeki arkeolojik araştırmaların dönemlere göre sayısı bu durumu açıkça göstermektedir. Araştırmacıların sayısı hızla artarken, araştırmaların sayısı 1950'lerden 1970'lere kadar hemen hemen hiç artmadan sabit kalmıştır. Araştırmaların sayısı, Keban Kurtarma Kazıları Projesi'yle ilk başlarda biraz artmış, ancak bu artış sadece belirli bir coğrafyada yoğunlaştığından Türkiye bütününe yansımamıştır. Türk arkeolojisinin bilimsel etkinliğinin sıçrayışı, daha sonra Sayın Nurettin Yardımcı dönemiyle görülür; yıllık kazı sayısı bu dönemde 20'li sayılardan 70'li sayılara yükselmiş ve bu artış çok önemli bir ivmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu ivme, yalnızca Türk ve yabancı genç bilim insanlarının bilimlerini yapabilme olanağını elde etmesiyle sınırlı değildir; ortaya çıkan bulgular Anadolu arkeolojisine yepyeni bir boyut kazandırmıştır. Bu döneme kadar Türkiye'yi çevreleyen ülkelerde sayısı giderek artan kazılar, neredeyse bilim dünyasına Anadolu uygarlıklarını unutturacak yoğunlukta bilgi üretmişti. Anadolu'da kazı etkinliğinin sınırlı ölçüde de olsa artması, öylesine beklenmedik kültürlere ait izler çıkartmıştır ki, bu yeni bir canlılık odağı oluşturmuş ve birçok araştırmacının Anadolu'ya yönelmesini sağlamış ve bu ivme günümüze kadar süregelmiştir. Ancak, burada vurgulamakta yarar görüyoruz; araştırma sayısının artışı, devlet bürokrasisinin karşı çıkmasına, bu sayıyı azaltmak için her türlü önlemin alınmasına karşın gerçekleşmiştir. Bu o denli aykırı bir durumdur ki, üzerinde biraz daha durmakta, sanıyorum ki Türk arkelojisinin geleceğini ve bugünkü konumunu anlamak açısından yarar vardır.

Bu bağlamda karşılaşılaşılan ilk ve temel çelişki devletin politikasıdır: Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Türk Devleti elindeki tüm olanakları kullanarak daha fazla arkeolog yetiştirmek için uğraşmıştır; birçok Batı ülkesine kıyasla, daha kapsamlı ve ayrıntılı arkeoloji bölümleri kurulmuş, son yıllarda Anadolu'da açılan yeni üniversitelerle, arkeoloji bölümlerinin sayısı 26'yı geçmiştir. Buna ek olarak, Atatürk döneminden başlayarak devlet, yurtdışına arkeoloji öğrenimi için sürekli öğrenci yollamıştır. Son yıllarda üniversitelerin kendi öz olanakları kadar YÖK bursları ile de yüksek lisans ve doktora için çok sayıda öğrenci Batı ülkelerine gönderilmiştir. Bunun da ötesinde, kendi olanakları ile yurtdışında arkeoloji okuyan öğrenciler kadar, başta Almanya, Hollanda, Fransa ve Belçika olmak üzere yurtdışında yaşayan ve ülkeleriyle bağlantılarını kopartmak istemeyen Türklerin, Türkiye'nin arkeoloji cenneti olduğu ve dolayısıyla iş bulma olanaklarının olabileceği yanılgısı ile, bulundukları ülkede arkeoloji öğrenimini seçmeye yöneldiği ve her yıl bunların sayısının da belirgin bir biçimde arttığı görülmektedir. Kuşkusuz "nitelikli" ve "çağı yakalayan" bir arkeolog kuşağının yetişmesi açısından, bunların tümü sevinçle karşılanmalıdır. Araştırmacı sayısı ve niteliğindeki bu olumlu gelişmeye karşın, Türk bürokrasisi ilke olarak, araştırmaları sadece günümüzdeki sayısıyla dondurma değil, azaltma niyetinde olduğunu her fırsatta açıkça dile getirmektedir. Bir yandan araştırmacı sayısının artırılması için devletin bir kanadı uğraşı verir ve buna yönelik yatırım yaparken, diğer bir kesiminin araştırmaları azaltmaya çalışmasının yarattığı çelişki, Türk arkeolojisini istenmeyen sıkıntılara sokmuştur. Gene de, Türk bilimsel arkeolojisi öylesine canlı bir gelişme ivmesi içine girmiştir ki, bürokrasinin bunu engellemek için son 15 yıldır harcadığı tüm çabalar sonuçsuz kalmış, zorlamayla, dolambaçlı yollar ile de olsa araştırmaların sayısı her geçen yıl artmaya devam etmiştir. Ancak bu gelişmenin doğrudan değil, dolambaçlı yöntemler kullanılarak "sisteme rağmen" gerçek-

leşmesi, araştırmacılar üzerinde etkisi giderek artan bir "baskı" unsuru oluşturmakta, hatta araştırma iznini bu şekilde almak istemeyen ve bunu bilimsel etiğe sığdıramadığı için kendine yediremeyen araştırmacılar için de caydırıcı olmaktadır.

İlginç olan, devlet ve bürokrasinin araştırmaları sınırlamak istemesinin altında yatan nedenlerdir. Önceki ciltte ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu gibi, anayasal görevi ülkeninin kültür varlıklarını korumak ve düzenlemek olan Kültür Bakanlığı, bu bağlamdaki temel işlevini araştırmacıların denetlenmesi olarak görmüştür. Bu durumu, yukarıda da değindiğimiz "bilginin üretimi" sorumluluğunun yerine getirilmemesi olarak da tanımlayabiliriz. Bilim insanları tarafından ele alınmamış olan kültür varlığı ölü bir bilgi yığınıdır; bir höyüğün, tümülüsün, ören yerinin içerdiği bilgi atıl durumdadır, kullanılır durumda değildir. Kültür varlıklarına sahip olmanın getirdiği sorumlulukların başında, atıl bilginin kullanılabilir bilgiye dönüştürülmesi gelmektedir. Bürokrasimiz, bu "atıl bilgi"yi ortaya çıkartarak, uygarlığa kazandırmayı hiçbir zaman kendi sorumluluk alanı içinde görmemiştir. Bu daima, bürokrasimizin algılayamadığı soyut bir kavram olarak kalmıştır. Sistemimiz üretilmiş, şu ya da bu şekilde ortaya çıkmış olan bilgiye saygı duymuş, ona kol kanat germiştir; buna karşılık gözünün önünde olmayan bilgiyi ise önemsememiş, hatta varlığını bile kabul etmemiştir. Bu nedenle bilim dünyası ile Kültür Bakanlığı'nın ilişkisi hemen hemen neredeyse bilimsel çalışmaların denetim altında tutulması, giderek daha sıkı denetim kurallarının getirilmesi şeklinde gelişmiştir. Bu bağlamda, giderek hızlanan kültür mirasının tahribi, yani incelenmemiş yerlerde atıl durumda olan bilginin yok edilişi, bir türlü sistemimizin gündemine girmemiştir. Oysa bizim dışımızda, dünyada gelişen yaklaşımlar, esas olarak ortaya çıkmamış bilginin korunmasını, devletin esas duyarlılığını bunlara yöneltmesini öngörmektedir; ele alınmış yerlerin nasıl korunup değerlendirileceği ise, bilgi üretiminden farklı açılımları gerektiren, kuralları farklı olan bir olgudur.

Kültür Varlıkları ve Bilim İnsanları: Geçmişten Korkmak-Geçmişi Tekeline Almak

Yukarıda da değindiğimiz gibi, bilim adamlarının görevi, kültür varlıklarının içerdiği bilgiyi ortaya çıkartmak, atıl durumdaki bilgiyi aktif hâle getirmektir. Bu bilginin üretilmesi, hele anlamlı bir hâle gelmesi kolay değildir. Her şeyi ile gözümüzün önünde olan bugünü bile anlamanın ne denli güç olduğu düşünülürse, eksik bilgilerle geçmişi anlamaya çalışmanın zorluk derecesi daha iyi anlaşılır. Geçmiş, birçoklarının düşündüğü gibi tekdüze değildir; geçmiş de, bugün olduğu gibi karmaşık, kendi içinde farklı renkleri olan bir süreçtir; bilim insanı, arkeolog, uzmanlaştığı alan ile ilgili sorularına yanıt bulmak için, bunun belirli bir parçasına yönelir ve bilgi birikimi, yeteneği, olanakları ölçüsünde geçmişi anlamaya, yorumlamaya çalışır. Hata yapabilir, yanılabilir, yanlış sonuçlar çıkartabilir, hatta bunu belirli politik nedenlerle bilinçli olarak da yapabilir. Yabancı bilim insanlarının bilinçli olarak geçmişi çarpıtacağı kaygısı, içimize sinmiş, yerleşmiş olan bir korkudur. Ne var ki, kimse geçmişi değiştiremez. Geçmiş yaşanmıştır ve bitmiştir, değiştirilemez; yapılan yanlışlar, çarpıtmalar, bir zaman sonra doğru yerine oturur. Bundan korkmamak gerekir, yanlış ya da istemediğimiz sonuçlar çıkacak diye, geçmişe yönelik araştırmalara korku ve endişe ile bakmak, bu nedenle bunları sınırlandırmak, yalnızca doğrunun ortaya çıkmasını engeller. Geçmiş ne kadar yoğun olarak araştırılırsa, doğruya ulaşma olasılığı o ölçüde fazladır. Ayrıca, geçmişi incelerken hata yapma ya da saptırma olasılığı, yabancı bilim insanları kadar bizler için de geçerlidir.

Geçmiş kimsenin malı değildir; tüm insanlığın ortak malıdır; bu nedenle de "kültürel miras" olarak tanımlanmaktadır. Bir meslektaşımızın tanımladığı gibi; "geçmiş yabancı bir ülkedir ve arkeoloji bu ülkeye girmek için gerekli olan vizedir". Bunun üzerinde hak iddia etmek, günümüzün politik sorunlarını, o sorunların bulunmadığı geçmişe taşıyarak herhangi bir

görüşü destekleyecek kanıtlar aramak, geçmişi çarpıtmanın ya da "geçmişin yanlış kullanımının" bir başka şeklidir. Ancak bu da, geçmişi değiştirmez. Kültür tarihi, geçmişin bu tür yanlış kullanımının örnekleri ile doludur; bunu her ulus, her politik görüş yapmış, geçmişi karıştırıp içinden istediği verileri ayıklayıp kullanmıştır. Ancak bir süre sonra bunlar unutulmuş, hiçbir etki yapmadan unutulup gitmiştir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, geçmiş öylesine renkli ve çeşitlidir ki, bunu bastırdığınız zaman, içinde her istediğinizi kanıtlayacak malzemeyi bulabilirsiniz, ancak bu geçmişi değiştirmez.

Geçmişin doğru anlaşılmasındaki bir engel de, bilim insanlarının kıskançlığından kaynaklanmaktadır. Geçmişe ait bilgi, bir ören yerinde, bir höyükte ya da herhangi bir arkeolojik dolguda saklıdır, göz önünde değildir. Bunlara erişen bir bilim insanının, arkeoloğun, bunlar üzerinde tekel kurma hakkının da olmaması gerekir. Kazılan bir yerde ortaya çıkan nesneler, bundan yüzlerce, binlerce yıl önce yaşamış birilerinin bıraktığı nesnelerdir, kazı ile ortaya çıkmıştır. Bilim insanının esas görevi bunların değerlendirilmesi, ne anlama geldiğinin saptanması ve yorumlanmasıdır; bu nesneler herkesin yararlanması, bilmesi gerekli olan nesnelerdir. Bilim insanının, ancak kendi ortaya koyduğu görüşler üzerinde tekel kurma hakkının olması gerekir. Nasıl ki, toprak üstünde duran bir anıt yapı herkesin gözü önündedir, açıkta duruyordur, ancak gene de bir bilim insanı, bunu inceleyerek başkalarından farklı bir yorum yapabilirse, toprak altından çıkan nesnelerin de durumunun farklı olmaması gerekir. Kaldı ki, bazı bilim insanlarının, değil kazılarından çıkan bulgular üerinde kıskançlık derecesine varan tekel kurmaları, bazen, başkalarının bilgi üretmesini önlemek için tüm bir bölgeyi kendi tekellerine alıp, kimseyi yanaştırmadıkları durumlar da vardır. Bu, doğrudan doğruya, tüm insanlığa ait olması gerekli olan bilginin erişilemez duruma getirilmesi anlamını taşır.

Kültür Varlıkları ve Devlet: Değişen Tanımlar, Yeni Açılımlar, Sorumluluklar

Diğer birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de, kültür varlıklarının sorumluluğu anayasa gereği devlete bırakılmıştır. Bu sorumluluk yalnızca bunların mülkiyetiyle sınırlı bir sorumluluk değildir; kültür varlıkları özel ya da tüzel kişilerde de olsa, onların bu topraklar için taşıdığı anlam ve önemin ortaya çıkartılması, korunması, düzeni bu sorumluluğun esasını oluşturmaktadır. Ancak, bu konudaki tanımlar değişmez tanımlar değildir; zaman içinde gelişen yeni bakış açıları bu tanımları değiştirmiş ve hâlen de değiştirmeye devam etmektedir. Bunun en belirgin örneği "kültür varlığı" tanımının kendisidir. Bundan 20-30 yıl öncesinde kültür varlığı olarak görülmeyen pek çok şey günümüzde bu tanım içine girmiş, "kültürel doğal çevre" (Cultural Landscape), "manevi miras" (Intengible Heritage) gibi birçok yeni terim ve kavram ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde bundan 30-40 yıl öncesinde kültür varlığı olarak görülmediğinden, koruma altına alınmayan birçok nesne; örneğin kazılarda ortaya çıkan bir kömür parçası, bir tahıl tanesi, bir torba toprak örneği günümüzde, güzel bir heykelden daha önemli bir duruma gelebilmiştir. Arkeometri adı altında toplanan, doğa ve fen bilim dalları ile arkeoloji arasındaki canlı ilişki geçmişe bakışımıza yeni ve beklenmedik pencereler açmış, geçmişe yönelik olarak yapılan sorgulamaların da çeşitlenmesini sağlamıştır. Arkeolojik araştırmalar, bir eser ya da yapı bulmak için maceraperest bir arkeoloğun işçilerle yaptığı kazma kürekli toprak hafriyatından, değişik uzmanların katıldığı, neredeyse toprağın tümüyle elendiği ve hatta yıkandığı bir bilim laboratuvarına dönüşmüştür. Eski kazılarda ortaya çıkan nesneler sayıca az, ancak görsel güzelliği ya da maddi değeri olan tanımlı "eser"lerden oluşmaktaydı. Bunlar, bilimsel önemlerinin yanı sıra antikacıların, koleksiyoncuların iştahını kabartan, dolayısıyla piyasası olan, çalınabilecek nesnelerdi. Günümüzde ise, kazı bul-

gularının arasında bu anlamda "eser" olarak adlandırılabilecek nesneler oldukça azınlıktadır; kazılardan çıkan nesnelerin % 99'unu, sokağa dökülse bile kimsenin algılamayacağı çanak, kemik kırıkları, analizlik örnekler oluşturmaktadır. Bu tür örnekleri çoğaltabiliriz; ancak bunların tümü hızla değişen teknoloji ve anlayışla yeni tanımları gerekli kılmıştır. Artık kazıların amacı güzel eserleri bulmak değil, sayı ve çeşitlemesi güzel nesnelerden çok daha fazla olan, kırık dökük nesnelerle geçmiş yaşamı anlamaya çalışmaktır. Ancak, bürokratik sistemimiz temel direncini bu noktada göstermiş ve arkeolojik kazılara hâlâ yarım yüzyıl öncesinin gözlüğüyle, "değerli" ve "çalınacak" eserler üreten fabrikalar olarak bakmaya devam etmiştir. Son yıllarda eski eser yasalarında birçok kez düzenleme yapılmıştır; ancak bu düzenlemelerin hiçbiri "eser" tanımına çağdaş yaklaşım getirmemiş, hâlâ kazılardan çıkan "her şey" eser tanımı içinde kalmaya devam etmiştir. Bu tanım uyarınca, örneğin altın bir vazo ile kömürleşmiş bir buğday tanesi aynı tanım içine girmektedir; bu buğday tanesinin dünyanın çeşitli yerlerindeki, gerekli laboratuvarlara gidip uzmanlar tarafından incelenebilmesi, sistemin bir gereği olarak değil, ancak bazı meslektaşların hoşgörü ve anlayışıyla geliştirdiği çözümlerle sağlanmaktadır. Burada amacımız Kültür Bakanlığı'nın eski ya da hâlen görevde olan yetkililerini suçlamak, kınamak değildir; sorunların kökünde, bir türlü değişmeyen bürokratik sistemimiz, devlet anlayışı ve sistemin artık kemikleşmiş çağı izleyememe olgusu yatmaktadır.

Günümüzde karşı karşıya gelinen, sistemi zorlayan ve çoğu kez de, belirli kurallara bağlanmadığı için çözümsüz kalarak gerilim yaratan bir konu da, hâlen kazılmayan kültür varlıklarının durumudur. Yukarıda da değindiğimiz gibi, bilim insanlarının, arkeologların çalışmalarını sürdürdükleri yerler sıkı denetim altındadır, korunmaktadır. Buna karşılık arkeologların hâlen çalışma yapmadığı on binlerce, yüz binlerce

yer daha vardır ve bunların birçoğu korunmasız durumdadır. Bugün bir arkeoloğun çalışmadığı bir ören yerinin, çalışılanlardan önemsiz olduğu söylenemez. Bir höyüğün önemi ancak bilimsel kazı yapıldığında anlaşılır. Bugün Türkiye'nin sembolü olarak kullanılan buluntuları veren Alacahöyük'ün kazılardan önce herhangi bir toprak yığını, bir höyük görünümünde olduğunu, aynı şekilde bugün dünyayı sarsan buluntularıyla ünlenen Çatal Höyük ya da Göbekli Tepe'nin kazı öncesi durumlarının Alacahöyük'ten daha da az ilgi çekici olduğunu anımsamakta yarar vardır.

Yeryüzüne serpiştirilmiş kültür varlıkları ile çağdaş yaşam arasındaki uyumun nasıl sağlanacağı, gerek bilim insanları, gerek yatırım yapmak isteyenler, gerekse bunların arasındaki dengeyi kurma işlevini yüklenenler açısından önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sorunun çözümüne bağlı olarak tespit, tescil ve kurtarma kazısı tanımları gelişmiş, ancak gene de koruma ile günlük yaşam karşıtlığı uzun süre iki tarafı da memnun eden bir çözüme kavuşamamıştır. Ülkemizde kurtarma kazıları ile bilimsel çalışmalar arasındaki ayrım doğru olarak tanımlanmadığından birbirine karışmış, durumu olduğundan daha çözümsüz bir hâle getirmiştir. Geçen yüzyılın ortalarına kadar bu ikilem, dünyanın hiçbir yerinde tanımlı değildi; bilimsel arayışlar kültür varlıkları üzerindeki politikaları yönlendirmiş ve bu da yeterli olmuştu. Günümüzde bu durum hızla değişmiştir. Akademik kurumlardan gelen bilim insanları, örneğin arkeologlar, belirli bilimsel sorunlara yanıt aramak amacıyla kültür varlıklarına yönelirler; yani amaç herhangi bir yerin, herhangi bir nedenle kazılması değil, o kazıyla uygarlık tarihinin bir kesitinin aydınlatılmasıdır. Dolayısıyla her türlü ören yerinin bilim dünyasının gündeminde olması beklenemez, beklenmemelidir de. Buna karşılık günümüzde çağdaş yaşamın gereği olan "toprağa müdahale" hızlı bir artış içindedir. Bunun farklı yansımaları vardır: Barajlar gibi büyük tesislerden, bir yapının temel çukuruna, kent ya da sanayi alanının genişlemesinden, toprak ıslah ça-

lışmalarına, boru hattı gibi bir altyapı tesisinden, kum ocağına kadar sonsuz bir çeşitleme içindedir. Yazımızın başından beri üzerinde ısrarla durduğumuz çağdaş anlayış, bu yatırımların durdurulmasını değil, bilgi feda edilmeden gerçekleştirilmesini ve bunun planlı ve çok yönlü bir uygulama bütünlüğü içinde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu öngörü "bilimsel arkeoloji"nin yanı sıra "kurtarma arkeolojisi" tanımını ortaya çıkartmıştır; ancak bu tanım ülkemize, alelacele yapılan, yöntemsiz eser toplama olarak yansımıştır. Oysa, kurtarma kazısı ile bilimsel kazının tek farklı, kurtarma kazılarının bilimsel sorunlara yanıt arayan bilim insanları tarafından değil, işi bilgiyi kurtarmak olan arkeologlar tarafından yapılmasıdır. Her ikisinin de yöntemi, uygulama biçimi aynıdır; bunların birini akademik kurumlar akademik amaçlarla yaparken, diğerini, görevi içeriği her ne olursa olsun, söz konusu yeri kazmak ve verileri ileride bilim insanlarının kullanabileceği şekilde toplamak olan kurumlar yapar. Bu kurumun tanım, denetim ve düzenlenmesi devlete düşen yeni görevlerden biridir. Bazı ülkelerde devlet, kendi bünyesi içinde kurtarma kazılarına yönelik ayrı bir örgütlenme modeli oluşturmuş, diğer birçok ülkede ise "profesyonel arkeoloji büroları" olarak tanımlanan özel bürolar kurulmuştur. Örneklendirmek gerekirse, bu şekilde gerçekleştirilen kurtarma kazılarının sayısı, Japonya'da yılda 12.000, Almanya'da ise yılda 25.000 kadardır. Bu bağlamda ülkemizde hâlen tanımsız olan kurtarma kazısı eyleminin, bir yılda 300'ü geçmediğini akıldan çıkartmamalıyız. Bu, en basit tanımıyla, ülkemizdeki kültür varlıklarından on binlercesini, çağdaş yaşama feda ettiğimiz, yani insanlığın ortak malı olan uygarlık tarihinin on binlerce birimini sildiğimiz anlamını taşımaktadır; üstelik bunların içerdiği "bilgi" alınmadan. Bu çoğu kez, gidenin ayırdına varılmadan, bazen de "bunlardan bizde çok var, ne olacak" rahatlığıyla yok edilmektedir.

Ülkemizdeki bilim kurumları, bilimsel çalışmaları için izin alamadıklarından, izin umutlarını baraj göl alanları gibi tah-

ribatın gözle görülür şekle geldiği yerlere yöneltmiş durumdadır. Bu da başka bir çelişkiyi ortaya çıkartmıştır: Çağdaş dünyada kurtarma çalışmaları, işi yalnızca bu olan birimler tarafından yapıldığından, kurtarma işi tüm yıl boyunca sürmekte ve bu nedenle yatırım aksamamaktadır. Bir bilim kurumu ise, ancak sınırlı birkaç ay arazi çalışması yapabilir. Kurtarma çalışmaları ise, yukarıda da belirtildiği gibi, her şeyin ötesinde uzun erimli, çok yönlü bir projelendirme sorunudur; ancak bu şekilde kültür varlıkları ve çağdaş yaşam, birbirlerinin karşıtı olmaktan çıkıp, bütünleşebilir.

Devletin kurtarma eylemini düzenleme şekli her ne olursa olsun, birincil görevi bunun gerçekleşmesi ve bu gerçekleşirken de kazı yönteminin gereklerinin tavizsiz olarak yerine getirildiğinin denetimidir.

Günümüzün değişen anlayışı içinde, kültür varlıklarıyla ilgili olarak devlete düşen bir diğer sorumluluk, kültür varlıklarının niteliğinin ve içerdiği bilginin geniş halk kitlelerine yansıtılması, günlük yaşamla bütünleştirilmesidir. Bu, yalnızca geleneksel bir anlayış içinde olan müze ya da ören yerleriyle sağlanamayacak kadar çok boyutlu bir işlev hâline gelmiştir. Gelişmiş ülkeler, uluslararası kurumlar bu konuda yoğun bir yöntem geliştirme çabası içine girmiş, kültür varlıklarının ilkel turizmin dar anlayışının dışında da toplumla tanıştırılabileceği, ona bir kazanım getirebileceğini ortaya koymuşlardır. Devletin bu sorumluluğu, giderek yerel yönetimlere, sivil toplum örgütlerine aktarılan bir sorumluluk hâline gelmiştir. Son yıllarda yasa ve yönetmeliklerimizde yapılan yeni düzenlemeler de bu doğrultudadır. Ancak devlet bu sorumluluğunu başka birimlere aktarırken denetim ve düzenleme yükümlülüğünden vazgeçemez; kanımızca son yasal düzenlemelerdeki en önemli eksiklik denetim konusudur. Geçmiş değerlidir, kırılgandır, geçmişten gelen kalıntılara sahip olanlara insanlık adına sorumluluk yükler. Tahribat kadar, yanlış müdahale ve turistik amaçla yanlış onarım da bu mi-

rası aynı derecede etkiler. Bunun böyle olmamasını sağlamak hiçbir devletin kaçamayacağı bir sorumluluktur.

Bazı Öngörüler

Önderlik Yapma

Ülkemiz her vesileyle, dünya kültür mirasının önemli bir kısmına sahip olmakla övünmekte ve bunu bir slogan hâlinde sürekli olarak yinelemektedir. Bu denli zengin bir mirasa, birikime sahip olan bir ülkenin kültürel mirasla ilgili platformlarda "düşünsel boyut"ta başa güreşmesi, bunu yapamıyorsa bile en azından bu platformlarda yer alması beklenirdi. Son 10 yıl içinde dünyada çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından sürdürülen yoğun bir tartışma ortamı vardır; bunlar kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili ayrıntılardan, kültür varlıklarının tanımına, araştırılmasına, değerlendirilmesine kadar geniş bir yelpaze içinde süregelen tartışmalardır. Bu tartışmaların zaman içindeki gelişimi izlendiğinde, hemen hemen her yıl yeni kavramların, yaklaşımların ortaya çıktığı, artık farklı bir dili olan yeni bir söylemin oluştuğu görülmektedir. Üzücü olan, ülkemizin bu tartışma platformlarının tümüyle dışında kalmış olmasıdır. Uluslararası toplantılara ya hiçbir temsilci gönderilmemekte ya da bunun daha kötüsü olarak yeterince dil bilmeyen, konuya hakim olmayan ve hatta bazen gittiği halde toplantıya uğramayan temsilciler gönderilmektedir. Bu, bürokrasimizin ve kültür varlıklarından sorumlu olan devlet yapımızın tümüyle yeni gelişen kavramlardan kopması ve daha da vahimi yeni gelişmekte olan terminolojinin ne anlama geldiğini hiçbir şekilde algılayamaması sonucunu getirmiştir. Bunun vahim bir örneğini "Zeugma" olayında yaşadık; Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1999 yılında onaylanan ve dolayısıyla Türkiye için bağlayıcı niteliği olan Malta Sözleşmesi'nin ne anlama geldiği, daha doğrusu bir anlam taşıyıp taşımadığı bile bu sırada ortaya çıktı. Aynı şekilde, Zeugma kazılarına katılan ekiplerin arasında

yer alan, işi kurtarma kazısı olan "profesyonel arkeoloji" birimleri, sistemimiz tarafından alaya alındı, bunlar bilim insanı değildir dendi. Gene de son yıllarda, özellikle kültür varlıkları işletimi ve yönetimiyle ilgili uluslararası terminolojinin, doğru bir şekilde, sistemimize aktarılmış olması sevindirici bir gelişmedir. Ancak Zeugma'da geçirilmiş olan deneyim hâlen sistemimize yansımamış, kurtarma kazılarını kurumsallaştıracak, bilginin feda edilmesini önleyecek yapılanma ortaya çıkmamıştır.

Her zaman söylediğimiz gibi ülkemizin güçlü bir bilimsel birikimi, deneyimi vardır; özellikle arkeoloji ve mimari miras alanında. Çoğu kez ülkemizdeki arkeolojik araştırmaların düzeyi, bu işi birkaç yüzyıldan bu yana yapan, bu alanda kurumsallaşmış ülkelerle karşılaştırılabilir niteliktedir; bunları bir kenara bırakacak olursak, coğrafi olarak Türkiye'yi çevreleyen ülkelerin tümünden çok daha fazla birikimimizin ve beyin gücümüzün olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bugün dünyada ülke sayısı 190'ı geçmiştir, arkeoloji alanında bilimsel açıdan 166 ülkeden yadsınmaz bir şekilde ileride olduğumuz açıktır. Geri kalan 26 ülkeyle ise hemen hemen başabaş durumdayız. Buna karşılık arkeolojiye yönelik kültür politikalarının oluşmasında, uluslararası platformda bu konudaki etkinliğimizin 90-95'inci gibi düşük bir seviyede olduğunu da maalesef söylemek durumundayız. Bunun hesabını yapmak kolaydır: Bölgesel olmayan, küresel boyutta uluslararası platformlarda, ülkelerin katılım ve etkinliğine göre bir döküm yapın, bu sonuç kendiliğinden ortaya çıkar. Bu üzücü ve hak etmediğimiz bir durumdur. Bunun nedeni, bürokrasimizin Türkiye'nin sahip olduğu birikimi ciddiye almaması, bu birikimden yararlanmaya yönelmemesidir. Mevcut birikimiyle Türkiye, az bir çabayla kültür mirası konusunda uluslararası her düzeyde "önder ülke" konumuna gelebilir, özellikle Yakındoğu, Güneydoğu Avrupa, Kafkas ve Asya coğrafyasında yeni açılımların oluşmasında başı çekebilirdi.

Son yıllarda dünyada gelişen eğilimler, nerede olursa olsun, kültür varlıklarını, yalnızca bulundukları ülkenin malı değil, dünya kültür mirasının ortak bir parçası olarak görme doğrultusundadır. Dolayısıyla herhangi bir nedenle tehdit altında olan ya da yok edilen bir kültür varlığı, aynı zamanda tüm insanlığın ortak bilincinin de tehdit altında olduğu, yok edildiği anlamını taşımaktadır. Daha açık bir anlatımla, bir ülkedeki kültür varlıkları şu ya da bu nedenle tehdit altındaysa, buna diğer ülkelerin ve uluslararası kuruluşların müdahale etme yetkisi bulunmaktadır. Bu durumu insan hakları, doğal varlıkların korunması gibi, ülkeler üzerinde uluslararası kurumların kurduğu denetim mekanizması ile birlikte düşünebiliriz. Nitekim son yıllarda uluslararası kurumlar tarafından verilen kararlar bağlamında, başta Dünya Bankası gibi finans kurumları, herhangi bir projeye parasal kaynak sağlarken ön koşul olarak kültür varlıklarının o projeden zarar görmemesi kuralını getirmiştir. Bunun ülkemizdeki son yansıması, Bakü-Ceyhan Boru Hattı Yapım Projesi'nde ortaya çıkmıştır. Başta BOTAŞ olmak üzere proje uygulayıcısı kurumlar mühendislik projelerinin ön hazırlık aşamasında boru hattı güzergahındaki kültürel ve doğal varlıkları belirlemek için önemli bir kaynak ayırmak zorunda kalmışlardır.

Bu gibi örneklerin sayısını artırabiliriz. Önemli olan, gelişmekte olan bu söylemlerde Türkiye'nin geliştirici, yönlendirci hiçbir katkısının olmayışı ve hatta uzak bir seyirci durumuna bile gelemeden, bu süreçten tümüyle kopmuş olmasıdır. Kültür Bakanlığı'nın kültür mirasıyla ilgili sorumluluğu gereği, bu tartışma platformunu bir an önce yakalaması, aktif olarak dahil olması ve gerçekten de önemli olan Türkiye'nin kültürel zenginliğini ön plana çıkartacak yeni bir çaba içine girmesi gerekmektedir. Son yıllarda yapılan toplantıların katılımcıları arasında, hemen hemen küçük gördüğümüz tüm Afrika ülkeleri bile temsil edilirken ülkemizin adının geçmemesi, ülkemizin üye olduğu Avrupa Konseyi gibi

önemli kurumların bile Türkiye'de muhattap bulamadıklarından serzenişle, başvurularını kişilere yöneltmesi, sanıyorum utanmamız ve üzerinde önemle düşünmemiz gereken bir durumdur.

Çağı Anlamak

Yalnızca kültür varlıklarıyla ilgili olarak değil, hemen hemen her konuda, birbiriyle çelişkili gibi durmasına karşın, aslında birbirini zenginleştiren iki akım vardır; bunların biri küreselleşme, diğeri de yerelleşmedir. Bu olguyu kültür varlıklarına taşıdığımızda, kültürel mirasın dünyanın ve tüm uygarlığın birikimi ve ortak geçmişi olduğu ve bu nedenle bunlara sahip olan ülkelere uluslararası düzeyde bir sorumluluk yüklediği görülmektedir. Bununla birlikte yerelleşme de, kültür varlıklarının bulundukları bölgenin kimliğini zenginleştirmesi, o bölgenin ekonomik ve sosyal gelişmesine katkı yapması, o bölge kimliğinin ayrılmaz bir parçası olmasını sağlamaktadır. Bulundukları yöreden kopan ya da onlara yabancılaşan, o bölge insanları için bir anlam ya da değer yüklenmeyen, yalnızca "yabancılar" için varolan kültür varlığı, günümüz için kabul edilemez bir olgudur. Zaten yeni gelişen koruma anlayışının esası, yerel yönetim ve toplulukların, bu konuda bilinçlendirilmesi, bunlardan yararlanmalarının sağlanması ve aynı zamanda bunlara sorumluluk kazandırılması ilkesini beraberinde getirmiştir. Ülkemizde bu bağlamda herhangi bir çaba olmadığı gibi, Kültür Bakanlığı'nın koruması altındaki kültür varlıkları hâlâ, yerel kimlikten soyutlanmış, onlara yabancı, halkın kullanımının ve hatta girmesinin yasak olduğu olgulardır. Merkeziyetçi bir yapıdan çıkmaya çalışan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın, bu dönüşüm süreci içinde, bazı sorumlulukları yerel yönetimlerle paylaşma yönünde başlattığı girişim, kuşkusuz çok olumludur. Ancak bu durum devletin yerel ölçekte bilinçlendirmeyi artırma ve aynı zamanda evrensel değerleri koruma sorumluluğunu ortadan kaldırmaz.

Kültür Varlıklarının Bilgiye Dönüşmesi

Hiçbir araştırma yapılmamış, belgelenmemiş bir kültür varlığı tanımsız olduğu kadar, bir anlam da taşımayan bir kalıntıdır. Uzak geçmişten günümüze kadar gelebilen kültür varlıklarının uzmanlar için olduğu kadar yerel topluluk açısından da anlam kazanması için, mutlaka bunun "bilgiye dönüşmesi" gerekir. Hiç kazılmadan duran bir höyük, sayıları çok az olan uzmanlar dışında hemen herkes için tanımsız ve neden değerli olduğu bile anlaşılamayan herhangi bir tepeden farksız bir yükseltidir. Bu höyüğün belgelenmesi, mutlaka kazıyla değil, yüzey bulgularıyla bile belgelenmesi, bu tepeye bir anlam yükleyecektir. Bu tepenin içerdiği bilginin kazıyla ortaya çıkması ise, eğer bu bilgi doğru olarak değerlendirilebilirse, anlamlı ve hem küresel hem yerel birikime katkıda bulunan bir değere dönüşecektir. Kültür Bakanlığı'ndan beklenen bu bilginin ortaya çıkmasını engelleyecek, güçleştirecek önlemler almak değil, bunun doğru bir biçimde yapılmasını sağlayacak, aynı zamanda özendirecek bir tutum sergilemesi olacaktır. Bunun aksine olan bir tutumun nedenlerini anlamak ise olanaksızdır.

Koruma

Çağdaş yaşam her ülkede olduğu gibi ülkemizde de, toprağa çeşitli boyutlarda müdahaleyi beraberinde getirmektedir. Sürülen bir tarladan bir otoyola, açılan bir kanaletten baraj gölüne kadar her türlü işlem toprağa bir müdahaledir. Toprağa yapılan her müdahalenin binlerce yılın birikimi olan kültürel miras için potansiyel bir tehlike olduğu herkesin kabul ettiği bir gerçektir. Bundan 30-40 yıl öncesine kadar yatırımların kültür mirasını tahrip ederek gerçekleşmesi olağan karşılanmaktaydı. Ancak çok ender durumlarda, kültür varlıklarını korumak için belli yatırımlar durdurulmuş ya da revize edilmişti. Bu süreçte hakim olan görüş kültürel mirasın korunması ile çağdaş gelişmenin birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olduğu, "ya o ya bu" şeklinde bir düşünce sisteminin varlığıy-

dı. Dünyada özellikle son 20 yıl içinde gelişen yaklaşım, daha önceleri uzlaşmaz karşıtlar gibi görülen çağdaş gelişme ile korumanın birlikteliği, birinin diğerini tahrip etmesi yada engellemesi yerine, birbirlerini zenginleştirebileceği şeklindedir. Burada uluslararası düzeyde üzerinde önemle durulan esas nokta, kültür varlıklarının içerdiği bilginin hiçbir şekilde feda edilemeyeceği, bu bilginin mutlaka ortaya çıkması, korunması ve herkesin yararlanabilmesi ilkesidir. Bu ancak iyi bir planlama ile sağlanabilir. İyi bir planlamanın yapılabilmesi ise, bu plana esas olacak kültür envanterinin varlığına bağlıdır. Ancak bu şekilde, bir yatırım için toprağa müdahaleye başlamadan önce, plan ve proje aşamasında mevcut kültür envanteri ile yapılacak yatırımın karşılaştırılması ve mümkün olduğu takdirde yatırım planlarının buna göre değiştirilmesi, değiştirilemediği zorunlu durumlarda, kültür varlığının ortadan kaldırılmadan önce bilgiye dönüştürülmesiyle sağlıklı bir çözüm üretilebilir. Bu yaklaşım, kültür varlıklarının içerdiği bilginin insanlığın ortak geçmişini simgelediği ve kaybolduğu takdirde yerine konmasının olanaksız olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Önemli olan bir başka nokta da, bilginin herkese açık, kullanılabilir bir bilgiye dönüşmesidir. Burada "herkes" tanımı, yalnızca bilim insanları olarak okunmamalıdır; kültür varlıklarından üretilen bilgi, konunun uzmanı olmayan sıradan kişilerden, yerel, ulusal ve evrensel kimliğe kadar her düzeye, onların anlayacağı, ilgisini çekecek biçimde "erişilebilir bilgiye" dönüştürülmelidir.

Bu nedenle çağdaş anlayış, devlete, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, kültür varlıkları ile çağdaş yaşamın gereği olan yatırımlar arasındaki ilişkide, birini diğerine feda etmeden çözüm üretme sorumluluğunu yüklemektedir. Bunun açılımında, kapsamlı ve doğru bir envanter, çeşitli kurumların işbirliğiyle bütüncül bir planlama çalışması, kurtarma işlevinin sahiplerinin tanımlanması, ancak bunların tümünün de üzerinde bilgiye ve bu bilginin yararına olan inancın gelişmesi gelmektedir.

Burada yazdıklarımızın tümü ve de bu kitapta yer alan diğer yazılar karamsar bir bakışın yansımaları olarak görülmemelidir. Türkiye'de arkeoloji politikaları ve uygulamaları üzerine 1980 yılından bu yana birçok yazı yazmış, bu konularda çok sayıda konuşma yapmış, panellere katılmış bir arkeolog olarak, her ne kadar her seferinde olumsuzlukları vurgulamışsak da, gene de karamsar olduğumuzu söyleyemeyiz. Bundan 20-30 yıl önceki söylemlerimizin birçoğu günümüzde geçerliliğini yitirmiş, sorun olmaktan çıkmıştır. 1970'li yıllarda hiçbir yerel yönetim kendi bölgesindeki kültür varlığını ön plana çıkartmayı düşünmezdi; düşünmek bir yana, onlardan kurtulmak isterdi. 2000'li yıllara gelindiğinde, kendi bölgesinin kültür envanterinin çıkartılmasını isteyen, bunlara değer veren yerel yönetimlerin sayısında beklenmedik hızlı bir artış olmuştur. Gene 1970'li yıllarda, ne kadar ön plana çıkartıp vurgulamaya çalışsak da en önemli kültür varlığının tahribi bile toplumda duyarlılık uyandıramamaktaydı; bunun en güzel örneği Zeugma'dan da önemli olan Samsat'tır. Fırat boyundaki en önemli yerleşme olan, birçok krallığa başkentlik yapmış, içinde yazılı arşivlerin bulunduğu bilinen ve hatta hayıflandığımız Zeugma mozaiklerini yapan ustaların merkezi olan Samsat'ın, tümü ile Atatürk Barajı sularının altında kalması gazete haberi bile olamamıştı. Samsat gibi daha neleri yitirdik hiç umursamadan, sorumluluk duymadan. Bugün, henüz çözüm üretme aşamasında olmasak bile, Zeugma, Allinoi her düzeyde geniş yankı bulmakta, en azından tartışılmaktadır. Yıllarca donmuş şekilde duran bürokratik yapımız dönüşüm süreci içine girmiş, bundan daha 6 yıl önce "kültür işletmeciliği" tanımı hiç kimseye bir şey ifade etmezken, bugün yasa ve yönetmeliklerimize aktarılmıştır. Onlarca yıl göstermelik mekanlar olarak kalan, kuranlar dahil hemen hemen kimsenin ilgisini çekmeyen kent müzeleri; canlanmış, bunların sayısı özellikle son yıllarda hızla artarak,

kentlerin prestij öğesi durumuna gelmiştir. Türk araştırmacıların sayısı, diğer birçok ülkeden çok daha hızla artmış, özellikle genç, iyi yetişmiş ve dinamik bir kuşak ortaya çıkmıştır. 1970'li yıllarda kazıdan çıkan malzemeyi koyacak bir kutuyu satın almak bile ekipler için çok ciddi bir sorunken, kazı ekipleri çalışmalarını çadırlarda, basit köy evlerinde ya da bir okul odasında sürdürürken, bugün birçok Türk ekibi tam teşkilatlı kazı evlerine sahiptir. Tüm şikayetlerimize karşın, ekiplerimizin kullandığı parasal kaynaklar, birçok Batılı meslektaşımızı kıskandıracak düzeye gelmiştir. Bu konulardaki şikayetlerin artması, beklentilerin niteliğinin yükselmesinden kaynaklanmaktadır. Bütün bunlar sevindirici, ileriye umutla bakmamızı sağlayan gelişmelerdir. Karamsarlığımızın belki de esas nedeni, ülkemizin beyin gücü, olanakları, deneyimi, birikimi göz önüne alındığında, bundan çok daha iyisini başarabilecek bir potansiyele sahip olduğumuz halde, kolaylıkla yapılabilecek olan şeylerin yapılmamasıdır. Örneğin Türkiye'nin arkeoloji alanındaki beyin gücü, teknik donanımı ve deneyimi, İsrail dışındaki Yakındoğu ülkelerinin tümünden çok daha fazladır. Buna karşılık dünya düzeyinde uluslararası toplantılarda, kültür mirasının korunması ve değerlendirilmesiyle ilgili forumlarda birçok Yakındoğu ülkesi, Türkiye'den daha etkin bir varlık göstermekte, sesini duyurabilmektedir. İşin daha üzücü olan tarafı, bu durumun nedeni, kimsenin bize karşı olan kötü niyeti değil, sistemimizin bunu önemsememesi ve cansızlığıdır. Eğer bu konularda yazılanları, söylenenleri kişisel suçlamalar olarak görmeyip, sorunların varlığını kabullenme cesaretini gösterip, bunlara çözüm arama yolunu seçersek, çok az bir gayretle Türkiye, kültür mirasının korunması, yönetimi konularında, birçok ülke için örnek gösterilen bir konuma gelebilir. Bu kitaptaki yazıları da bu düşünce ile yeniden bir araya getirip topladık; yoksa amacımız herhangi bir kişi ya da kurumu suçlamak, sorunları yüksek sesle söyleyerek "ağlama duvarı" oluşturmak değildir.

ÇAĞDAŞLAŞMA VE TÜRK ARKEOLOJİSİ
Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü*

Arkeoloji, Batı'da gelişimini tamamladıktan sonra bize ithal olarak gelmiş bir kavramdır. Doğu düşünce sisteminde "geçmiş", söylencelere dayalı, belirsiz, masalsı bir anlatımdır. Aydınlanma Çağı ile birlikte Batı düşünce sistemine giren arkeoloji ise, geçmişin, somut verilere ve bir zaman ölçeğine bağlı olarak incelenmesidir. Batılılaşma süreci ile birlikte Osmanlı aydınları arkeolojiye ilgi duymaya başlamış ve çok başarılı uygulamalar da yapmıştır. Bu süreç Cumhuriyet Dönemi'nde yeni bir ivme kazanmış ve Türkiye bu alanda saygın bir konuma yükselmiştir. Ancak, Batı'dan ithal ettiğimiz diğer birçok alanda olduğu gibi, arkeolojiyi de bir bütün olarak değil, bazı yönleriyle almış, geri kalanını görmezlikten gelmişiz.

Bizde arkeoloji, daha çok uygulama ve sonuçların bilimsel olarak değerlendirilmesi ile sınırlı kalmıştır. Oysa Batı'da beş yüzyılı aşkın bir gelişim süreci olan arkeolojinin, uygulama ve değerlendirme dışında, düşünsel başka bir boyutu daha vardır. Bu, yaşama bakış, kimlik arama, öğrenme ve bilgiden yararlanma gibi farklı girdileri içerir. Arkeolojinin ayrı bir dal olarak gelişmesini sağlayan da asıl olarak budur. Bu boyutunu bir yana bırakırsak arkeoloji, geçmiş dönemlerden günümüze kadar kalabilen ilginç, güzel ya da değerli nesneleri toplamaya yönelik bir "hobi"den, koleksiyonculuktan öteye gitmez.

Osmanlı aydınlarının arkeolojiye ilgi duymaya başladığı 19. yüzyıl, Batı dünyasının, "Grecism" olarak tanımlanan Hellenistik kültürlere hayranlık ölçüsünde ilgi duyduğu bir dönemdir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışan ilk

* Özdoğan, M. (2002) "Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisi. Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü", *Toplumsal Tarih* 101, s. 42-45'ten alınmıştır.

Batılı arkeologlar da Hellenistik-Roma kültürlerinden kalan büyük anıtlara ve heykellere ilgi duymuştur. Bu bağlamda, Batılılaşma süreci içinde bulunan Osmanlı aydınları da, arkeolojiyi ve özellikle "Klasik Arkeoloji" olarak adlandırılan Hellenistik-Roma arkeolojisini Batılılaşma sürecinin olmazsa olmaz bir gereği olarak görmüştür. Nitekim ilk Osmanlı müze yapısı olan bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin cephesinin Hellenistik Dönem mimarisine göre düzenlenmiş olması, bunun bir göstergesidir. Avrupa'da büyük devlet müzelerinde olduğu gibi, Osmanlı Müzesi'nin de eserlerle doldurulması bir misyon olarak görülmüş ve "esere yönelik" bir arkeoloji anlayışı köklü bir şekilde yerleşmiştir.

Türk arkeolojisinin temel taşını oluşturan ikinci bir etken de, Osmanlı topraklarından eski eser toplayan ya da arkeoloji adı altında casusluk yapan Batılılara karşı duyulan tepkidir. Bu tepki, Türk arkeolojisine yön veren güçlü bir motif olarak yerleşmiş, yalnızca yabancı değil tüm arkeologların olası bir suçlu gibi görülmesine neden olmuştur. Bu nedenle ülkemizde arkeoloji ile ilgili yasa ve yönetmelikler, arkeolojinin gelişmesi için değil, bu tepkiyi yansıtan sıkı bir denetim getirme esasına göre düzenlenmiştir. Kuşkusuz bu güçlü tepkinin oluşumunda yakın zamanlara kadar Batılıların yanlış davranışları kadar, küçük düşürücü tutumları da etken olmuştur. Günümüzde hâlâ casusluk için arkeologlara gerek duyacak bir ülkenin varlığını düşünmek bile güçtür. Ancak, arkeolojik çalışmaları polisiye bir olay olarak görmeyen, teşvik etmeyi, geliştirmeyi öngören bir anlayışı henüz oluşturamadık. Dünyadaki kültür mirası ile ilgili gelişmeleri dışlayan durağan tutumumuz geniş ölçüde bundan kaynaklanmaktadır.

Oysaki Batı'da arkeolojinin, bize yansıyan tatsız yüzünün yanı sıra, yukarıda kısaca değinilmiş olan başka boyutları da vardır; bunların başında da bilgilenme ve kimlik oluşumuna katkı gelir. Batı, müzelerine topladığı eserleri yalnızca kolek-

siyonlarını zenginleştiren nesneler olarak görmemiş, bunlarla uygarlığın gelişim sürecini incelemiş, düşünce sistemine "zaman laboratuvarı" olan yeni bir boyut katmış ve bu mesajı da toplumuna aktarmıştır. Kendi topraklarındaki tarihi birikimi de özenle korumuş, bu birikimden, geriye baktığında övüneceği bir kimlik yaratmıştır. Arkeolojinin bu boyutları bize pek yansımamıştır. Batılı turistlerin ilgisi, yani turizmin ekonomik girdisi olmasaydı, müzelerimizdeki mevcut nesneler ile yetinip, ören yerlerimizi, höyükleri, tarihi yapıları, evleri, birkaç seçme örnek dışında, kısa erimli kazanımların önünde engel olarak gördüğümüz tüm arkeolojik ve tarihi mirasımızı yok etmeyecek miydik? Çoğunu da zaten yok etmedik mi? Geçmişin bu şekilde ortadan kaldırılmasından üzülen, kaygılanan kaç kişi oldu ve bugüne kadar ne yapıldı?

Arkeoloji ya da kültür mirasını, parasal değeri olan değerli nesneler olarak görmeye devam ettik. Geçmişe bakış açımızın temelini, geçmişin "anlaşılması", "yorumlanması" değil "eser" oluşturmuştur; Türk arkeolojisi de bu çizgi üzerinde gelişmiştir. İstisnalar bir yana bırakılırsa, "eser" elde etmek, bunu kataloglamak ve tanımını yayımlamak bilimsel çalışmanın özünü oluşturmuş, bu bağlamda da iyi bir düzeye erişmiştir. Yasa ve yönetmeliklerimiz de gene aynı esasa göre düzenlenmiş, bilgi tümü ile göz ardı edilmiştir. Yasalarımız arkeolojik kazılarda ortaya çıkan tüm güzel ve değerli olan nesneleri "eser", geri kalanları ise "etütlük eser" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım kapsamında, altın bir vazo da, bulunan bir hayvan kemiğinin kırığı da aynı kapsama girmekte, bu da arkeolojik kazı bulgularından bilgi üretilmesinin önüne bürokratik bir engel olarak çıkmaktadır.

Geçmişe eser olarak bakmanın doğal sonucu, geçmişi merak etmemek, yok olan bilgiye üzülmemektir. Geçmiş dönemlerden günümüze kalan her arkeolojik dolgu bir bilgi bankasıdır. Geçmiş, uygarlığın gelişim sürecini anlamamız için ge-

rekli olan verileri içerir. Bunların bilgiye dönüşmeden ortadan kalkması, kimseyi üzmemiş, endişelendirmemiştir. Yok olan her arkeolojik merkez, eğer daha önceden araştırılmamış, bilgiye dönüştürülmemiş ise, insanlığın ortak geçmişinin, bilmediğimiz ve ne olduğunu öğrenemeyeceğimiz bir kısmının ortadan kalkması anlamına gelir. Zeugma olayında olduğu gibi yalnızca eserler için yakınmaktayız. Hatta bazen, eserlerin görselliği ya da parasal değeri yok ise, ona da üzülmeyip, nasıl olsa daha çok var diye kendimizi avutmaktayız. Giden, yok olan eserlere üzülürken, bunların bir bilginin oluşmasını sağlayacak veriler olduğu kaçımızın aklına geldi? Gelseydi bu tahribatın, yalnızca yurtdışına eser kaçırılmasının engellenip, yurtiçinde özel koleksiyonlara kazandırılması ile çözüleceğini ileri sürebilir miydik?

Zengin bir kültür mirasına sahip olmanın, bunlar ile övünmek kadar getirdiği bazı sorumluluklar, yükümlülükler de vardır. Bunların başında, bu birikimi tüm insanlığın, konunun uzmanı olsun ya da olmasın, yararlanabileceği "bilgiye" dönüştürmek gelir. Bir toprak yığını ya da yıkıntı, ölü, aktif olmayan bir birikimdir. Bu yığın, arkeolojinin yöntemleri ile ele alındığında bilgiye dönüşür ve bir anlam kazanır. Bu da yalnızca "turistlerin" ya da yabancıların yararlanması için olmamalıdır. Bu birikimin, bizim kendi kimliğimizin oluşturulmasına katkıda bulunması, bu birikim ile birlikte aynı topraklarda yaşayan insanların kendilerini, başka yerlerde yaşayanlara göre ayrıcalıklı hissetmelerini sağlamasıdır.

Geçmişin Sahibi Kimdir?

Hızlı bir kentleşme, endüstrileşme sürecini yaşayan ülkemiz, bu gelişmenin gereği olan yatırımlar nedeni ile kültür mirasının çok büyük bir kısmını yitirmiş, gene aynı süreç içinde, tarihi kentlerimiz kimliğini yitirerek sıradanlaşmıştır. Kentlerimizin, yaşadığımız çevrenin kimliksizleşerek sıradanlaşma-

sı, o bölgelerde yaşayanları doğrudan ilgilendiren bir konudur. Ancak, kültür mirasının yok olması tüm insanları ilgilendirir. Yakın zamanlara kadar bir höyüğün, bir ören yeri ya da tümülüsün araştırılmadan, belgelenmeden yok edilmesi, çeşitli gerekçelerin arkasına sığınarak göz ardı edebileceğimiz bir konuydu. Ancak uygar dünyada giderek gelişen eğilim, geçmişin tüm insanların ortak mirasını oluşturduğu, bu nedenle de bunu her isteyenin istediği gibi yok etme hakkına sahip olmadığı şeklindedir. 1990 yılından sonra yapılan uluslararası toplantılarda da bu konu ağırlıklı olarak gündeme gelmiş ve bu bağlamda giderek ülkeleri bağlayıcı kararlar alınmaya başlamıştır. Uluslararası anlaşmaların en belirleyici olanı, Avrupa Konseyi üyeleri için bağlayıcı olan 1992 Malta-Valetta Sözleşmesi'dir. Bizim parlamentomuzda ancak iki yıl önce onaylanarak yürürlüğe giren bu anlaşmanın, değil uygulanması, ne anlama geldiğinin anlaşıldığını söylemek bile güçtür.

Oysaki Malta Sözleşmesi, Batı dünyasında son 20 yıl içinde, kültür mirası ile ilgili olarak ortaya çıkan yeni oluşum, tanım ve kavramları yansıtan çok önemli bir belgedir; ancak Malta belgesinin esas önemi, 21. yüzyılın başlarına damgasını vuracak olan yaklaşımların ipuçlarını vermesidir. Batı ülkeleri düşünsel anlamda yeni bir oluşum süreci içine girmiştir; yeni yeni kavramlar üretilmekte, eskisinden çok farklı bakış açıları ortaya çıkmaktadır. Bunlar bir süre tartışıldıktan sonra hızla tanımlı bir kimlik kazanmakta ve kurumsallaşmaktadır. Türkiye ve özellikle bürokrasimiz, bu platformun öylesine gerisine düşmüştür ki, artık yeni gelişen terminoloji bile anlamsız, yabancı sözcükler yığını durumuna gelmiştir. Bu denli zengin bir kültür mirasına sahip olan ve bunun korunması ile ilgili bu kadar sorunu olan bir ülkenin, bu tartışma ortamının gerisinde değil önünde olması, yönlendirici bir rol üstlenmesi gerekmez miydi?

Yeni Yaklaşımlar

Geçmişe yeni bir bakış açısı getirme çabaları, yalnızca Avrupa Birliği ile Avrupa Konseyi tarafından sürdürülmemektedir; kültür mirası ile ilgili tüm uluslararası oluşumlar da artık bu alana yönelmiş, yeni ilkeler, tanımlar ve uygulamalar geliştirmeye başlamışlardır. Biz görmek istemesek de, çok yakın bir gelecekte bu kararlar bize yansıyacaktır. Dünya Bankası gibi yatırımlar için kredi veren kurumların son yıllarda aldığı kararlardan, bu gidişin belirgin işaretlerini okumak mümkündür. Ancak kısa erimli çıkardan, açgözlülükten kaynaklanan siyasal miyopluğumuz bu gidişi görmemizi engellemektedir. Bu gidişle herhalde pek yakında kültürel mirasa saygı, çağdaş gelişmenin "olmazsa olmaz" ön koşulu olarak önümüze konacaktır; o zaman da olasılıkla bir süre "yabancıların dayatmasıdır" diye karşı çıkmak için çeşitli yollar aramaya çalışacağız.

Küreselleşen Dünyada Kültür Mirası ve Arkeolojinin Yeri

Küreselleşen dünyada, arkeoloji yeni bir değer olarak ortaya çıkmış, yeni işlevler yüklenmiştir; bunlar insanlığı bugüne taşıyan ortak değerlerin göstergesi olmak ve bu bileşimi oluşturan yerel kimliklerin korunmasını sağlamaktır. Arkeoloji artık geçmişe bir şeyler bulmak için değil, bu iki amaca yönelik olarak baktığında destek bulabilmektedir. Ortaya konan bu yeni hedefler, arkeologların geçmişe yalnızca kendi dar çerçevelerinin içinden bakmaktan vazgeçmelerini, bu işi esas olarak insanlığın, uzman olsun ya da olmasın, tüm toplumun yararlanması için yapmalarını gerektirir.

Burada son olarak, uygar dünyada gelişmekte olan yaklaşımları, birilerinin ilgisini çeker umudu ile hiç değilse ana başlıklar olarak sıralamakla yetineceğiz:

- Kültürel miras ile çağdaş gelişme, birbirlerinin uzlaşmaz

karşıtları değildir; birbirlerini tamamlaması, zenginleştirmeleri gerekir. Biri, diğeri için feda edilemez.

- Kültürel mirasın bir bütünlük içinde, tarihi ve kültürel çevre ile bütüncül olarak ele alınması, korunması gereklidir.

- Kentler geçmişten gelen birikimin yansımasıdır; kentlere yapılan her türlü müdahale ve planlamada kentin birikimi göz önüne alınmalı ve kentsel arkeolojinin geliştirilmesine özen gösterilmelidir.

- Geçmiş dönemlerden kalan arkeolojik dolguların içerdiği bilgi, hiçbir şekilde feda edilemez; çağdaş yaşamın gelişmesi için bunlara müdahale gerektiğinde, bilginin kaybolmaması, ortaya çıkartılması ve yayımlanması için gerekli kaynak ve zaman sağlanmalıdır.

- Kültürel mirasın korunması, değerlendirilmesi, toplum yararına sunulması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında devlet, uygulayıcı değil, özendirici, denetleyici ve düzenleyici olmalıdır. Sivil toplum örgütleri, yerel girişimler, meslek kuruluşlarının sorumlulukları daha etkin duruma gelmelidir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, üzerinde bulunduğumuz coğrafyanın geçmişi, tüm insanlığın ortak geçmişinin bir parçası, günümüze nasıl gelindiğinin göstergesidir. Böylesine zengin bir mirasa sahip olmanın, bununla övünmek kadar getirdiği birtakım yükümlülükleri de vardır. Ancak genellikle görmek istemediğimiz ya da anlayamadığımız bu sorumluluğun gereği olan yükümlülüklerdir.

YENİ BİN YIL, KÜRESELLEŞEN DÜNYA VE TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİNİN GELECEĞİ*

Yılları hepimizin alışageldiği 19'lu sayılar yerine 20 ile başlatmaya kendimizi zorladığımız yeni binyıl, sembolik bir anlam taşımanın ötesinde, toplumu biçimlendiren, düşünce sistemimizi tümüyle değiştiren yeni oluşumları da beraberinde getirmiştir. Bir yanda dünyanın her bir yöresinde binlerce yılın birikimi sonucunda oluşan farklı değerler, yaşam biçimleri, "Batı"nın biçimlendirdiği potanın içinde erimekte, küresel bir model olarak giderek yaygınlaşmaktadır. Öte yandan bu durum, bu modelin karşıtı gibi gözüken yerel kimliği, renkleri, eskiden olduğundan daha abartılı bir şekilde ön plana çıkartmaktadır. Tüm bunları, istesek de istemesek de, geleceğin alacağı yeni biçimi oluşturan yeni bir anlayış, yaklaşım, düşünce düzeyi olarak tanımlayabiliriz. Bu sürecin gereği olan yeni arayışlar, kimi zaman akılcı, kimi zaman da gerçeklerden uzak, sanal bir biçim almaktadır.

Yeniden biçimlenmekte olan bu dünyaya uzun yıllar uzaktan bakmayı bile gereksiz gören ülkemiz, son birkaç yılda, politik anlamda Avrupa Birliği'nin parçası olabilmek kaygısıyla, bir çaba içine girmiştir. Ancak, daha önceleri Batılılaşma sürecinde olduğu gibi, uyum çabalarımız yine yeni oluşumun düşünsel temellerine değil, kimliğimizle özdeşleşmeyen kalıplarına yönelmiştir. Bu durum, yapımızı oluşturan her alan için olduğu gibi, kültürel kimliğimizin belgesi niteliğindeki arkeoloji için de geçerlidir. Batı dünyası, Aydınlanma Çağı'ndan bu yana "arkeoloji" adını verdiğimiz, geçmişi zaman ölçeği içinde sorgulayan bilim dalını, esas olarak, geleceği biçimlendirebilmek için yararlanacağı düşünce sisteminin temelini ve dünyaya bakış açısını oluşturmak için kullanmıştır.

* Özdoğan, M. (2002) "Yeni Binyıl, Küreselleşen Dünya ve Türkiye'de Arkeolojinin Geleceği", *Toplumsal Tarih* 108, s. 2-3'den alınmıştır.

Bunu yaparken de, ister istemez ortaya birçok eser, kalıntı, "antika" çıkmıştır. Biz Batılılaşma paketinin bir parçası olarak arkeolojiyi aldığımızda, bu alanın gelişmesine neden olan bakış açısını, düşünceyi değil, yalnızca bunların sonucu olarak ortaya çıkan "eser" kavramını almış, arkeolojide bilimselliğin önüne geçen polisiye bir yaklaşımı geliştirmişiz. Başka bir anlatımla arkeoloji, geçmişe yönelik kültürel birikimimizi, kimliğimizi ve düşünce sistemimizi oluşturmaktan uzak, nesnel bir düzeyde kalmıştır. Bazen bunu, turizmin yapıtaşı (yani yabancıların ilgisini çektiği için), bazen de çalınacak bir nesneyi korumak (yani gene yabancıların kötü niyetli ilgisinden korumak) olarak görmüşüzdür.

Günümüzde arkeoloji, Batı düşünce sisteminde yeni bir anlam ve biçim kazanmakta, bunun uygulamasına yönelik olarak da kurumsal düzeyde yeniden yapılanmaktadır. Bundan yaklaşık olarak on yıl kadar önce başlayan bu süreç, Avrupa Birliği'nin oluşumu ile birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Avrupa Birliği'nin temellerini oluşturan sözleşmelere, kurguya bakıldığında, arkeoloji olarak tanımlanan alanın, demokratik yapılanma ve insan hakları kadar ağırlıklı bir yeri olduğu, bunun, oluşturulmak istenen yeni bir yaşam biçiminin temel taşlarından biri olarak görüldüğü anlaşılacaktır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği'nin merkezi sistemi ve yan kuruluşlarınca çok sayıda toplantı yapılmakta, yalnızca uygulamaya yönelik değil, geçmişe yeni bir sorgulama düzeyini gerektiren yeni tanımlar, kavramlar, bakış açıları geliştirilmektedir. Ne var ki, ülkemiz bu platformun tümüyle dışında kalmış, aydınlarımız, akademik kurumlarımız, sivil toplum örgütlerimiz kadar devletin büroktratik örgütleri de bu oluşuma katılmak bir yana, bu süreçten haberdar bile olmamıştır. Dünya kültür mirasının çok önemli ve değerli bir kısmına sahip olmakla övünen ve bu alanda ciddi sorunlarla karşı karşıya olan ülkemizin geçmişe bakış şeklinin çağın çok gerisinde, 1950'lerin düzeyinde, nasıl olup da kaldığını anlamak mümkün değildir. Son on yıl içinde bu alandaki gelişme o denli hızlı olmuştur

ki, Batı'da ortaya çıkan yeni kavram ve terimlerin ne anlama geldiğini anlamamız bile neredeyse olanaksız duruma gelmiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılması durumunda, kültür mirası ve arkeoloji alanlarında uyum sağlaması, demokratikleşme ya da insan hakları alanlarından, korkarım ki çok daha güç olacak ve bizi zorlayacaktır. Çünkü diğer alanlarda en azından Batı'nın beklentilerinin ne olduğunu bilen, anlayan bir aydın kesim vardır; bu alanda ise, artık yeni söylem bizim için tümüyle anlamsız ve tanımsız bir duruma gelmiştir.

Avrupa'nın yeni bakış açısı her şeyden önce, arkeolojiyi nesneler olarak değil, bilgi olarak görmektir. Burada devletin rolü yeniden tanımlanmış, uygulayıcı olmaktan öte düzenleyici konuma geçmiştir. Ancak bu, bizde yanlış anlaşıldığı şekliyle tümüyle başıboş özelleştirmeyi değil, devletin bürokratik yapısı dışına çekilen, gene de uygulama alanı, türü ve niteliği kesin olarak tanımlanmış yeni bir kurumsallaşmayı öngörmektedir. Bir yanda geçmişten günümüze kalan bilginin hiçbir koşul altında feda edilemeyeceği temel ilke olarak ele alınırken, öte yanda kültürel mirasın korunma ve geleceğe aktarılmasının günümüzde yaşayan insanları sınırlayıcı, rahatsız edici olmaması ilkesini de beraberinde getirmiştir. Başka bir anlatımla, kültürel miras ya da arkeoloji, yalnızca konunun uzmanlarının tekelindeki bir uğraş olarak değil, uzun erimli planlama kapsamı ile yaşamı biçimlendiren, tüm uzmanlık alanlarının bütünleştiği bir kurgu içinde ele alınmıştır. Bu yaklaşımın temelinde insan olduğu için, kültürel miras ile birlikte yaşayanların bu birliktelikten mutluluk duyması, bunu kendi kimliğini geliştirerek sosyal zenginlik kazanabileceği bir öğe olarak görmesi öngörülmektedir. İşin bu ayağı planlamanın yanı sıra, topluma yönelik eğitimi de gerektirmektedir. Bu nedenle Avrupa Birliği'nin son yıllarda kültür alanında desteklediği projelerin bir kısmı planlamaya ayrılmışsa da, diğer önemli bölümü toplumun bu alanda eğitimine ve yönlendirilmesine yöneltilmiştir. Bizim, kültürel mira-

sın korunması ile çağdaş yaşamı birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları olarak gören düşünce sistemimizi değiştirerek, bu iki görüşü barıştırmaya ve birbirlerini tamamlayarak zenginleştiren öğelere nasıl dönüştürebileceğimizi düşünmeye başlamamız gerekmektedir. Bu, Batı dünyasında, üzerinde düşünmediğimiz için Türkçe tam karşılığını bulamadığımız "Public Archaeology" -topluma yönelik arkeoloji- ve "Professional Archaeology" -sivil kurumların uyguladığı arkeoloji- gibi yeni yapıları getirmektedir.

Batı'da arkeoloji ve kültür mirası, artık yalnızca kalıntılarla sınırlanan bir dünyadan çıkmakta ve bütüncül yeni bir yapılanmaya yönelmektedir. Örneğin, son birkaç yıl içinde "Cultural Landscape" başlığı altında, Türkçeye kültürel çevre ya da kültürel ortam olarak çevirebileceğimiz, yepyeni bir kavram ortaya atılmıştır. Arkeolojiyi ören yerlerinin, höyüklerin, kalelerin, tümülüslerin dışına çıkartan, kırsal ya da kentsel ortamda dokuyu, insanların duyarak görerek algılayabileceği bir çevreyi tanımlamayı, korumayı, ancak bunu yaparken çağdaş gelişmeyi baltalamamayı öngören yeni bir arayış ortaya çıkmıştır. Gene son birkaç yıl içinde üzerinde çok durulan girdilerin biri "Wetlands Heritage", sulak alanların kültürel mirası olmuştur. Ülkemizde yalnızca bataklıklara değil, akarsu sistemlerine, deltalara, göllere yaptığımız ve basit bir mühendislik olayı olarak ele aldığımız müdahalelerin bu yeni kavramla bağdaşması mümkün değildir.

Batı'da göreli olarak daha eski bir geçmişi olan Yakın Çağlar Arkeolojisi, Endüstri Dönemi Arkeolojisi ya da Kentsel Arkeoloji gibi bizim hâlâ arkeolojinin bir parçası olarak inatla görmediğimiz alanların burada fazla üzerinde durmak istemiyoruz. Ancak bazılarının sandığı gibi Kentsel Arkeoloji'nin kentin içinde bir yerin kazılması olmadığını, bunun kentin dokusuyla ve planlamasıyla bütünleşmiş olarak, kentin geçmişinin, kentin yaşamını bozmayacak şekilde kazanılması olduğunu belirtmekle yetineceğiz; tabii tarihi kentlerimizin bel-

gelenmeden nasıl hızla yok olup gittiğini, yerine bir daha konamayacak bilgiyi, o kentin geçmişini tarihten sildiğimizi, gelecekten çaldığımızı söylemekten vazgeçmeden.

Bu ve bu gibi yeni yaklaşımların sonunda, Batı düşünce sistemi içinde, gene Türkçede tam karşılığını bulmakta zorlandığımız, "Cultural Management" oluşumu ortaya çıkmıştır. Bu, kültürel mirasın yalnızca korunmasını, içerdiği bilginin elde edilmesini ya da ekonomiye katkıda bulunacak şekilde değerlendirilmesini içeren bir kavram değildir. Bu kavram, aynı zamanda, kültür mirasının toplum bilincine kazandırılması, sosyal zenginliğe katkıda bulunması ve böylelikle kendisinin de çağdaşlaşarak geliştirilmesini içermektedir. Küreselleşen dünyanın ortaya çıkardığı bu yeni uygulama şeklini ülkemize aktarmaya kalksak, yalnızca bakış açımızın değil, mevzuatımızın da buna engel olarak karşımıza çıktığını görürüz. Her şeyin ötesinde, yeni binyılın başında olduğumuz bu dönemde zaman yitirmeden bürokratik yapımızı, yasa ve yönetmeliklerimizi çağdaş bir düzeye getirmek için çaba göstermek durumundayız. Bunu, Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak için değil, çağdaşlaşmanın gereği olduğu için, bu şekliyle içimize sindirerek yapmamız gerekir.

Yeni yaklaşımlar iyi bir planlamayı, iyi bir planlama da uzmanları, uzmanların yetişmesi de iyi bir eğitimi gerektirir. Bu uzmanların yetişmesini beklediğimiz akademik kurumlar, 2002 yılında, uzmanlaşmanın önünü açması beklenen YÖK'ün kararı ile, mevcut uzmanlık alanlarını da, hem de "Avrupa Birliği'ne uyum" adı altında kaldırıp, tek ve tanımsız bir arkeoloji eğitimine yönlendirdiği üniversitelerimizin uzmanlaşmış kitaplıklarının da yok edildiği bir ortamda, bu uzmanları bundan sonra yetiştirip yetiştiremeyeceğimiz, geleceğe yönelik çözümsüz gibi duran bir sorundur. Kültür mirası üzerinde bu denli iddialı olan ülkemiz, umarım ki ileride arkeoloji alanında uzman ithal etmek durumunda kalmaz.

TÜRKİYE'DE ARKEOLOJİ*

Arkeoloji Nedir? Ne Değildir?

Geçmişe, yani günümüzden önceki dönemlere bakış açımız, niçin baktığımıza, ne görmek istediğimize bağlı olarak çok farklı olabilir. Bu ilgi basit bir meraktan kaynaklanabileceği gibi, geçmişte yapılmış güzel ya da ilgi çekici şeyleri görmek, ya da günümüzle ilgili bir politik görüşü kanıtlayacak izleri geçmişte bulmak için de olabilir; hatta çoğu kez nedenini bilmeden, düşünmeden bakarız geçmişe. Geçmiş dönemleri inceleyen birçok bilim dalından biri olan arkeoloji, sıradan birçok insan için geçmiş dönemlerde yapılmış olan güzel ve ilginç şeyleri bulmaya çalışan, gizemli olaylarla dolu, bilim ile serüvenin birbirine karıştığı, heyecan verici olaylar içeren "tuhaf" bir meslek alanıdır. Toplumda "arkeolog" sözcüğü de, genellikle paraca değerli güzel eserlerin peşinde olan ve gizemli bir şekilde bulduklarını hırsızlardan korumaya çalışan, bunu yaparken de tozun toprağın içinde debelenen macera-perest-müneccim tiplemesiyle özdeşleşmektedir. Biraz daha bilinçli olanlar için ise, arkeoloji ve arkeolog, turistik gezilerde görülmesi gerekli olan yerleri ortaya çıkartan, müzeleri göze güzel gelecek nesnelerle doldurmakla yükümlü görevliler şekline dönüşür. Parasal değeri olan nesnelerle uğraştığı için de, potansiyel zanlı durumundadır. Eğer arkeoloji toplumumuzda algılandığı gibi olsaydı, bir bilim dalı değil, ancak hobi olurdu.

Arkeolojiyi, geçmişi zaman ölçeğiyle ve somut kalıntılara dayanarak, uygarlığın gelişim sürecini geleceğe katkıda bulunmak amacıyla anlamaya ve yorumlamaya çalışan bilim dalı olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, ayrıntıları bir yana bırakır-

---

* Özdoğan, M. (2003) "Türkiye'de Arkeoloji", *Bilim Konuşmaları* (yay. A.Aliev), TÜBİTAK Yayınları Bilgi Dizisi, Ankara, s. 169-197'den alınmıştır.

sak, "güzel" ya da "ilginç", "bizden" ya da "değil" ayrımı yapmadan tüm insanlığın ortak kültür mirasını kapsayan, evrensel bir anlamı içermektedir. Buna göre arkeolojinin amacı, "geçmişe ait bir şeyler bulmak" değil, geçmişi anlamak ve ortaya çıkan bilgiyi, günümüzde yaşayan insanların kimliklerini zenginleştirecek, onların uygarlık süreci içindeki yerlerini anlamalarına, bunun önemini hissetmelerine yardımcı olacak şekilde kullanmak ve bu birikimi gelecek kuşaklara aktarmaktır. Kısacası, arkeolojiyi bir zaman laboratuvarı olarak da tanımlayabiliriz.

Arkeolojinin ne olduğunun, neye yaradığının toplum ve özellikle de kültür işlerini düzenlemekle yükümlü bürokrasimiz tarafından yanlış algılanmasının ortaya çıkardığı sonuçları, ancak "vahim" olarak tanımlayabiliriz. Her şeyden önce, binlerce, on binlerce yılın birikimi olan kültür mirasının, bir kez yok edildiğinde, bir daha yerine konmasının olanaksız olduğunu, bunu yok etmekle insanlığın ortak bilincinin bir kısmını sildiğimizi unutmamalıyız. Kültür mirasını oluşturan kalıntıların çok küçük bir kısmı bilimsel olarak incelenerek belgelenmiştir; bunların tahribi, bilginin değil, bilgiyi temsil eden kanıtların yok edilmesi anlamına gelir. Kağıda, kitaplara geçmiş olan bilgi, artık geçmişi anlamamız için "kullanılabilir" bir veridir; kalıntıların yok edilmesi ancak toplumsal belleğin oluşması için geleceğe aktaracağımız görsel, somut izlerin ortadan kaldırılması anlamına gelir. Buna karşılık, hiç araştırılmamış, belgelenmemiş bir kültür varlığını, örneğin uzman olmayan bir göz için bir toprak yığını olan bir höyüğü ortadan kaldırmakla, hangi bilgiyi yok ettiğimizi bile bilemediğimiz için, uygarlık tarihinin anlaşılmasını sağlayacak bir ipucunu silmiş oluruz. İşin üzücü yanı, araştırılmamış yerler daha az dikkati çektiği için, araştırılmışlardan çok daha kolaylıkla yok edilmekte, buna üzülen de olmamaktadır. Alacahöyük ya da Çatal Höyük, kazılar yapılıncaya kadar, Anadolu'daki on binlerce höyükten farksız birer tepe görünü-

mündeydiler; kazı yapılınca bunlar anlam kazanmış, bilgiye dönüşmüştür. Günümüzde, her gün bu tür bir höyüğün şu ya da bu nedenle ortadan kaldırıldığını söylemek, maalesef anlatımı renklendirmek için yapılmış bir abartma değil, gerçektir. Bu tür arkeolojik yerler, bir mozaik resmi oluşturan tek tek taneler gibi, bütünü oluşturan parçalar olduğundan, bilinçsizce yok edildiklerinde, resmin bilinmeyen bir parçası ortadan kalkmaktadır; daha da önemlisi hiçbir zaman ne olduğunu öğrenemeyeceğimiz parçası.

Arkeoloji, Batı düşünce sistemi içinde gelişen ve oldukça yakın bir tarihte Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere "ithal" olarak gelmiş olan bir kavramdır. Bu alanın temel ayaklarını oluşturan bilimsel arkeoloji, koruma, müzecilik, turizm, kültür mirası, koleksiyonculuk, antikacılık, toplumsal hafıza, sosyal sermaye gibi kavramlar henüz tam olarak anlaşılmamış, yerli yerine oturmamıştır. İçinde bulunduğumuz kavram karmaşası ve bunun uygulamaya yansıması, insanlık tarihini ortaya çıkartmak yerine, giderek artan bir hızla silmemize neden olmaktadır.

Bu nedenle, daha doğru olarak anlaşılmalarına katkıda bulunacağı düşüncesiyle, burada bazı kavramları irdelemekte yarar görmekteyiz. Ancak bunu yapmadan, arkeolojinin düşünsel temellerinin nasıl geliştiğine kısaca bakmak daha doğru olacaktır.

Arkeolojinin Tarihsel Gelişimi

Arkeolojinin Batı dünyasında 500 yılı aşkın bir geçmişi vardır. Bize 19. yüzyılın başları gibi, göreli olarak oldukça eski bir tarihte gelmişse de, 20. yüzyılın ortalarına kadar çok az sayıda aydının ilgilendiği sınırlı bir uğraşı olarak kalmıştır. Ancak 1960'lı yılların sonlarında geniş bir tabana yayılmaya başlamış, son 5-6 yıl içinde de uzmanların dışında da tartışılan bir konu olmuştur. Bu bakımdan bizim için çok yeni, da-

ha içimize sinmemiş olan bir alandır. Diğer bilim dallarına göre, arkeolojinin toplumla olan ilişkisinde farklı bazı yönler vardır; diğer dallar, uzman olmayan kitleler için okul sıralarında zorunlu olarak karşılaşılan, yabancı ve erişilmez konulardır. Okul sonrası yaşamda bu konularla, daha çok bulmaca çözerken ya da bilgi yarışmaları nedeniyle bazen yeniden karşılaşılır. Arkeoloji ise ortada, göz önünde olan bir malzemedir; turistik gezi kavramının zorunlu parçası olmanın ötesinde, kendi özel mülkünüzle birleştiğinde başınıza birçok sorun çıkaran, mülkiyetinizdeki bir yapı ya da arsadan istediğiniz gibi yararlanmanızı engelleyen bir alandır. Sorun çıkartan bu yönüne karşılık, yabancı turistlerin talebi olarak görüldüğünden vazgeçilemeyen, yurtdışına kaçırıldığı haberi ulusal duygularımızı harekete geçirebilen, buna karşılık her köyde en az bir defineci olduğu hesabıyla altmış binimizin bu işi yaptığı, ne olduğu anlaşılmasa da, her an toplumun gözünün önünde olan bir alandır.

Bize ithal olarak gelen arkeolojiyi anlamak için, Batı'da arkeolojinin gelişim sürecine kısaca bakmakta yarar vardır; çünkü arkeoloji Batı'da uzun süre tek bir alan olarak gelişmemiş, birbirinden çok farklı yaklaşım ve yöntemleri olan farklı arkeolojiler olmuştur.

A - Klasik Arkeoloji ya da Sanat Tarihi Ağırlıklı Arkeoloji

Batı'da ilk olarak gelişen arkeoloji birimi, Rönesans'la birlikte başlayan ve Avrupa uygarlığının Hellenistik-Roma köklerini aramaya yönelen, ilk başlarda daha çok antik tiyatrolar, saraylar, surlar gibi anıt yapılarla, heykellerle, bezeli vazolarla, sanat eserleriyle ilgilenen bir daldır. Zaman içinde Klasik Arkeoloji'yi ortaya çıkartan bu yaklaşımın coğrafi ilgi alanı Ege ve Akdeniz çevresi, zaman boyutu da Yunan-Roma dönemleriyle sınırlı kalmıştır. Yunan-Roma uygarlıkları, ardında görkemli anıtsal yapılar, zengin kalıntılar bırakmış olan uygarlıklardır. Bu nedenle uzun süre Klasik Arkeoloji'nin ilgi

odağı, bu tür "zengin" buluntular olmuş, yöntem olarak sanat tarihine daha yakın bir yaklaşım sergileyerek, bir yanda toplum yaşamını göz ardı ederken, öte yanda da "koleksiyonculuk" ya da "antikacılık"la da özdeşleşmiştir. Batı uygarlığının köklerini ön plana çıkartan bu süreç, "Hellen hayranlığı" ya da "Grecism" olarak adlandırılan ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren Batı'da hakim olan, romantik bir görüşü de körüklemiştir. Ancak son zamanlarda Klasik Arkeoloji giderek sanat tarihi ve antikacılıktan uzaklaşarak yön değiştirmiştir.

B - Yakındoğu Arkeolojisi

Antik Çağ'a karşı duyulmaya başlayan ilgiden kısa bir süre sonra, daha sonraları "Biblical Archaeology" olarak adlandırılan, Tevrat ve İncil'de sözü edilen yerleri ortaya çıkartmaya yönelik olarak, kutsal kitapların konusu olan bölgelerde, Doğu Akdeniz, Mezopotamya ve Mısır'da araştırmalar başlamıştır. Kutsal kitaplarda sözü edilen yerler, Yakındoğu'nun kurak ve yarı kurak bölgeleridir; buralarda, su kıtlığı nedeniyle yerleşimler hep aynı yerlerde kurulmuş, dolayısıyla "höyük" olarak adlandırdığımız çok katmanlı yükseltiler oluşmuş, yapı malzemesi olarak da genellikle kerpiç tercih edilmiştir. Bu bakımdan, Yunan-Roma dünyasından farklı olarak yüzeyde, korunagelmiş anıtsal yapı kalıntısı oldukça enderdir. Bu nedenle Yakındoğu arkeolojisi, daha ilk başlardan itibaren Klasik Arkeoloji'nin sanat tarihi yöntemleri yerine farklı bir bakış açısı geliştirmiş, günlük yaşamla daha fazla ilgilenmiştir. Klasik Arkeoloji görkemli ören yerlerinde yatay olarak kazı yaparak yerleşmeyi açarken, Yakındoğu arkeolojisi dikey çalışmış, çok katmanlı höyüklerde giderek daha eskilere inmenin heyecanını yaşamıştır.

Bu bölgelerde çalışan birinci kuşak araştırmacılar, kutsal kitaplarda adı geçen birçok yerleşmeyi bulmuş ve bu Batı dünyasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Ancak kültür katlarının üst üste, yüksekliği bazen 50 metreyi geçen "höyük"ler

şeklinde olması, araştırmaların giderek daha eski dönemlere, tarihi kaynaklarda sözü edilmeyen "bilinmeyene" inmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda, kutsal kitapların sözünü etmediği kadar eski zamanlarda insanların yalnızca varolduğunun değil, tanımlanabilir bir uygarlık geliştirmiş olduğunun anlaşılması, o yılların aydınları için düşünsel bir devrimdir. Uygarlıkların bu bölgede, dünyanın başka yerlerine göre çok daha eski bir başlangıcı olduğu görüşü hemen kabul görmüş ve uygarlık tarihiyle ilgili olarak "Mezopotamya odaklı" bir düşünce sisteminin gelişmesine yol açmıştır.

Uygarlığın en eski köklerinin, doğal çevre koşulları bakımından çok sınırlı olanaklara sahip yarı kurak ve kurak bölgelerde olmasına akılcı açıklama bulmak, uzun süre kültür tarihçilerini uğraştırdıktan sonra, kısıtlı çevrenin kültürel gelişmeyi tetiklediği şeklinde, çevrenin belirleyiciliğine (environmental determinism) dayalı kuramlar ortaya çıkmıştır. Aradan geçen süre içinde uygarlığın gelişimiyle, çevrenin zorlayıcılığı o denli özdeşleşmiştir ki, bunun doğru olup olmadığı yakın zamanlara kadar sorgulanmamıştır. Uygarlığın "çekirdek bölgesi"nin Yakındoğu'nun çevre olanakları sınırlı bölgesiyle özdeşleştirilmesi, "yayılımcı" ya da "difizyonist" görüşlerin gelişmesine de yol açmıştır. Bu görüşün özü, Yakındoğu uygarlıklarının gelişimlerini, M.Ö. 3. binyıla kadar bulundukları yerde sürdürdükten sonra, kültürlerini yaymak için başka coğrafyalara doğru bir koloni hareketi başlattığıdır. Tek odaklı, doğrusal bir düşünce sisteminin ürünü olan bu düşüncenin doğal sonucu, Ege ve Anadolu da dahil olmak üzere, olumlu koşullara sahip olan coğrafyalarda, M.Ö. 3. binyıldan daha eski uygarlıkların bulanamayacağıdır. Bu nedenle çok yakın zamanlara kadar Yakındoğu arkeolojisi, Anadolu Yarımadası'nı ve özellikle plato kısmını uygarlığın "taşrası" olarak görmüştür. Bu durum uzun süre arkeolojinin ilgi odağının Suriye-Ürdün-Irak gibi Yakındoğu'nun yarı kurak bölgelerine kaymasına neden olmuş, ancak ODTÜ Keban-Aşağı Fırat Pro-

jeleri kapsamında yapılan çalışmalarda Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun kültür tarihi açısından önemi ortaya çıkınca bu görüş değişmeye başlamış, son yıllarda da Orta Anadolu'daki arkeolojik araştırmalar Anadolu Platosu'nun da çekirdek bölgenin bir parçası olduğunu göstermiştir.

C - Endüstri Devrimi Kaynaklı Arkeoloji

17. yüzyıldan itibaren Batı ve Orta Avrupa'da görülen hızlı kentleşme, yeni tarım ve endüstri alanlarının açılması, arazi ıslah çalışmaları, artan hammadde gereksinimi Avrupa topraklarında yoğun bir toprak hafriyatı gerektirmiştir. Bu süreç içinde Batı ve Orta Avrupa'nın kültür mirasının çok büyük bir kısmının tahrip olduğunu bugün bilmekteyiz; ancak bu arada gelişen jeoloji ve diğer mühendislik alanlarında çalışanlar, toprak hafriyatlarıyla ortaya çıkan, ancak ne oldukları anlaşılamayan, ne olduğu anlaşılsa da hangi döneme ait oldukları bilinmeyen birçok buluntuyu da toplamış, bunlar ilk önceleri "ilginç nesneler" başlığı altında sergilenmiştir. Avrupa'da ortaya çıkan buluntular ne Klasik arkeologların, ne de Yakındoğu arkeologlarının tanımadıkları, onlara yabancı olan nesnelerdir; bu nedenle onların ilgisini çekmemiş ve hatta arkeolojik nesne olarak bile görülmemiştir. Klasik kültürlere ve Yakındoğu uygarlıklarına göre daha ilkel görünümlü olan bu nesneler, aşağıda değinilecek olan ulusal arkeolojinin hammaddesi olmuş, diğerlerinden farklı bir arkeolojinin doğuşunu da beraberinde getirmiştir. Bu bölgelerde görkemli kalıntılar olmadığı için, yeni gelişen arkeoloji daha çok sıradan toplumların yaşayışına, onların kullandıkları teknolojilerin incelenmesine yönelmiş, bunun sonunda da, bugün hâlâ kullanmakta olduğumuz "Taş Devri", "Tunç Devri" ve "Demir Çağı" gibi adlamalar ortaya çıkmıştır.

Gene aynı süreç içinde jeolojinin gelişmesi, dünyanın yaşının eskiliğini, dünyanın ilk oluştuğu gibi kalmadığını, jeolojik katmanlarda izlenebilen uzun bir gelişim süreci olduğunu ve

bunun son kısımlarında da, jeolojik katman içinde insanla ilgili kalıntıların bulunduğunu ortaya koymuştur. Jeoloji, fizik antropoloji, bioloji gibi fen dallarıyla ilişki içinde olan farklı bir arkeoloji, "Paleolitik Çağ Arkeolojisi" de bu şekilde ortaya çıkmıştır.

D - Ulusal Arkeoloji

Gene hemen hemen aynı yıllarda Avrupa'da ortaya çıkan "ulus devletler", kendi kimliklerini kanıtlayabilmek için, ayrıldıkları imparatorluklardan daha eski dönemlerin izlerini aramaya başlamış, kendi kültürel miraslarına yönelik arkeolojik araştırma kurumlarını kurmuşlardır. Yakındoğu arkeolojisi ve Klasik Arkeoloji'den farklı olarak Paleolitik Arkeoloji ile Avrupa arkeolojisinin kurumsallaşmasına neden olan bu süreç, özellikle ulus devletlerde arkeolojik araştırmaları hızlandırmış, ancak geçmişe karşı "bizden olanlar-olmayanlar" şeklinde seçiciliği de beraberinde getirmiştir.

Birbirlerinden farklı coğrafyalarda, ayrı yöntem ve bakış açılarıyla başlayan arkeoloji, bir süre akademik bir uğraşı olmaktan çok "meraklıların hobisi" ve "koleksiyon yapma hırsı" ile farklı yönlere sapmıştır. Arkeolojinin akademik bir dala dönüşmesi, ancak 20. yüzyılın başları gibi geç bir tarihte olmuştur; bu tarihten itibaren giderek farklı arkeolojiler birbirlerine yaklaşmış, yalnızca yöntemde değil bakış açısında da birlik sağlanmıştır.

Arkeolojinin gelişim sürecine bakarken, zaman zaman bilimsel arkeolojiyle karışan "koleksiyon yapma hırsı"nın yalnızca kişilere bağlı olarak düşünülmemesi gerektiğini, bunun çoğu kez ülkelerin prestijiyle özdeşleştiğini de belirtmekte yarar vardır. Yakın zamanlara kadar ülkelerin ulusal müzeleri, koleksiyonlarının zenginliğini ölçü alarak birbirleriyle yarışmışlardır. Bu da "bilimsel arkeoloji" ile "müzeci" bakış açısının farklı çizgilerde gelişmesine yol açmış, ancak son yıllarda bu fark, müzelerin çok fazla koleksiyon sahibi olmasının değil,

ellerindekini topluma nasıl sunduklarının ön plana çıkmasıyla, kısmen ortadan kalkmıştır.

"Biz" ve Arkeoloji - Türk Arkeoloji Geleneğinin Oluşumu

Arkeolojinin gelişim sürecindeki başlıca akımlara kısaca baktıktan sonra, bunların bizim coğrafyamıza nasıl yansıdığının üzerinde durmakta yarar vardır. Mısır, Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Ege ve Balkan Yarımadası gibi ilk kuşak Batılı arkeologların ilgi alanı içine giren bölgelerin hemen hemen tümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıdır. Osmanlılar, kendilerinden önce aynı coğrafyada yaşamış olan Bizanslılar gibi, Yunan-Roma uygarlıklarından kalan ve toprağın yüzeyinde görülür durumdaki binlerce heykel, anıt yapı gibi kalıntılarla iç içe yaşamışlar, ancak bunlarla ilgilenmemiş, bunları daha çok hazır taş ocakları olarak görmüşlerdir.

Osmanlılar, arkeologlarla karşılaşan Batılı olmayan ilk ülke durumundadır. Osmanlı İmparatorluğu'na 16. yüzyıldan itibaren gelmeye başlayan Batılı gezginlerin sayısı giderek artmıştır. Uzun bir süre Osmanlılar Batılı gezginlerin eski taşlara, örenlere olan ilgisine ilgisiz kalmış, bunu Batılıların tuhaflıklarından biri olarak görmüştür. 19. yüzyılın ortalarında, Batılılaşma süreciyle birlikte birkaç aydın Batılıların eski eserleri ülkelerine götürmelerine karşı çıkarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir "müze" kurulması gereğini savunurken, bazı yöneticiler de bu işten nasıl çıkar sağlayacaklarının hesabını yapmışlardır.

Osman Hamdi Bey gibi, yalnızca çok yönlü değil, güçlü kişiliğe de sahip bir aydının varlığı, 19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin sağlam temellere oturmasını sağlamıştır. Osman Hamdi Bey'in akılcı yaklaşım ve uygulamaları, daha sonra Türkiye Cumhuriyeti tarfından da sürdürüleceği için, bu konuda biraz daha ayrıntıya girmekte yarar vardır.

Osman Hamdi Bey arkeolojiye yönelik çabalarını, Batılı anlamda kültür birikimi olmayan, geçmişe bakış açısında söylentilerin verilerin önünde geldiği, değil arkeoloji, tarihin bile bilimselleşmediği bir ortamda gerçekleştirmiştir. Başka bir deyişle, Osman Hamdi Bey'in arkeolojik araştırmaları, korumaya yönelik çabaları, birkaç aydın dışında toplumun tüm kesimleri için aykırı, anlamsız uğraşlardır. Konuya böylesine duyarsız olan bir ortamda ve hele imparatorluk parasal sıkıntı içindeyken, müze olarak kullanılmak üzere özel bir bina yaptırması şaşılacak bir başarıdır. Müze, beklenenin ötesinde bir anlam yüklenmiş, Batılılaşmanın simgesi durumuna gelmiştir. Arkeolojiye daha fazla ilgi gösteren Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu müzeye eklediği yeni kanat bir yana bırakılırsa, bu boyut ve görkemde bir müze binası yapmamış olduğunu burada belirtmekte yarar vardır.

Daha da ilginci, Osman Hamdi Bey ve dolayısıyla Osmanlı arkeolojisinin ilgi odağının Yunan-Roma uygarlıkları olmasıdır. Yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi, Osman Hamdi Bey döneminde bağımsızlıklarını kazanmakta olan ülkeler ve bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan yeni ulus devletler, arkeolojiye "ulusçu" bir bakış açısıyla yönelmişlerdir. Bunların arasında en hızlılarından biri Yunanistan'dır; Yunanlılar arkeolojik çalışmalara bağımsızlıklarının ertesi yılı başlamış, ancak burada uluslaşma kavramı, arkeolojik anlamdaki Hellen kültürü ile özdeşleştiği için, çok daha abartılı bir seyir izlemiştir. Buna karşılık, Osman Hamdi Bey de dahil olmak üzere, Osmanlılar için arkeoloji Klasik Hellen-Roma kültürleriyle özdeşleşmiştir. Bu dönemde Osmanlı topraklarındaki en yoğun faaliyetin Klasik arkeologlar tarafından sürdürülmesi, aynı zamanda Batı Avrupa'da Antik Yunan kültürlerine duyulan romantik hayranlığın o sıralar doruk noktasına ulaşması, Osmanlıların Hellenistik kültür ile uğraşmayı Batılılaşmanın gereği olarak algılamalarına yol açmış, arkeoloji, diğer ülkelerde olduğu gibi uluslaşmayla özdeşleş-

tirilmemiştir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti'nde hâlâ, Selçuklu-Osmanlı Dönemi arkeolojiden çok sanat tarihinin bir parçası olarak görülmektedir; ülkemizde Orta Çağ Arkeolojisi ancak yeni yeni gündeme gelmektedir.

Osman Hamdi Bey'in genellikle göz ardı edilen çok önemli bir katkısı daha olmuştur; çağının çok ilerisindeki bir yaklaşımla, bir yanda ulusal çıkarları korumuş, ancak aynı zamanda bilimin evrenselliğini savunarak, bilimsel düzeyde yabancı bilim adamlarıyla ilişkisini sürdürmüştür. Günümüzde bile örnekleri çok ender olan bu yaklaşımın değeri, Osman Hamdi Bey'in ortamı içinde düşünüldüğünde, çok daha fazla artmaktadır. Alışılagelen uygulama ise ya tümüyle yabancılara, çoğu kez küçük çıkarlar uğruna teslim olmak ya da radikal bir şekilde karşı çıkıp bilimi engellemektir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Ethem Bey, Aziz Ogan gibi önemli bilim insanları tarafından sürdürülen Osman Hamdi Bey geleneği, Atatürk'ün Cumhuriyet için öngördüğü düşünsel temelle birleşerek, yeni bir boyut kazanmıştır. Çokuluslu bir imparatorluktan arta kalanları ulus devlete dönüştürmek için, Atatürk'ün her şeyden önce bir ulus kimliği oluşturması ve bunu da tanımlı bir geçmişe bağlaması gerekmekteydi. O dönemin koşulları altında Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus bilincinin oturabileceği en kolay seçenek, ulusun köklerini Orta Asya'ya bağlamaktı. Zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Türk kimliği arayışı içinde olan aydınlar da bu görüşe uygun zemin hazırlamış, "Pan-Türkist" ya da Turan olarak bilinen akımlar giderek güçlenmişti. Atatürk, bu yazının kapsamının çok dışındaki nedenlerle, farklı bir yol seçmiş, yeni ulusun tarihsel kimliğini Orta Asya yerine Anadolu'ya bağlamıştır. Yeni cumhuriyetin çekirdeğini oluşturan, ancak başka bir coğrafyadan göç ederek gelen Türk ulusunu, bu topraklara bağlamak ve bu şekilde yayılımcı eğilim gösteren Pan-Hellenist akımlara karşı çıkmak için, yeni ulusun kimliğinin Anadolu ile özdeşleştirilme-

si ve bunun da tarihi bir temele oturması gerekliydi; herhalde bu nedenle, o yıllarda Anadolu'nun en eski toplulukları olarak bilinen Hattiler-Hititler, adları Türkçenin ses uyumuna uygun bir duruma getirilerek Eti'ye dönüştürülmüş ve Yakındoğu'nun tarihsel dönemlerinin ilk büyük uygarlığı olan Sümerlerle birlikte, Orta Asya'dan bölgemize gelen ilk Türkler olarak tanımlanmıştır. Atatürk'ün, tarihi çarpıtmak gibi, bugün için bize çok aykırı gelen bu yaklaşımını, o dönemin koşulları ve düşünsel akımları içinde değerlendirmek gerekir. O yıllar, aşağıda daha ayrıntılı olarak değineceğimiz "yayılımcı" (difizyonist) akımların tüm dünyada hakim olduğu bir dönemdi; her ulus kendine tarihin içinde "seçkin" bir kimlik aramakta, bulamazsa bunu yaratmakta ve tarihin derinliklerinden seçilerek çıkartılan atalarının, kültür ve uygarlığı tüm dünyaya, göç ederek yaydığını savunmaktaydı. Almanya'da Kossinna tarafından geliştirilen ve daha sonra Hitler rejiminin temel felsefesini oluşturan üstün ari ırk düşüncesi o yıllarda şekillenerek büyük heyecan yaratmış, Macarlar ve daha sonra başta Abhazlar olmak üzere çeşitli Kafkas toplulukları, kendi köklerini Sümerlerde aramış, Romenler ise, Orta Amerika'nın Aztek-Maya uygarlıkları da dahil olmak üzere dünyanın bütün eski uygarlıklarını kendilerine bağlamışlardır. Bu nedenle, bugün için bize bilimsel bir sapma olarak görülen Eti-Sümer yakıştırması, o dönemin düşünce sistemine tam olarak uymaktadır. Kaldı ki, diğer seçenek olan Turancı yaklaşımın ulus bilinciyle özdeşleşmesinin, bir süre sonra Anadolu'yu terk edip Orta Asya'ya geri gitmek gibi bir sonuca götüreceğinin de herhalde bilincindeydi Atatürk.

Hangi nedenle olursa olsun, Atatürk'ün Türk kimliğini Anadolu'nun en eski dönemleriyle bağdaştırması, Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu topraklar üzerinde yaşamış olan tüm kültürleri sahiplenmesini sağlamıştır. O tarihlerde Batılı arkeologların geçmişe olan ilgisinin, evrensel bir kültür arayışından değil, kendi kültürlerinin temellerini bulma kaygısından kay-

naklandığı, dolayısıyla da geçmişe karşı bir "seçicilik" içerdiği, Yunanlıların Hellen öncesi kültürleri, İsrail'in de Tevrat öncesi dönemi uzun süre dışladığı unutulmamalıdır. O yıllarda kendi topraklarının geçmişine seçici olarak bakmayan uluslar, ancak Çin ya da Japonya gibi, çok uzun zamandan bu yana bulundukları yerde oturanlar olmuştur. Bu bakımdan Atatürk'ün Türk kimliği ile Anadolu topraklarını birleştiren yaklaşımı, Türk arkeolojisine ayrıcalıklı bir saygınlık kazandırmıştır; bu Osman Hamdi Bey geleneğinin Antik Çağ uygarlıklarına olan ilgisiyle birleşip, günümüze kadar gelmiştir.

Atatürk'ün Eti ve Sümerleri Türk kimliğiyle özdeşleştirmesi, Turancıların çok hoşuna gitmiş ve bunu hemen sahiplenmişlerdir. Ancak Anadolu topraklarında yaşamış olan ve kendilerinden saymadıkları kültürleri dışlamanın da ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin, "diğer" olarak tanımladıkları uygarlıkları sahiplenmesine, bu kültürlere yönelik araştırmaların yapılmasına ve bunlara ait kalıntıları korumasına yönelik çabalara karşı çıkmışlardır. Sağ eğilimli iktidarlar döneminde, Kültür Bakanları genellikle Yunan-Roma ya da Bizans araştırmalarını sınırlayacağını ısrarla belirtmesine karşın, Osman Hamdi Bey'in bıraktığı geleneğin gücü, günümüze kadar süregelmiş ve bu tür çabaları engelleyebilmiştir.

Bugün Arkeolojinin Neresindeyiz? Türk Arkeolojisinin Sorunları

Güçlü bir temele sahip olmasına ve Batı ülkeleri dışında arkeolojiye ilk başlayan ülkelerden olmasına karşın, bugün Türk arkeolojisinin karşı karşıya olduğu önemli sorunlar vardır. Bu sorunların bazıları, diğer alanlarda görülen sorunlar gibi, ülkenin genel durumundan kaynaklanan, çözümü Türkiye'nin bütünüyle bağlantılı olan sorunlardır. Buna karşılık, arkeolojiye "özel" bazı sorunlar da vardır ki, burada bunların üzerinde durmak istiyoruz:

A - Bilimsel Arkeoloji

Bilimsel araştırma düzeyi açısından arkeolojinin durumu, bazı aksaklıkları olmasına karşın, ülkemizin geneli göz önüne alındığında oldukça iyi olarak tanımlanabilir. Bunda, yukarıda da sözü edildiği gibi, başlangıcından itibaren Osman Hamdi Bey gibi aydınların arkeolojiye ilgi duymuş olması; Atatürk'ün, arkeolojinin çeşitli alanlarında uzman yetişmesi için yurtdışına öğrenci yollaması ve Hitler rejiminden kaçan o dönem Almanya'sının büyük isimlerine Türk üniversitelerinin kucak açması temel etken olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Türk arkeolojisini temsil eden başta Arif Müfid Mansel olmak üzere çok sayıda bilim insanı, bilim dünyasında saygın bir yer kazanmıştır. Günümüze bakarak Türkiye'de bilimsel arkeolojinin düzeyinde, eskiye göre düşüş olduğu şeklinde eleştirilere sık olarak rastlanmaktadır. Ancak bu değerlendirmeyi yaparken, 1968-1970 yıllarına kadar Türkiye'de arkeolojinin, bir avuç çok iyi eğitim görmüş, tüm zamanlarını meslekleri-ne ayırabilen ve her türlü olanağa sahip "elit-aydın" uğraşısıyla sınırlı olduğu, geniş bir tabana yayılmadığı da unutulmamalıdır. 1968'lerden itibaren arkeoloji hızla geniş bir tabana yayılmaya başlamış, elit-aydın hobisi olmaktan çıkmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da, artan sayıyla birlikte farklı nitelik ve düzeyde arkeologlar ortaya çıkmıştır. Ancak gene de, ortalama düzeye bakarak, Türkiye'de yapılan arkeolojinin akademik düzeyinin, çevremizdeki ülkelerin tümünden çok daha iyi olması bir yana, bizden yüzyıllar önce arkeolojiyle uğraşmaya başlamış gelişmiş ülkelere yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Akademik düzey açısından Türk arkeolojisinin olumlu çizgisini sürdürebilmesinde, yukarıda sıralanan etkenlerin yadsınmaz bir katkısı vardır. Ancak, genellikle göz ardı edilen bir etken de, arkeojide dışa açık rekabet ortamıdır. Yabancı meslektaşlarımızın ülkemizde yoğun olarak araştırma yapmaları, burada yapılan bilimsel toplantılara katılmaları ve özellikle

son yıllarda ortak projelerin oluşması, kendiliğinden bir rekabet ortamı yaratmış, bu da olumlu sonuç vermiştir. Bu rekabetten rahatsız olan bazı meslektaşlarımızın bulunması nedeniyle, yabancı araştırmaların sınırlanması ve hatta tümüyle durdurulması gibi fikirler çeşitli vesilelerle sık sık gündeme getirilmektedir. Ancak kanımızca, yabancı meslektaşlarımızın varlığı, Türk arkeolojisine sürekliliği olan bir canlılık getirmenin ötesinde, genç arkadaşlarımız için de bir yarışma ortamı yaratmış ve onların düzeyinin altında kalmama istemini sağlamıştır.

Türkiye'de bilimsel arkeolojinin içinde bulunduğu en önemli açmaz, kuramsal temelin eksikliğidir. Arkeoloji, bilimsel sonuçlara ulaşmazdan önce teknik "hammallığı" çok fazla olan bir daldır. Diğer alanlardaki laboratuvarda deney yapma, anket ya da arşiv çalışması süreciyle benzeştirebileceğimiz bu aşama, arkeolojide çok uzun ve zahmetlidir. Üzerinde çalışılacak verilerin elde edilmesi için kazı ya da yüzey taraması gibi, teknik beceri ve özveri isteyen bir sürecin gerekmesi, arazi uygulamalarından elde edilen malzemenin, "değerlendirilebilir" duruma gelmesi için de gene çok yönlü ve uzun bir işleme gerek duyulması, yorum yapmaya, kuram geliştirmeye genellikle pek zaman bırakmamaktadır. Bu nedenle Türk arkeolojisi, gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi, daha çok arkeolojinin tanımlama - teknik "hammallık" aşamasında takılmakta, bunu çok başarılı olarak gerçekleştirmekte, ancak sonuçları üzerinde düşünmeye zamanı kalmamaktadır. Genel olarak dünya arkeolojisine baktığımızda da, kuramsal çalışmaların yalnızca çok az sayıdaki ülkede yapılabildiğini görmekteyiz. Gene de, Türk arkeolojisinin kuram geliştirme aşamasını gerçekleştirebilecek potansiyele, birikime sahip olduğunu söyleyebiliriz. Arkeoloji üzerinde düşünme aşaması için, her şeyden önce bunu yapabilecek zamanın kalması gerekir. Bizim arkeoloji sistemimizde altyapımız ve sağlanan olanaklar, yalnızca alan çalışmasına yöneliktir. De-

ğerlendirme, veri inceleme ve analizi için gerekli olan olanakların hiçbiri bizim sistemimiz içine girmemiştir. Bu nedenle de Türk arkeolojisi, ortaya çıkan sonuçları kuramsal olarak değerlendirecek diğer bilim insanlarına nitelikli veri hazırlamak düzeyinde takılıp kalmıştır.

Türk arkeolojisinin ilginç bir çelişki olarak tanımlayabileceğimiz bir özelliği de, dışa kapalılığıdır. Türkiye'de çalışan, araştırma yapan çok sayıda yabancı bilim insanının varlığına, dış ülkelerde eğitilip dönmüş meslektaşlarımızın sayısal çokluğuna karşın, Türk arkeolojisi dünyaya kapalı bir seyir izlemektedir. Dünyada her yıl arkeolojinin çeşitli alanlarını kapsayan onlarca sempozyum ve bilimsel toplantı, çok sayıda geniş katılımlı kongre yapılmakta, uluslararası örgütlerin yöntem, etik, kuram ve uygulamalarla ilgili çalışmaları olmaktadır. Doğrudan ülkemizi ilgilendiren sayılı toplantı dışında Türk bilim insanlarının bu tür toplantılara katılımı yok denecek kadar azdır. Uluslararası örgütlerde ise hemen hemen hiç temsil edilmemektedir. Bilimsel düzeyi bizimle karşılaştırılmayacak kadar düşük olan ülkelerin bu alandaki canlılığı göz önüne alınınca, dünya kültür mirasının önemli bir bölümüne sahip olmakla övünen bizlerin bu pasif davranışı düşündürücüdür. Hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, uluslararası platformdaki temsil oranımızın düşük olması, bilim dünyasında Türk arkeolojisinin hak ettiği yeri almasını engellemektedir.

B - Bürokrasi ve Arkeoloji. Türk Arkeolojisinin Darboğazı

Türk arkeolojisiyle ilgili olarak çizmiş olduğumuz bu olumlu profile karşın, arkeolojik çalışmaları düzenleyen, denetleyen devlet bürokrasisi için aynı şeyi söylemek, maalesef olanaksızdır. Anayasayla Türkiye'de arkeoloji, kültür mirasının denetimi ve korunması Kültür Bakanlığı'na verilmiştir. Ancak, cumhuriyetin ilk dönemlerinde çağdaş bir profil sergileyen bürokrasimiz kendini yenileyemeyerek maalesef 2. Dünya Sa-

vaşı öncesinin düşünce ve uygulama sistemi içinde kalmış ve burada kalmakta da direnmiştir.

Arkeolojiyle ilgili olarak, tepkiye dayalı, yasakçı bir bürokratik sistemimiz vardır. Özendirici, geliştirici olmaktan çok, sınırlamaya, çok sıkı bir denetim getirmeye yönelmiştir. Daha doğrusu ancak bürokratik olarak denetleyebileceği kadar çalışılması, sistemimizin özünü oluşturur.

Batı dünyasının ilk arkeolog kuşakları, başka coğrafyalarda gördükleri ve ilginç gözüken arkeolojik varlıkları kendi ülkelerine götürmekle yükümlüydü. Bu, o dönemin etik anlayışı içinde kabul edilebilir bir durumdu; zaten eğer Batı'da, başka yerlerden gelen eserlerle dolan müzeler olmasaydı, toplumda arkeolojiye ilgi uyanmayacağı gibi, herhalde kolay kolay da meslek hâline gelemezdi. Ancak artık bu eğilim genel olarak değişmiş, Batı'daki meslek kuruluşları da, akademik çevreler de kültür varlıklarının bulundukları yerden başka coğrafyalara aktarılmasına tümüyle karşı çıkmış ve bunu her platformda dile getirdikleri gibi, bağlayıcı hükümler de geliştirmişlerdir. Günümüzde eski eser kaçakçılığı olarak tanımlayacağımız, kültür varlıklarının bulundukları yerden başka yerlere taşınması, artık bilim kurumları tarafından değil özel koleksiyonerler tarafından yapılmaktadır. Yani devlet politikası olmaktan çıkmıştır. Bu, kesinlikle her şeyin süt liman olduğu anlamına gelmez; ancak artık adı eski eser kaçakçılığına karışmış bir meslek insanının, Batı'daki herhangi bir ülkenin akademik ortamında varlığını sürdüremeyeceği de gerçektir.

Bir diğer olgu da, arkeoloji ile casusluk arasındaki ilişkidir. 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Batılı arkeologların birçoğu, aynı zamanda kendi ülkelerinin haber alma örgütlerinin üyesiydi. Turizmin gelişmediği o tarihlerde, kırsal kesimlerde dolaşmanın tek haklı gerekçesi arkeolojiydi; ancak artık devir değişmiş, en ücra dağ köyleri bile turist çekebilmek için çaba gösterir olmuş, haber alma örgütlerinin de arkeologlara ihtiyacı kalmamıştır.

Bürokrasimiz tümüyle 2. Dünya Savaşı öncesi dönemin arkeologlarına göre düzenlenmiştir; tüm arkeologlar potansiyel bir suçlu olarak görülmekte, başka hiçbir alanda görülmeyen denetim uygulanmaktadır. Günümüzde Anadolu'nun herhangi bir yerinde turist ya da yabancı işadamı, hatta diğer meslek dallarından uzmanlar rahatlıkla dolaşırken, arkeologlara eski alışkanlıkla hâlâ kuşkuyla bakılmaktadır. İşin daha da ilginç yanı, günümüzün eski eser kaçakçıları, bürokratik sistemimiz içinde tanımsız olduklarından, bilimsel amaçla gelen arkeologlardan çok daha rahat hareket edebilmektedir.

Bürokrasimizin bu düşünce sistemi, sınırlayıcı yasakları ister istemez özendirmenin önüne çıkartmıştır. Kültür varlıklarımızın tahribattan korunması, bunların uygarlık tarihi açısından taşıdığı önem tümüyle geri plana itilmekte, bilimsel çalışmaların, yeterince denetleyecek eleman olmadığından sınırlandırılması önem kazanmaktadır. Başka bir anlatımla, Türkiye'de yapılabilecek bilimsel arkeolojik çalışma, Kültür Bakanlığı'nın denetlemeye ayırabileceği personel sayısıyla sınırlandırılmıştır. Son yıllarda teşkilatta emekli olanların yerine yeni eleman da alınamadığı için, bu iş giderek arkeoloji bilimini boğan bir duruma dönüşmektedir.

Yukarıda, akademik çevremizin dünyaya kapalı olduğuna değinilmişti; bürokrasimiz ise tümüyle kopmuş durumdadır. Bu kopuş öylesi bir duruma gelmiştir ki, dünyada gelişen yeni söylemler, kavramlar artık Ankara için tanımsız sözlerden ileri gidememektedir. Son 10-15 yıl içinde dünyamızda kültür mirası ekonomisi hızla önem kazanmış, özellikle koruma, tarihi kimlik, etik kurallar gibi alanlarda hızlı bir gelişim olmuş, yeni yaklaşımlar ve bunların gereği yeni bir terminoloji ile yapılanma ortaya çıkmıştır. Doğal çevre hareketini arkadan izleyen kültür mirası sorunu, özellikle son yıllarda çevre kavramıyla bütünleşmiştir. Yakın zamanlara kadar birbirlerinin uzlaşmaz karşıtları gibi görülen çağdaş gelişme ile kültür mirasının korunması, artık sorun olmaktan çıkmış, geliştiri-

len yeni bir anlayış bunların birbirini tamamlayan, zenginleştiren girdiler olarak algılanmasını sağlamıştır. Bu bağlamda arkeoloji alanında tümüyle yeni bir yapılanma ortaya çıkmış, artık arkeoloji devlete yük olan bir "lüks" değil, kendi parasal kaynakları olan bir "olmazsa olmaz" durumuna gelmiştir. Önceleri UNESCO bu bağlamda bir dizi yeni ilkeler geliştirmiş, bunlar Avrupa özelinde önce Avrupa Konseyi, hemen ardından da Avrupa Birliği çevçevesinde geliştirilen katı kurallarla yasallaşmıştır. Her yıl bu süreci daha da geliştirmek için çeşitli platformlarda çok sayıda toplantı yapılmakta, yeni oluşumlar, ilkeler tartışılarak geliştirilmektedir. Üzücü olan, kültür mirasıyla bu denli çok sorunu olan ülkemizin, bu karar mekanizmalarının tümüyle dışında kalmış olmasıdır. Bu, bizim dışlanmamız değil, aksine bizim ilgisizliğimizden kaynaklanan bir dışlamadır.

Küreselleşme eğilimiyle birlikte, yerel değerlerin korunması, diğer birçok alanda olduğu gibi arkeolojide de yansıma bulmuştur. Artık bir ülkede bulunan kültür varlığı, bir yanda tüm insanlığın ortak mirası olarak görülmekte, ancak bunun yanı sıra, yerel kimliğin oluşmasındaki yeri de ağırlıklı olarak gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, herhangi bir ülkede belgelenmeden tahrip edilen bir kültür varlığı, başkalarını da ilgilendirmekte, giderek bu hakkın kullanımı için bağlayıcı kararlar alınmaktadır. Ülkemiz bu tür birçok anlaşmanın altına imza atmış ve bunları parlamentodan geçirmişse de, bürokrasinin bu belgelerin ne tür yükümlülükler içerdiğini algıladığını gösteren hiçbir iz yoktur. Arkeolojinin tüm insanlığın ortak geçmişini simgelemesinin dışında, yerel kimlikle kaynaştığını da söylemek olanaksızdır. Bunlar hâlâ toplumumuz için yabancı, ancak turistlerin ilgisini çektiği için varlığına tahammül edilmesi gerekli olan eski püskü, yıkık dökük kalıntılardır. Arkeolojik varlıkların turizmle özdeşleştirilmesi, bunların değerlendirilmesinde "turistlerin ilgisini çekenler" ve "çekmeyenler" gibi bir seçiciliği de beraberinde getirmiş, ne-

redeyse görsel güzelliği olmayan ya da turistik güzergahların dışında kalanların tahribi mübah sayılmıştır.

Bürokrasimizin çağın gelişen anlayışına uygun olarak tümüyle yeniden yapılandırılması ivedi bir zorunluluk durumuna gelmiştir. Osman Hamdi Bey'le başlayan bir anlayışın gereği olarak bunu kendi kendimize istememiz, bu konuda dünyaya değilse bile, arkeoloji alanına yeni giren ülkelere öncülük etmemiz beklenirken, bunun dışarıdan dayatmayla gelmesi ve zorla kabul eder duruma düşmemiz üzücüdür.

Sonuç: Korumak - Korumamak ve Kimin İçin?

Birçok bürokratımız için kültür varlıklarımızın korunması, ya "turizm için çekiciliği" olduğu ya da "yabancılar öyle istediği" için gereklidir. Yani turistler bunları görmek için gelip para bırakmıyor olsa, kültür varlıklarının korunması hiç de gerekli olmadığı gibi, korunmasalar daha da iyi olur. Zaten birçoğumuz için kültür varlıkları, istediğimiz yere istediğimiz inşaatı yapmamızın, geniş düzgün yolların açılmasının, kentlerin "modern" görünüme sahip olmasının engelidir. Çok azımız bunları, kendi kimliğimizin bir parçası olarak görmekteyiz. Kültür varlıklarının kimliğimizi zenginleştirmesi, bize katkıda bulunması için, onları anlamaya yönelik bir çaba sarf etmemiz, bir ön hazırlığımızın olması gerekir; bunu yapmadığımız zaman kültür varlıklarının herhangi bir taş parçasından anlamsal farkı kalmaz. Zaten bu tür bir düşünsel altyapının eksikliği, yalnızca kültür varlıkları konusunda değil, yaşamın hemen her boyutunda karşımıza çıkmaktadır. O zaman, kültür varlıklarımızı kimin için koruyoruz sorusu da ortaya çıkmaktadır. Bunları, anlamamakta ve onlarla ilgilenmemekte direnen topluma karşın korumanın doğru olup olmadığı gibi bir tartışma, yalnız ülkemiz boyutunda değil, benzer durumdaki birçok ülke için söz konusudur. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunun geçmişi, kendi geçmişini öğrenmek, ortaya çıkartmak ve korumak istemeyen bir topluma karşın, ço-

ğu yabancılardan oluşan çok küçük bir grubun çabasıyla sürmektedir, üstelik o ülkelerin araştırmacılara kuşkuyla bakmasına rağmen. Ancak bir ülkenin topraklarında olan kültür mirasının, yalnızca o ülkede yaşayan insanlara ait olmadığı görüşü, küreselleşmeyle birlikte giderek daha da ağırlık kazanmış, uluslararası izleme düzeyi ve yaptırımların kapsamı da giderek artmıştır.

Türk arkeolojisinin içine düştüğü iki önemli yanılgı vardır: Bunların biri, "bizim arkeolojik zenginliğimiz çok fazladır, dünya bize bu konuda muhtaçtır, başka yerlerde böyle bir kültür mirası yoktur" yaklaşımı; ikincisi ise, "bizde o kadar çok ki, tahrip olsa ne olur ki" şeklindeki düşüncedir.

En eski atalarımız, 1-1,5 milyon yıl kadar önce Afrika'dan çıktıktan, göreli olarak kısa bir süre sonra, "Eski Dünya"nın hemen her yerine yayılmış, son birkaç on bin yıl içinde de "Yeni Dünya"yı da kaplamıştır. Başka bir deyişle, insanoğlu son on ya da yirmi bin yıl içinde dünyanın hemen her yerine, kurak bölgelerden kutup ön kuşağına, tropik ormanlardan en yüksek dağlara kadar yayılmıştır. Üstelik, diğer canlı türlerinde olduğu gibi değişik çevre koşullarına uyum sağlayacak biyolojik evrimi geçirmeden, geliştirdiği kültürle yayılmıştır. Bu nedenle, örneğin bundan on bin yıl önce Sibirya'da da, Afrika'nın çöllerinde de insan ve insanın geliştirdiği kültüre rastlarız. Uygarlık tarihi açısından, geçmişe bir seçicilikle değil, "öğrenmek" için baktığımızda bunların tümü ilginç, ilginç olduğu kadar uygarlığın gelişimini anlamamız açısından da önemlidir. Yani, dünyamızdaki her bölgenin bir geçmişi ve geçmişi olduğu gibi de arkeolojisi vardır; arkeoloji yapılması, bürokrasimizin sandığı gibi bizim bölgemize özgü bir ayrıcalık değildir. Bizim topraklarımızda yaşamış olan kültürler, başka yerlerdekilere oranla daha görsel kalıntılar bırakmışlardır. Yabancı meslektaşlarımızın Türkiye'de çalışma istekleri, dünyada çalışacak başka yer olmadığı için değil, onlar bu alan üzerinde uzmanlaştıkları içindir. Yoksa dünya-

da her yıl, Güney Afrika'dan Sibirya'ya kadar on binlerce arkeolojik kazı yapılmaktadır.

Dünyanın hemen her yerinde çok uzun bir süreden bu yana insanların yaşamış olmasına karşılık, kültür tarihinin önemli dönüşümlerinin yaşandığı, uygarlığın uzun serüveninin basamak taşlarının bulunduğu bölgelerin sayısı oldukça sınırlıdır. "çekirdek bölge" olarak tanımladığımız bu tür kültür oluşum bölgeleri zaman içinde yer değiştirir; bundan yüz binlerce yıl gerilere gittiğimizde zaman zaman Doğu Afrika'nın, zaman zaman da Batı ya da Orta Avrupa'nın, bir sonraki dönemleri hazırlayan çekirdek ya da oluşum bölgeleri durumunda oldukları anlaşılmaktadır. İnsanlığın birkaç milyon yılı kapsayan bu uzun süreci içinde, "devrim" olarak tanımlayabileceğimiz kadar önemli sonuçlar doğuran önemli dönüşüm noktaları da vardır. Bunların arasında, günümüz uygarlığının temellerinin atıldığı dönem olması açısından en önemlilerinden biri, günümüzden on bir bin yıl kadar önce başlayan, genel olarak "Neolitik devrim" olarak da bilinen, insanların gezgin-avcı-toplayıcı yaşam biçiminden, yerleşik tarım ve hayvancılığa geçiş süreci ya da arkeolojik adlaması ile, "İlk Çiftçi Köy Toplulukları Dönemi"dir. Anadolu'yu, dünyadaki diğer coğrafyalardan farklı yapan, uygarlık tarihi açısından ayrıcalıklı yerini veren, bu önemli dönüşümün "çekirdek bölgesi" durumunda olmasıdır. Yaşam biçiminden beslenmeye, toplumsal düzenden inanç sistemlerine kadar kültürü oluşturan öğelerin tümünün farklılaştığı, yeni teknolojilerin ortaya çıktığı ve günümüze kadar gelen süreci başlatan bu dönem, Anadolu'nun uygarlık tarihine yaptığı en önemli katkıdır. Aynı şekilde, kentlerin gelişim sürecinden Orta Çağ'a kadar da Anadolu, uygarlığın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bulunduğumuz coğrafya, uygarlık tarihi açısından bu denli büyük bir önem taşırken bilimsel araştırmaların bürokratik nedenlerle sınırlandırılması ve özellikle kurtarma kazılarına güçlük çıkartılması, kolay anlaşılır politikalar değildir.

Günümüzde Türkiye'de bir yılda, kurtarma kazıları dahil, gerçekleşen arkeolojik kazı sayısı 250 kadardır. Türkiye coğrafyasının genişliği, çeşitliliği ve bu topraklarda yaşamış olan kültürlerin sayısı göz önüne alındığında bu sayının anlamsızlığa varan azlığı daha rahat anlaşılır. Özellikle tarihi kentlerimiz hemen hiç belgelenmeden yeni yapılaşmanın kurbanı olmaktadır.

Bugün "arkeoloji fakiri" olarak düşündüğümüz ülkelere baktığımızda, örneğin bir Londra kentinin ya da Paris'in son birkaç bin yıllık geçmişini, tüm ayrıntılarıyla bilgiye dönüşmüş olarak bilebiliyor, buna karşılık İstanbul ya da Edirne gibi imparatorluklara başkentlik yapmış olan tarihi kentlerimizin geçmişini, ancak eski gravürlerden çıkartmaya çalışıyorsak, bu durum, sistemimizde bir yanlışlık olduğu, hâlâ geçmişe somut bilgiyle değil, söylentilerle bakmakta olduğumuz ve nesnel olarak bakmayı öğrenemediğimiz anlamına gelir.

Eğer gerçekten dünya kültür mirasının önemli bir kesimine sahip isek, bununla övünmek kadar, buna sahip olmanın bazı sorumlulukları ve yükümlülükleri getirdiğini de kabul etmemiz gerekir. Bunların başında, ham ve tanımsız şekilde duran kültür varlıklarını bilgiye dönüştürmemiz, bunları toplumun sosyal zenginliğine katmamız ve aynı zamanda da gelecek kuşaklara koruyarak aktarmamız gelir.

GÜNÜMÜZ SORUNLARINA GEÇMİŞTE ÇÖZÜM ARAMAK
Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*

Günümüz, geçmişten gelen uzun bir sürecin ince bir dilimi, bir kesitidir. Yaşamakta olduğumuz olaylar, ancak zamanın derinliği ile birlikte ele alındığında doğru olarak algılanabilir; bunun için de "geçmiş"e bakmak gerekir. "Geçmiş" günümüze nasıl gelindiğine anlam kazandıran bir araçtır. Ancak, geçmiş ile günümüz arasında kurulan bağlantının, her zaman gerçeği yansıttığını söylemek de olanaksızdır. Bu bağlantı, "geçmiş"ten ne anladığımıza, geçmişe bakış açımıza göre de değişir. Burada bir süreci yansıtan geçmiş ile günümüz arasında ilişki kurarken, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılan saptırmalar, anlam kaymaları ve bunun topluma yansımaları üzerinde durmaya çalışacağız. Geçmişin saptırılması, yanlış olarak kullanılması ya da anlamsızlaştırılması yalnızca bize özgü değildir. Bu saptırmalar bazen ürkütücü de olabilir; ancak bu, geçmişten korkmamızın, onu unutmamızın gerekçesi olamaz. Geçmiş, yukarıda da belirttiğimiz gibi, günümüzü anlamak, düşünce yapımızı geliştirmek için gereklidir.

Her toplumun geçmiş ile olan ilişkisi farklıdır. Bir toplumun geçmiş ile olan ilişkisi, yakın geçmişte yaşadığı sürece, öğrenim düzeyine, dünyaya bakış açısına, inanç sistemlerine ya da siyasal yaklaşımlarına bağlı olarak değişebilir. Kapalı olan toplumların geçmişle olan ilişkisi, kendi iç dinamiğiyle bağlantılıdır; buna karşılık dış dünyaya açıldığı kadar "geçmiş" ve "geçmişe bakış açısı" küresel boyutta etkin olan akımlarla

* Özdoğan, M. (2005) "Günümüz Sorunlarına Geçmişte Çözüm Aramak. Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji", *ARREDAMENTO Mimarlık* Aralık 2005, s. 87-91'den alınmıştır.

özdeşleşir, değişir. Burada ilk olarak bizim toplumumuzun geçmişe bakış açısı ve bunun küresel akımlar içindeki yeri üzerinde durmaya çalışacağız.

Türk toplumunun temelinde, geleneksel, Doğulu bir bakış açısı vardır. Son birkaç yüzyıl içinde, Batılılaşma süreci ile birlikte bu altyapıya "farklı" bakış açıları ile bunların yansımaları eklenmiş, ancak bunlar henüz birbiri ile tam olarak bütünleşmemiştir. Bu nedenle, yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi geçmişe bakış açımız da, iki değişik düşünce sisteminin bağdaşmamış karmaşası gibidir. Toplumumuz, bir yanda geleneksel söylencelere dayalı geçmişi öğrenirken, öte yanda Batı öğretisinin "verilere dayalı" bilgisini almaktadır. Bir yanda söylencelere dayalı geçmiş güçlü bir etken olarak kafamızın arka tarafında durmakta, öte yanda öğrenim sürecimizde verilen tarih ve yaşamımıza giderek daha çok girmekte olan arkeoloji, düşünce sistemimizi zorlamakta, yeni bir boyut açmaktadır. Ancak, tarih öğretisi öylesine kuru ve birbiriyle bağlantısız olaylar ya da yıllar dizini olarak sunulmaktadır ki, bundan kimsenin düşünce sistemini geliştirecek bir şey öğrenmesine olanak yoktur. Bu nedenle tarih, orta öğretimin can sıkıcı ve anlamsız ders konusu olarak kalmakta ve daha sonra da hiçbir iz bırakmadan unutulmaktadır. Öğretilen tarihten, bazen ancak övünülecek, kendi soyumuzun "diğerleri"nden daha uygar ya da daha kahraman olduğu şeklinde öykünmeler çıkarılabilir. Toplumun geçmişle bağlantı kurduğu ikinci alan arkeolojidir. Bu alan da bize, bilgi olarak değil "antika" ya da "turizm girdisi" olarak yansımıştır. Antikalar, bazen parasal değeri nedeniyle kolay para kazanılabilecek bir kaynak, bazen turistlerin ilgisini çektiği için ekonomik bir girdi, bazen de yurtdışına kaçırılma potansiyeli olduğundan ulusal çıkarlarımızı zedeleyen nesneler olmanın ötesinde pek bir anlam taşımamaktadır. Başka bir anlatımla, toplumumuzun geçmişi anlayacak şekilde öğrenmesini sağlayacak bütün yollar kapalıdır. Bu nedenle geçmişi, ne ol-

duğunu bilmeden, anlamadan, ancak duygusal olarak sahipleniriz.

Anlaşılmadan sahiplenilen, yalnızca duygusal olarak bağlanılan geçmiş, kırılgan bir geçmiştir; yeni açılımlara ya da tehditlere dirençli değildir, zorlanır ve aykırı yönlere doğru kolaylıkla sapabilir. Bu nedenle, toplumumuz ya da geleneksel bakış açımız son yıllarda yeni söylemler karşısında zorlanmış, ortaya tam olarak bir düşünce karmaşası çıkmıştır. Avrupa Birliği ile kaynaşma ve küreselleşme gibi yeni söylemlerin, dünya ile bütünleşmeye alışmamış, geleneksel olarak içe kapanık olarak gelişmiş düşünce sistemimiz ile bağdaştığını söylemek çok güçtür. Bize aykırı gelen söylemlerin toplumumuzdaki yansımaları bazen ırkçı, etnik ya da ulusal tanımların düşünsel karmaşası olarak abartılı bir şekilde ortaya çıkmış, bazen de bunun tam tersi, kimliğimizi oluşturan süreci tümüyle yok sayacak biçime gelmiştir.

Avrupa'ya ya da dünyaya açılmak, başka toplumlarla ilişki içine girmek, yeni bir düşünce sistemini gerektirmektedir. Dünya ve bunu paylaşan toplumları yalnızca bugünkü zaman boyutuyla bakarak anlayamayız; bunlar çok uzun bir süreçte meydana gelen, karmaşık ilişkilerin sonucudur. Çağdaş bir bakış açısı, ancak zaman boyutu ile birlikte ele alındığında gelişebilir; bu yalnızca başka toplumları ve dünyayı anlamak için değil, "kendimizi" anlamak için de gereklidir. Bu bağlamda, gündemimize oturan "Avrupa kimliğinde Türkiye'nin yeri", "Avrupa kültürlerinin sınırlarının çizilmesi", ya da "bizim Bizans kültür mirasını taşıyıp taşımadığımız" gibi birçok soruyu sıralayabiliriz. Bu gibi sorular, günümüzün politik sorunlarına geçmişten gelen yanıtların aranması anlamını taşır. Başka bir deyişle bu, günümüz sorunlarının geçmişe taşınmasıdır.

Geçmişle ilgili olan bu tartışmalar, alışık olmadığımız bir boyuta gelmiştir. Sağlıklı bir tarih bilinci oluşmadığından, kamuoyunda giderek rahatsızlık yaratmış ve çoğu kez "söylen-

ce"lere dayalı tanımlarla karşılanmaya çalışılmıştır. Bu sorunu, bilimsel bakış açısı, siyasi eğilimler ve söylencelerden oluşan bir üçleme içinde ele almanın daha doğru olacağı düşüncesindeyiz. Ancak, konunun doğru olarak anlaşılabilmesi için, her şeyden önce bazı tanımlara açıklık getirmekte yarar vardır. Bunlardan ilk olarak, "geçmiş" ve "geçmişe bakış açısı" olarak iki tanımı ele alacağız.

Geçmişe Farklı Bakış Açıları

Bütün toplumlar her zaman geçmişe ilgi duymuştur; bu ilginin temelinde toplumun kimlik arayışı bulunur. "Toplumsal hafıza" olarak da adlandırılan geçmiş, bir topluluğun tanımlı hâle gelmesi, kendisini diğerlerinden farklılaştırması için zorunlu bir ön koşuldur. Ancak iki türlü geçmiş vardır. Bunlardan geleneksel olanı, söylencelere dayanan, kanıtlanması gerekmeyen, inanılan geçmiştir. Bu geçmişin zaman boyutu yoktur, yassıdır, sadece eskidir. Diğer bakış açısı ise sorgulanan, kanıtları aranan ve dolayısıyla zaman derinliği olan geçmiştir. Bugün arkeoloji olarak adlandırdığımız bilim alanı bu ikinci bakış açısını temsil etmektedir. Batı'da Aydınlanma Çağı'nda, görkemli olduğuna inanılan bir geçmişin kanıtlarını ortaya çıkarmak kaygısıyla başlayan arkeoloji, o tarihten itibaren politik sistemlerin vazgeçilmez bir aracı hâline gelmiştir. Politik bir araç olmanın ötesinde arkeoloji, yassı bir geçmişin yerini derinliği olan zamanın almasını, düşünce sistemine bir zaman ölçeği girmesini sağlamış ve böylelikle "Batı düşünce sistemi"nin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bunun yansıması, yalnızca kültür tarihi, uygarlık süreci ile sınırlı kalmamış, evrim teorisinden doğa ve fen bilimlerine kadar her alanda etkili olmuştur.

Batı düşünce sisteminde zaman ölçeği ya da "zaman laboratuvarı" olarak yer alan arkeoloji, tek doğrultu üzerinde gelişmemiştir; siyasi yapılanmaya, düşünsel boyuttaki akımlara göre farklı şekiller almıştır. Bu nedenle arkeolojiyi, dönemin

düşünsel akımlarından soyutlanmış bir veri tabanı olarak ele alamayız. Dini akımlar ve bunların kanıtlanma isteği Yakındoğu arkeolojisini, ortaya çıkan ulus devletler Avrupa arkeolojisini, kolonyalist yaklaşımlar antropolojik arkeolojiyi, Endüstri Devrimi, Paleolitik Çağ Arkeolojisi gibi farklı alanları ortaya çıkartmıştır. Bunların her birinin bakış açısı ve araştırma yöntemi birbirinden farklı olduğu gibi, somut görünen bulguları değerlendirmeleri de farklı olmuştur. Ancak, birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsun tüm bu "arkeolojiler" düşünce sistemine, "zaman içinde değişen, evrim geçiren ve kanıtları bulunabilen geçmiş" kavramını getirmiştir.

Arkeoloji ile siyasal ve düşünsel akımlar arasında ilginç bir ilişki vardır; arkeoloji bir sosyal bilim alanı olarak döneminin düşünsel akımlarından her zaman etkilenmiş, geçmişe bakış açısı bu akımlara göre sürekli olarak biçim değiştirmiştir. Buna karşılık, siyasal ve düşünsel akımlar her zaman arkeolojiden, kendi görüşlerinin kanıtlarını sunan zaman laboratuvarı olarak yararlanmışlardır. Bu nedenle, ilk baştan itibaren arkeoloji her zaman düşünsel akımlar ve politika ile iç içe olmuştur. Bunda yadırganacak, korkulacak bir taraf yoktur. Nasıl ki edebiyat, sanat, mimarlık, diğer bilim dalları ya da yaşam biçimimiz, farkında olsak da olmasak da, düşünsel akımların etkisiyle sürekli olarak biçimlenmekteyse, aynı durum arkeoloji ve geçmişe bakış açısı için de geçerlidir. Önemli olan bunun doğru olarak algılanmasıdır; bu süreci doğru olarak anlayan toplumlar, daha başarılı bir çizgi tutturmaktadır.

Bazı Yansımalar: Geçmişi Sahiplenmek

Geleneksel toplumlar yalnızca kendi geçmişleriyle ilgilenir; dünya "biz" ve "diğerleri"nden oluşur. Buna karşılık geçmiş kavramına, kanıtları aranan zaman derinliği boyutunun eklenmesi, ister istemez "geçmiş"in sahiplenilmesi ve kullanılması olgularını da beraberinde getirmiştir. Bunun doğal sonucu olarak Batı, yalnızca kendi geçmişine değil, uygarlığın,

insanlığın ve dünyanın tüm geçmişine de ilgi duymuş ve bunu sahiplenmiştir. İster yerel, ister küresel ölçekte olsun arkeolojinin, geçmişin sahiplenilmesini sağlayacak kanıtları ortaya çıkartabilme özelliği, bu bilim alanının bilinçli ya da bilinçsiz belirli bir amaç doğrultusunda kullanımına yol açmıştır.

İlk dönemlerde arkeoloji, daha tanımlı, kolay anlaşılabilir sorunlara yönelmiştir: Orta Çağ'ın karanlığından önce, görkemli ve aydınlık bir Avrupa geçmişinin olup olmadığı, Tevrat ya da İncil'de geçen yerlerin gerçek olup olmadığı, ya da Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'ndan ayrılan halkların, bu imparatorluğun kurulmasından önce de ulus olarak varolmaları sorunları gibi. Bu gibi sorular hâlen gündemdedir; ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle yeni coğrafyaların Avrupa dünyasına katılmasıyla, "Uygarlığın sahibi kimdir?" gibi yeni ve çok daha önemli bir soru ortaya çıkmıştır. Bu sorunun açılımı, "Kim daha uygardı? Benim atalarım mı, seninkiler mi?", ya da "Benim atalarım senin atalarına uygarlık götürdü, öyleyse uygarlığın sahibi benim" şeklinde okunabilir. Bu sorular kadar, bunlara verilen yanıtların da kolonyalist bir açılımı yansıttığı açıktır; ancak bu açılımın düşünce sistemimize, insanlığın gelişimini tek bir coğrafyadan küresel bir boyuta taşıdığı gibi çok önemli bir kazanımı getirdiği de unutulmamalıdır. Yakın zamanlara kadar düşünce sistemi köklerini, Akdeniz çevresi ile Yakındoğu'da aramışken, 19. yüzyılda Java, Çin ve Doğu Afrika'da bulunan en eski insan kalıntıları bu düşünce sisteminde bir deprem etkisi yaratmış, aynı şekilde Orta Amerika'da Eski Dünya'dan bağımsız bir uygarlığın yeşerebilmesi, "uygarlığı yalnızca biz geliştirdik" tanımının geri dönülmez bir şekilde değişmesine neden olmuştur. Basit gibi görünseler de, bu ve bunun gibi bulgular, düşünce sistemi üzerinde çarpıcı bir etki yapmış, yalnızca kuramların değil, bakış açısının da köklü olarak değişmesine neden olmuştur.

20. yüzyılın başlarından itibaren, diğer bütün sosyal bilim dalları gibi arkeoloji de, tek doğrulu çözümler arayan dogmalarla bütünleşmiştir. Bu dönemde gelişen bütün akımlar, ister Marksist, ister liberal, ister teokratik ya da şovenist olsun, kendi görüşlerini kanıtlamak için daima geçmişten, arkeolojinin sağladığı kanıtlardan malzeme toplamışlardır. Örneğin, Hitler'in ari ırkın üstünlüğünü savunan Nasyonal-Sosyalist yaklaşımının temel kurallarını ortaya koyan Kossinna ile, Marksist bakış açısının arkeolojide yaygınlaşmasını sağlayan Gordon Childe, hemen hemen aynı verilerden yararlanarak kuramlarını geliştirmişlerdir. Bu da bize, geçmişin yeni bir özelliğini daha gösterir; geçmiş uzun olmanın ötesinde, kendi içinde çeşitliliği olan, renkli ve hareketli bir süreçtir. İnanılmaz bir veri zenginliğine ve çeşitliliğine sahiptir. Bu öylesine bir zenginliktir ki, bunu bastırdığınız zaman, hele zaman boyutu ile biraz oynarsanız, dilediğiniz, inandığınız her türlü kanıtı içinden ayıklayıp, bulup, seçebilirsiniz. Başka bir anlatımla, bakış açınıza göre her türlü kuramı, siyasal görüşü destekleyecek kanıt geçmişin içinde vardır.

Benzer bir soru olarak, "geçmişin görkemi"ni alabiliriz. Bağlı olduğunuz inanç sistemine, siyasi yaklaşıma göre bu soru farklı bir biçim alabilir ve farklı yanıtlar çıkartılabilir. "Görkemi ne yarattı?" sorusunu bir ırka, bir etnik gruba ya da belirli bir doğal çevre ortamının olanaklarına bağlayabileceğiniz gibi, bunu sosyo-ekonomik kurguya bağlayarak da açıklayabiliriz. Bu soruyu "En görkemliyi kim yarattı?" şekline çevirdiğimizde, bu sorunun yanıtı günümüzdeki toplumlarla özdeşleştirildiğinden, politik bir içerik kazanmakta, ister istemez geçmişi saptırmaktadır. Kitaplıklar, hemen hemen her ulusun, "ben yarattım" kurgusunun kanıtlarını gösteren yayımlarla doludur. Bunun çözümü bize, son yıllarda çok eleştirilen "Pan-Turanizm" ya da "Anatolizm" şeklinde yansımıştır. Ancak, Türkiye'de bu kuramların geliştirildiği yıllarda, Macarlardan Romenlere, Çerkezlerden Çinlilere kadar hemen

hemen her ulusun, benzer senaryolar geliştirdiği unutulmaktadır. Bu bağlamda, bu ve buna benzer kuramların yeni oluşan devletlerde "ulus" kavramını yerleştirmek için zorunlu bir araç, bir dönemin gereksinimi olduğu ve işlevini yitirdikten sonra unutulduğu ya da unutulması gerektiği göz ardı edilmemelidir.

Geçmişin bu şekilde kullanımı, hoş olmasa da korkulacak bir şey olarak görülmemelidir. Her ne kadar bakış açımıza göre, geçmiş sürekli olarak biçim değiştirmiş ise de, hiçbir bakış açısı yaşanmış geçmişi değiştirememiştir. Bu nedenle geçmişten korkmak değil, anlamak; geçmişi övünmek ya da karalamak için değil, düşünce sistemimizi geliştirecek şekilde öğrenmek gerekir. Hiç kuşkusuz, daha doğru ve çağdaş olan da bu tür bir yaklaşımdır.

Çağdaş Yaklaşımlar

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız gibi, istediğimiz her şeyi kanıtlamak için geçmişi kullanabiliriz; ancak geçmişi değiştiremeyiz. Geçmiş yaşanmıştır, günümüze kadar gelen süreci hazırlamıştır, yoruma açıktır ama değişmez. Yukarıda değindiğimiz, geçmişin siyasi, etnik ya da benzeri amaçlarla kullanımı geçen yüzyılların yaklaşımlarıdır; bunların kalıntıları, bu yaklaşımları sürdürenler günümüzde de olabilir ve hatta vardır. Ancak, çağdaş bakış açısı bunların ötesine geçmiş, geçmişle günümüz arasındaki ilişki yeni bir boyuta taşınmıştır. Yeni gelişen bu bakış açısında, geçmiş, tüm insanlığın ortak mirası, bilinci, düşünsel birikimi olarak tanımlanabilir. Geçmişe "güzel olanlar", "değerli olanlar", "benden olan ve olmayanlar" olarak değil, günümüze kadar nasıl gelindiğini, gelişimi anlamamızı sağlayan bir süreç olarak bakarsak, daha önceleri çok önemli olduğunu düşündüğümüz birçok sorunun farklı bir boyut aldığını görebiliriz. Ancak her şeyin ötesinde, geçmişi siyasetin bir aracı olarak görmememiz, rahat bırakmamız gerekir. Günümüzün sorunlarının hiç-

biri geçmişte yaşanmamıştır; bu sorunları geçmişe taşımak, yalnızca geçici bir süre için kendimizi aldatmanın ötesine gidemez. Bu bağlamda belki de en güzel yaklaşım, bir meslektaşımızın dediği gibi "geçmiş yabancı bir ülkedir, arkeoloji o dünyaya girmenin vizesidir" tanımıdır.

Geçmişin siyasi amaçlar için kurcalanması, günümüze taşınması, kuşkusuz bize özgü değildir. Siyasal ya da ekonomik yapılanma olarak çıkar alanları başka coğrafyalarda olan tüm düşünce sistemleri, şu ya da bu şekilde, politik bir araç olarak bu yolu seçmektedirler. Bunun en canlı örneğini, güncel olan "Avrupa'nın sınırı neresiydi?" sorusunda görebiliriz. Soru, içeriği bakımından geçmiş ile bağlantılı bir sorudur. Yukarıda tanımladığımız gibi zaman boyutuna "nasıl" ve "ne amaçla" bakıldığına göre, Avrupa ile bütünleşmemizi isteyenler kadar istemeyenler tarafından da bu sorunun yanıtına yönelik kanıtlar geçmişten seçilerek toplanabilir. Bu seçicilik, bizim tarafımızdan yapılabileceği gibi, Avrupalı meslektaşlarımız ya da politikacılar tarafından da yapılabilir. Zaman boyutunun hangi dilimini tercih ettiğimize göre, Avrupa için farklı bir sınır tanımlayabiliriz. Örneğin, eğer Avrupa'yı bir "kültür" olarak tanımlarsak, Neolitik Çağ Avrupa'sı yalnızca İç Anadolu-Suriye-Mezopotamya'yı kapsar. Tercihimiz Kalkolitik Çağ olacaksa, buna Ege ve Anadolu Yarımadası'nın geri kalanlarını da ekleyebiliriz; Batı ve Orta Avrupa bunun tümüyle dışındadır. Aynı şekilde her bir yüzyıl için farklı haritalar çizebiliriz; ancak bunların hiçbiri günümüzün siyasi sınırları ile örtüşmez. Bu soyut tartışma, Avrupa kültürünü oluşturan parametrelerin zaman içindeki değişkenliği ile birlikte ele alındığında, daha da anlamsız bir hâle gelir. Kanımızca önemli olan, tartışmayı bu boyuta çekmek yerine, bu soruna kimin, neyi, niçin savunduğunu anlayarak bakmak, günümüzü geçmişe göre değil, yaşadıklarımıza göre değerlendirmektir. Bunu doğru olarak algılayabilmemizin esası, her şeyden önce geçmişten gelen sürecin doğru olarak bilin-

mesidir; bilinçli saptırmalara ancak bu şekilde karşı çıkılabilir ve onların önemsizliği ortaya konulabilir.

Küreselleşme eğiliminin giderek yaygınlaştığı dünyamızda, arkeolojiye yeni bir açılım daha getirilmektedir; küreselleşme ile sıradanlaşan, tek düzeleşen dünyamızda, birey ya da bireylerin küçük çevrelerine odaklanan ve yerel kimlik arayışını ön plana çıkartan farklı bir arkeoloji. Burda "toplum" yerine "ben", "toplumun geçmişi" yerine "benim yaşadığım çevre" ön plana çıkmaktadır. Bu yeni yaklaşım, bireyi diğerlerinden farklı yapan değerleri ele alıp, bireyin bunu anlamasını sağlarken, "diğerleri"ni dışlamayan ve onlara da saygıyı içeren yeni bir açılımı getirmektedir. Bunu, mikro ölçekte geçmişten yararlanma, kimliği zenginleştirecek bir yol olarak da düşünebiliriz. Geçmişin farklı bir ölçekte ele alınması, "yaşadığım ev" ya da "sokağın geçmişi" gibi, duygular açısından kişiyi ayrıcalıklı yapan özellikleri bulup ortaya çıkartmayı öngörmektedir. Bu yaklaşım son on yıl içinde birçok ülkede geniş bir uygulama alanı bulmuş, örneğin 30 yıl önceki mahalle bakkalının kazısının yapılması ya da onun yeniden canlandırılması gibi kimlik arayışlarına yansımıştır. 2003 yılında Avrupa Konseyi'nin geliştirdiği "kültürel ortam" (cultural landscape) tanımı, özünde bu açılımı içermektedir. Kuşkusuz bu açılımın, çağdaş yaşamın tek düzeliğinden yorulmuş ve bu tür bir açılımı özümseyebilecek toplumlarda, kimlik zenginleştirici bir etkisi vardır. Ancak başka coğrafyalarda, bu açılımın aynı sağlıklı sonucu vereceği kuşkuludur; etnik ya da bölgesel çatışmalar için kolaylıkla yeni bir altlık oluşturabilir. Tarihsel süreç ile ilgili diğer konularda olduğu gibi bu bağlamda da "yakın geçmiş" tanımının, "hangi yıl" ile sınırlandığı sorusu, özellikle nüfus hareketlerinin görüldüğü bölgeler için istenmedik sorunlara gebedir.

Sonuç olarak, geçmiş ilginçtir, güzeldir, öğrenilmelidir; geçmişten alabileceğimiz, bizi, düşünce sistemimizi zenginleştirecek birçok bilgi vardır. Geçmişin yanlış olarak kullanılma-

sı, bunlardan vazgeçmemizi gerektirmez. Vazgeçtiğimizde ya da yok kabul ettiğimizde, yalnızca düşünce sistemimizi sığlaştırmakla kalmayız, bunu yanlış kullanmak isteyenlerin de kolaylıkla aracı hâline gelebiliriz.

AVRUPA'NIN SINIRLARI*

Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişki ya da Türkiye'nin Avrupa coğrafyası içindeki konumu tartışılırken genel olarak ele alınan konular siyaset, ekonomi ya da sosyolojiye dayanmaktadır. Her ne kadar bazen bu ilişkinin tarihsel boyutu da süregelen tartışmalara eklenmekteyse de, bu daha çok Yakın Çağ içindeki siyasi gelişmeler ile sınırlanmaktadır. Batı dünyası olarak tanımladığımız Avrupa'nın, Doğu'ya, Osmanlı ya da Türk toplumuna bakışında, bu bakış açısını yönlendiren düşünce sistemi genellikle göz ardı edilmektedir. Batı düşünce sisteminin bir oluşum süreci vardır, yüzyılların birikimini yansıtır. Bu düşünce sisteminin oluşumunda arkeolojinin yadsınamaz bir yeri vardır. Bu bakımdan, Avrupa düşünce sisteminin nasıl oluştuğu ve bu süreçte Avrupa'nın Doğu'ya bakış açısını anlamak için, arkeolojinin tarihine bakmakta yarar vardır. Bu, bir anlamda düşünce sisteminin arkeolojisi ya da arkeolojinin politika içindeki yeri olarak da yorumlanabilir.

Arkeolojide Politika - Politikada Arkeoloji

Bilimsel bir uğraşı olmasına karşın arkeoloji, toplum ile iç içe olduğundan çoğu kez yanlış olarak algılanmaktadır. Arkeolojinin topluma yansıyan yönü, geçmişten günümüze kadar gelen güzel, ilginç, değerli ya da görkemli eserlerin toplanmasıdır. Toplum, arkeologları bilim insanı olarak değil, gizemli geçmişten haber vermesini bilen, ilginç kişiler, arkeolojik nesneleri de çalınma potansiyeli olan piyasa malları ya da turizmi canlandırma potansiyeli olan ekonomik girdi olarak görmektedir. Kuşkusuz bunların, toplum-arkeoloji ilişkileri içinde, belli bir yere kadar doğruluk payı vardır. Arkeoloji ile

* Özdoğan, M. (2004) "Avrupa'nın Sınırları", *ATLAS* 141 (Arkeoloji Politikaları dergi içi eki), s. 1-11'den alınmıştır.

antika, değerli eser, koleksiyon gibi kavramların özdeşleştirilmesi bu bilim alanının topluma yanlış olarak yansıtılmasından kaynaklanır; "değerli eser" arkeolojinin amacı değil ortaya çıkan bir yan üründür. Gerçekte arkeoloji, Batı-Avrupa düşünce sisteminin gelişmesinde önemli bir etkendir; geçmişe farklı bir bakış açısı ile bakmaktır ve yeni bir düşünce sistemidir. Arkeoloji bize, Osmanlı İmparatorluğu'na, 19. y.y. içinde, Batılılaşma paketinin bir parçası olarak gelmiştir. Ancak bu aktarımda arkeolojinin "eseri-nesneleri-" ön plana çıkartan yönü ağırlık kazanmış, düşünsel boyutu arka plana itilmiştir. Avrupalıların kendi düşünce sistemlerini oluştururken Osmanlı topraklarından geçmiş dönemlere ait eserleri toplayıp götürmeleri, bunları o dönemin görkemli devlet müzelerinde sergilemeleri, Osmanlı aydınlarının arkeolojiyi, değerli ve güzel eserler ile özdeşleştirmelerine neden olmuştur.

Avrupa'da ilk başlarda "ilginç" nesnelerin sergilenmesi ile başlayan uğraşı, giderek bu ilginç nesneleri toplama alışkanlığını artırmış ve bunları "değerli" hâle getirmiştir. Eski eserlerin değerli nesneler olarak görülmesi, bunların koleksiyon hâlinde toplanmasını özendirmiş, giderek bu tür koleksiyonlara sahip olmak yeni oluşan düşünce sisteminin göstergesi hâline geldiğinden ayrıcalık kazanmış ve prestij müzelerine dönüşmüştür. 17. y.y.'dan itibaren Batı-Avrupa sistemi içinde "büyük", "çağdaş" devlet olmanın göstergeleri arasına görkemli müze yapıları ve koleksiyonlar girmiştir. Batılılaşma süreci içinde, yaşadığı parasal güçlüklere karşın Osmanlı İmparatorluğu'nun anıtsal sayılabilecek boyutta görkemli bir müze yapısı kurmasını, Avrupa devlet göstergelerine uyma çabası olarak düşünebiliriz.

Arkeolojinin Tarihine Farklı Bir Bakış

Arkeolojinin tarihini çok farklı açılardan ele alabiliriz; bunların en basiti, hangi bilim insanının nerede, ne zaman kazı yaptığı, sanat tarihi kitaplarına yansıyan hangi eseri buldu-

ğunu listeleyen anlatımdır. Bu anlatım, Yakındoğu, Orta Amerika, Orta Asya gibi, yakın zamanlara kadar seyahat etmenin bin bir güçlüklerle dolu olduğu bölgelerde gezen ilk Avrupalı araştırmacıların karşılaştıkları zorlukları, yerel topluluklarla-yönetimlerle yaşadıkları ilginç olayları ön plana çıkartan bir anlatımdır. Bu, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, arkeolojiyi göze güzel gelen, maddi değeri olan eserlerle özleştiren, arkeoloğu da binbir zorluklarla gizemli bir dünyada dolaşan bir maceraperest olarak gören yaklaşımı yansıtır.

Arkeolojiyi farklı bir anlatım içinde de ele alabiliriz; bu, arkeolojiyi düşünce sistemi olarak ele alan ve çağdaş devlet kurgusu içindeki yerini tanımlayan bir anlatımdır. Bu nedenle ilk olarak arkeolojinin Batı düşünce sisteminin oluşmasındaki yeri üzerinde duracağız:

Düşünce Sistemine Zaman Boyutu Kazandırmak

Geleneksel bakış açısında "geçmiş", zaman derinliği olmayan, sığ ve durağan bir geçmiştir; geçmiş yaratılmıştır ve yaratıldıktan sonra da değişmemiştir. Dolayısıyla bu, inanılan, kanıtlanması gerekli olmayan bir geçmiştir. Orta Çağ'ın içlerine kadar, Avrupa da dahil olmak üzere dünyada yaşayan bütün topluluklar, bunlar ister aşiret, ister devlet, ister imparatorluk düzeyinde olsunlar geçmişe bu şekilde bakmışlardır. Avrupa'da, Rönesans olarak tanımlanan Aydınlanma Çağı ile birlikte geçmişe duyulan ilgi, kanıtlanması gerekli olan bir geçmiş kavramını getirmiştir. İlk başlarda bu, Orta Çağ'ın karanlık döneminden önce varolduğu bilinen Yunan-Roma kültürlerinin görkemini ya da dini kitaplarda geçen yer ve olayların kanıtlarını arama şeklinde başlamıştır. İnanılan geçmişin yerini kanıtlanan geçmişin alması her ne kadar bugün bize çok basitmiş gibi gelse de, bu, düşünce sisteminde devrim niteliğinde değişimlere yol açmıştır. Bu süreç içinde inanılan geçmişin kanıtları aranırken ortaya çıkan bulgular, inanılandan farklı, çok daha eskilere inen ve tekdüze olmayan ve ken-

di içinde çeşitliliği olan bir geçmişi yansıtmaya başlamıştır. Artık geçmiş sığ değildir, araştırmalar ilerledikçe derinleşmektedir. Geçmiş günümüzden farklıdır; zaman içinde değişmiş, "yaratıldığı gibi" kalmamıştır. Bulgular, Avrupa düşünce sisteminin temelini oluşturan, inanmak yerine kanıt aramak, durağan bir dünya yerine değişen, evrim geçiren bir dünya ve zamanın eskiliği gibi düşünsel anlamda devrim sayılacak kavramları getirmiştir. Bu yeni kavramların yansıması yalnızca toplum bilimleri ile sınırlı değildir, biyolojiden jeolojiye kadar her alanda etkili olmuş, bir anlamda bugün bilimsel düşünce olarak tanımladığımız süreç bununla başlamıştır.

Dünyayı Sahiplenmek

Orta Çağ'a kadar her toplumun ilgi duyduğu geçmiş kendi geçmişidir. Arkeolojinin gelişme süreci içinde geçmişin kanıtlarının aranması, ister istemez ilk araştırmacıları başka bölgelere götürmüş, başka kültürlerle tanışmasına neden olmuştur. Hatta kendi topraklarında, ilk başta kendi toplumlarının geçmişini ararken bile, derinlere indikçe, daha eski katmanlarda kendi toplumu ile ilgisi olmayan kültürlere rastlamış ve giderek "başkaları" da düşünce sisteminin içine girmiştir. İlk başlarda arkeoloji, bulmak istenenin kanıtlarını ortaya çıkartmakla ve bunların basit tanımları ile yetinmiştir. Giderek bu kanıtların sayı ve çeşitlerinin artması, bilinmeyeni de beraberinde getirmiş, bilinmeyenin çözümü için farklı yerlerdeki bulguların ilişkilendirilerek düzenlenmesi gerekmiş, bu da düşünce sistemine yeni bir açılım kazandırmıştır. İlk kuşak arkeologların, ilgi alanları ister Roma İmparatorluk Dönemi, ister Tevrat'ta geçen yerler olsun, geçmişi anlayabilmek için kendilerini özdeşleştirdikleri kültürlerden farklı olanları ele almak durumunda kalmışlardır. Geçmişin doğru olarak anlaşılabilmesi için uygarlık tarihinin bir bütün içinde, kendinden olsun ya da olmasın, yaşamış olan tüm insanları içine alacak şekilde ele alınmasını gerektirmiş, bu da 17. y.y.dan itibaren

Avrupa düşünce sistemine "dünya kültür mirasını sahiplenme" ilkesini getirmiştir. Bu, Avrupa düşünce sistemini diğer düşünce sistemlerinden ayıran bir olgudur. Zamanın derinlik kazanması, evrimin, gelişimin anlaşılabilmesi, Avrupalı araştırmacıları başka bölgelere gitmeye ve oralardaki bilginin elde edilmesini de zorunlu duruma getirmiştir. Örneğin, Java ya da Çin'de ortaya çıkan ve insanlığın yüz binli yıllara inen geçmişi olduğunu kanıtlayan bulguların elde edilmesi, bu düşünce sisteminin olmazsa olmazıdır. 20. y.y.ın ortalarına kadar, ne Güneydoğu Asya'da ne de Çin'de yaşayanlar ve hatta bu bölgelerin aydınları kendi topraklarının geçmişine karşı bu tür bir ilgi göstermemiş, ilgileri yukarıda değinildiği gibi "inanılan geçmiş" ile sınırlı kalmıştı. Batılıların kanıt aramak için yaptığı çalışma, bu düşünce sisteminin girmediği bölgelerde her zaman tuhaf bir uğraşı olarak görülmüş, kuşkuyla karşılanmış ve genel olarak da definecilik ve kaçakçılık olarak algılanmıştır. Kuşkusuz bu süreç içinde definecilik ve kaçakçılık da olayın bir parçası hâline gelmiş, ancak ana motif her zaman kanıtları bulunarak ortaya çıkarılan bir geçmişi kurmak olmuştur.

Bu açıdan da arkeoloji, Avrupa düşünce sisteminde "dünyayı sahiplenme" kurgusunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu süreç içinde tüm insanlığın, dünyanın geçmişini anlamak, öğrenmek isteyen Batılılar ile, bu bilgiye ilgi duymayan, sonuçlarını yadsıyan ve hatta kanıtları yok eden topluluklar arasında ilginç bir çelişki ortaya çıkmıştır. Bu da ister istemez Batı düşünce sistemine "küresel sahiplenme" olgusunu sokmuştur. Avrupalılar ile diğer toplumlar arasındaki bu çelişki 20. y.y.ın ortalarından itibaren yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa kökenli düşünce sisteminin tüm coğrafyalara aktarılması, arkeoloji olarak tanımladığımız, kanıtları ile birlikte ele alınan, geçmişi arama, sahiplenme kaygısını da evrenselleştirmiştir. Günümüzde arkeoloji ile uğraşmayan hiçbir ülke yoktur; en küçük ve fakir Afrika ülkesinde ya da Okyanusya'daki ada

devletlerinde bile arkeoloji enstitüleri, yerel arkeologlar vardır. Küreselleşme olgusu, tüm insanlığın ortak mirası olan uygarlık kavramı ile, günümüz politik sınırları ile, bağımlı yerel sahiplenme arasındaki çelişkiyi beraberinde getirmiştir. Giderek dünya gündeminde "Geçmiş kimindir?" sorusu daha çok tartışılır bir hâle gelmekte, bugünkü toplumlardan hiçbirinin geçmişi tekeline alma, yok etme ya da seçici olarak sunma hakkına sahip olmadığı düşüncesi ağırlık kazanmaktadır.

Düşünsel Akımlar ve Arkeoloji

Yukarıda tanımladığımız şekli ile ele alındığında arkeoloji bir toplum bilimidir ve her toplum bilimi gibi döneminin düşünsel akımları ile özdeşleşmiştir. Arkeolojinin akademik bir alan olarak kurumsallaştığı 19. y.y. sonu ile 20 y.y. başları Batı düşünce sisteminde, bugün "dogmalar" olarak tanımladığımız, tek doğrulu çözümleri kabul eden akımların hakim olduğu bir süreçtir. Arkeoloji bu süreç içinde felsefe ya da sosyolojiden gelen bütün akımlar için "zaman laboratuvarı" işlevini yüklenmiş, bu akımların kendi görüşlerini kanıtlaması için gerekli olan verileri seçerek kullandığı bir havuza dönüşmüştür. Geçmiş karmaşık, karmaşık olduğu kadar çok yönlü bir olgudur. Nasıl ki günümüzde çok renkli, kendi içinde farklılıkları olan bir yaşam varsa, geçmiş içinde aynı durum söz konusudur. Neyi kanıtlamak isterseniz bu bütün içinden istediğinizi seçerek alır, görmek istediğiniz kanıtları bulabilirsiniz. Esasen arkeolojinin politik araç olarak kullanımı ilk olarak 15. y.y. gibi eski bir tarihte başlamış, büyük imparatorluklardan ayrılarak kurulmakta olan yeni ulus devletler, kendi varlıklarını kanıtlamak için arkeolojiye yönelmiş, imparatorluklardan önce varolduklarının göstergelerini aramışlardır. Yakın Çağ tarihi içinde arkeolojiyi araç olarak kullanmamış ulus devlet yoktur. Ancak 19. y.y.ın sonlarından itibaren arkeolojinin politika ve düşünsel akımlarla ilgisi daha da belirgin bir hâle gelmiştir; bunda arkeolojik kazıların giderek artması, kullanı-

labilir potansiyeli olan verilerin çoğalması önemli bir etkendir. Son iki yüzyıl, arkeolojinin bu tür kullanımlarının örnekleri ile doludur. Ancak bunların hepsi tek doğrulu çözümler arayan, sebep-sonuç ilişkisi içinde düz çizgi üzerinde gelişim görmeye çalışan akımlardır. Örneğin, uygarlığın gelişimini bir ırkın diğerinden daha üstün olmasına bağlayan ve daha sonra Nazi ideolojisinin temeli oluşturan kuramı ortaya atan Kossinna, kuramı için gerekli olan tüm kanıtları arkeolojiden almış, kendi içinde tutarlı ve inandırıcı bir tablo çizmiştir. Bunun karşıtı olarak, uygarlığın gelişimini toplumların örgütlenme modeli ve ekonomik yapısında gören Marksist görüşün kuramcıları da kanıtlarını arkeolojinin içinden toplamışlardır. Childe ile doruğuna ulaşan ve uygarlığın gelişimini belirli bir tür doğal çevre ortamına bağlayan kuram da gene hammaddesini geçmişten, arkeolojiden almıştır. Bu tür dogmatik örneklerin sayısını çoğaltarak makro düzeydeki kuramlardan, tek bir ulusun, toplumun ya da olayın gelişimini yansıtacak kurgulara kadar çeşitlendirebiliriz.

Tek doğrulu çözüm arayan kuramların gelişme süreci içinde, arkeolojik araştırmalar özellikle Yakındoğu-Ege çevresinde yoğunlaşmıştır. Bu nedenle bu kuramların çoğunda bizim bölgemiz veri kaynağı olarak ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bunların arasında, uygarlığın gelişimini akarsu ortamına bağlayan "Mezopotamya odaklı" görüş ile uygarlığı Hellenizm'den başlatan "Grecism" yakın zamanlara kadar Anadolu arkeolojisi üzerinde belirleyici olmuştur. Bu akımlar uzun bir süre araştırma politikalarını, tarihsel süreç ile ilgili kurgunun oluşumunu etkilemiştir. Ancak bu tür akımları yalnızca bilimsel anlamda değerlendirmek doğru değildir; bunlar her zaman politik tartışmalarda malzeme olarak kullanılmıştır. Nitekim bugün, giderek daha güncel hâle gelen "Avrupa'nın doğu sınırları nerede biter" sorusu ile ilgili tartışma da, arkeolojinin tarihsel sürecinden gelen birikim ile iç içe girmiş durumdadır.

"Avrupa" Kavramının Değişen Sınırları

Yukarıda kısaca özetlendiği şekli ile "Avrupa" tanımı, coğrafi bir alanı değil bir düşünce sistemini tanımlar. Bu tanımının zaman içindeki değişimine bağlı olarak Avrupa'nın kapladığı alan da, sınırları da değişmiştir. Küresel boyutta ele aldığımızda, dünyada çok eski zamanlardan bu yana, birçok uygarlık, birçok kültür gelişmiştir; bunların her birinin kendine göre bir kurgusu, düşünsel temeli olmuştur. Rönesans ile birlikte Avrupa'nın belirli bir kesiminde başlayan, Endüstri Devrimi ile kurumsallaşıp yaygınlaşan ve çağımıza damgasını vuran kurgu, diğerlerinden tümüyle farklıdır. "Avrupa" tanımı da bu yeni kurgu ve düşünce sisteminin kapladığı alana göre zaman içinde değişmiştir. Bu nedenle Avrupa'nın tarih içindeki sınırları neresidir sorusunun yanıtı, "Hangi çağdaki sınırları?" sorusu ile bir bütün olarak ele alınmaktadır. Kökenleri dediğimiz zaman Avrupa başka bir yerdedir, kökenlerin oluşumu dediğimiz zaman ise daha başka coğrafyalara gider.

Oluşum süreci içindeki her ulus kendine bir geçmiş aramıştır. Yeni uluslar geçmişlerini kanıtlayacak izler için gerekli olan malzemeyi tarihten ve arkeolojiden sağlamışlardır. Günümüzde yeni bir oluşum süreci içine giren "Avrupa" da kendine bir geçmiş aramakta, ulus devletlerin yapmış olduğu gibi kanıt bulmak için arkeolojiye yönelmektedir. Bu arayışı üç aşama içinde ele alabiliriz:

A- İlk Dönem Görkemli Geçmiş Arayışları

Yukarıda kısaca değinildiği gibi 20. y.y.ın ilk yarısına kadar Batı düşünce sisteminde tek doğrulu çözümler, dogmalar hakim olmuştur. Bunlar uygarlığın gelişebilmesini sağlayacak bir neden, sistem aramıştır. İnanılan dogmanın türüne göre, uygarlığın belirli bir bölge ya da insan topluluğu tarafından, belirli bir nedene göre geliştirildiği ve gelişimini tamamladık-

tan sonra gene o uygarlığı geliştiren insanlar tarafından başka coğrafyalara taşındığına inanılmıştır. Başka bir anlatımla, uygarlığı geliştirebilen toplum, geliştiremeyenleri "uygarlaştırma" işlevini görev olarak yüklenmiş, zorla da olsa kültürünü taşımış ve kabul ettirmiştir.

Bilinen en eski ve görkemli uygarlık olan Mezopotamya ve bunun bir sonraki yansıması olan Hellenistik kültür, 20. y.y.ın ilk yarısına kadar Avrupa uygarlığının en eski aşamaları olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar farklı dogmalara göre bu süreç, doğal çevre, ırk, dil, ekonomik yapı gibi kurgulara göre yorumlanmışsa da, sonuç olarak bütün yorumların esasını Mezopotamya'dan gelen bir göç dalgası ve kolonizasyon hareketi oluşturmuştur. "yayılımcı" (difizyonist) kuram olarak adlandırılan bu görüş, Avrupa uygarlığının temellerini geçmişin bu görkemli kültürlerine bağlar. Bu nedenle Avrupalılar tarafından yazılan uygarlık tarihinde Mezopotamya-Hellenizm-Roma Avrupa'nın kültürel bütünlüğünün temel taşları olarak görülmüş, farklı kültürler ise "diğerleri" olarak ayrılmıştır. Gordon Childe ile doruğuna erişen bu yaklaşım, 1950'li yılların ortalarına kadar Avrupa düşünce sisteminin temelini oluşturmuştur.

B- Avrupa'nın Bağımsız Gelişme Modeli

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Avrupa yeni bir kimlik arayışı sürecine girmiş, buna bağlı olarak "diğerleri" tanımı yeni bir anlam kazanmıştır. Bu oluşum sürecinde Avrupa düşünce sistemi kökenlerini başka bölgelerden, dışarıdan gelen etkilere bağlamak yerine kendi coğrafyasının getirdiği iç dinamikte görmeyi yeğlemiştir. Bu yeni kimlik arayışı C. Renfrew'un 1967 yılında "Avrupa uygarlığının bağımsız gelişimi kuramı" ile kimlik kazanmıştır. Renfrew yayılımcı kurama karşı çıkarak Avrupa uygarlığının kökeninde Yakındoğu etkilerinin bulunduğunu tümü ile yadsımış, bugünkü Avrupa'nın temelini oluşturan ilk uygarlıkların Avrupa'da,

Yakındoğu ve diğer bölgelerden etki almadan bağımsız ve onlara koşut olarak geliştiğini ileri sürmüştür. Bu kuramın ikinci yansıması olan yayımında Renfrew, Avrupa'yı Yakındoğu'dan ayıran ve Ege'nin içinden geçen "kültürel kırılma bölgesi" (Cultural Fauld Line) tanımını da getirmiştir. Renfrew'un bu kurgusu, kısa bir süre içinde geniş bir yansıma bulmuş, o zamana kadar hakim olan "yayılımcı düşünce"nin yerini bir anda "bağımsız gelişme" (anti difizyonizm) modelleri almıştır. 0 yıllarda kendine yeni bir kimlik arayan Avrupa'da, Avrupa uygarlığının başka coğrafyalara borçlu olmadan geliştiği kavramının bu denli hızlı bir kabul görmesi, herhalde rastlantı sonucu değildir. Bu görüş o kadar hızlı yayılmıştır ki, 1970-80'li yıllarda yayılımcılıktan, ya da herhangi bir kültürel olgunun Yakındoğu üzerinden Avrupa'ya geldiğinin söylenmesi, bilimsel ortamda kabul edilemez bir ayıp hâline gelmiştir. 25-30 yıl kadar süren bu süreçte Avrupalı bilim insanlarının araştırmaları özellikle Güneydoğu Avrupa ve kısmen Akdeniz Bölgesi'nde yoğunlaşmış ve hatta uygarlığın Balkanlar'dan doğup buradan başka bölgelere yayıldığını ileri süren abartılı kuramlar bile ortaya çıkmıştır.

C- Çok Kimlikli - Küreselleşen Avrupa Arayışı

Avrupa kimliği arayışındaki son aşama, farklı kimliklerin ön plana çıktığı ve başka coğrafyalar ile paylaşılan bir geçmişin aranmasıdır. Avrupa'yı dünyanın diğer coğrafyalarından soyutlayan görüş bir anda, 1990'lı yıllarda ortadan kalkmıştır. Bu yeni görüşün arkeolojideki önderliğini, gene C. Renfrew üstlenmiş ve 1987 yılında yayımladığı, bugünkü Avrupa dil gruplarının Anadolu kökenli olduğunu söyleyen yayımı ile yeni açılımı başlatmıştır. Renfrew'un yeni kuramı ilk önceleri, Avrupa uygarlığının temellerini Anadolu'nun en eski yerleşik toplumları ile başlatan linear bir model olarak başlamıştır. Hint-Avrupa dil gruplarının kökenini Anadolu coğrafyasında, M.Ö. 9. bin yıl gibi eski bir tarihe inen Çayönü ile M.Ö.

6. binyıla inen Çatal Höyük bölgesinde aramıştır. Ancak özellikle son on yıl içinde Renfrew'un bu basit kuramı, giderek daha karmaşık bir hâl almış, ortaya çok yönlü toplumsal hareketlerin olduğu karmaşık bir geçmiş çıkartmıştır. Yeni kuramın kanıtları, arkeolojinin geleneksel malzemesi olan buluntuların ötesine geçmiş, hızla gelişen "bioarkeoloji" ve özellikle genetik kodun okunmasına yönelik çalışmalar ağırlık kazanmıştır. Hâlen süregelen tartışma, başka coğrafyalarda gelişen kültür, dil, insan gruplarının hareketliliği ve özellikle bunların Avrupa bileşimindeki yerinin belirlenmesi üzerinde odaklanmıştır. Sonuç olarak, oluşan yeni düşünce sisteminde sınırları sabit, değişmez bir Avrupa'nın yerini, zaman içinde değişken ve farklı etkilere açık bir kurgu almıştır. Bizim açımızdan ilginç olan Anadolu coğrafyasının Avrupa uygarlığının ilk basamağında, Avrupa tanımı içine yeniden alınmış olmasıdır. Hatta bu anlamda, "en eski Avrupa" tanımının, Anadolu Yarımadası ile sınırlı olduğu söylenebilir.

Sonuç

Sonuç olarak arkeolojinin bir toplum bilim, düşünsel akım olduğunu anımsatmakta yarar vardır. Türkiye topraklarında gelişen uygarlıkların anlaşılması, yalnızca bulunduğumuz bölgenin geçmişi açısından önem taşımaz. Bu topraklarda yaşamış olan kültürler, uygarlık tarihindeki önemli dönüşümleri belirlemiştir. Bu nedenle, istesek de istemesek de arkeolojik veriler her zaman düşünce sistemlerinin, politik görüşlerin oluşmasında malzeme olarak kullanılacaktır. Kültürel miras projeleri ve özellikle arkeolojik çalışmaların düzenlenmesinde, geçmişin izlerini, yalnızca müzelik eser bulmak ya da turizme girdi sağlamak olarak görme alışkanlığından vazgeçmemiz, bunların düşünce sisteminin oluşmasına ve bilgi dağarcığının gelişmesine katkıda bulunduğunu kabullenmemiz gerekir. Bu şekilde baktığımızda "bilgi"den korkmamayı öğrenmek, aynı zamanda "bilgi"yi üretmenin de, bu topraklar-

da yaşamanın getirdiği sorumluluğun gereği olduğunu kabullenmek durumundayız. Arkeolojik araştırmaların sınırlandırılması, her şeyin ötesinde bilginin sınırlandırılması anlamına gelmektedir. Nitekim Türkiye'de arkeolojik araştırma sayısının sınırlandırıldığı 1960-70 yıllarında, çevre ülkelerde araştırmaların yoğunlaştırılması ve dolayısıyla bilginin yoğun olarak üretilmesi, Anadolu uygarlıklarının, uygarlık tarihi içinde hak ettiği yeri almasını geciktirmiş ve yanlış yorumlara yol açmıştır.

Arkeolojik verilerin çeşitli düşünsel akımlar ya da politik görüşler tarafından bilinçli ya da bilinçsiz olarak kullanılmasından korkmamayı da öğrenmek zorundayız. Bu bilgiyi biz üretsek de üretmesek de bu tür akımlar her zaman vardı ve varolmaya devam edecektir. Önemli olan buna bilgi olarak bakabilmek, anlamak ve bilgiden korkmamaktır. Geçmiş, günümüz kadar karmaşık bir dokuya sahiptir; çeşitli yönleri ile bir süreçtir. Geçmiş, hiçbir ulus, etnik kimlik ya da kültürün tekelinde değildir, insanlığın ortak bilincinin bir parçasıdır. Günümüze ait sorunları geçmişe taşımanın da bir anlamı yoktur. Bu bağlamda, yukarıda kısaca özetlendiği gibi, Avrupa tanımının sınırlarının politik ya da düşünsel akımlara göre değişkenlik göstermesi ya da bunun bizim topraklarımızı içine alıp almaması sanıldığı kadar da önemli değildir. Önemli olan bilginin kendisidir. Yorumlar, döneminin akımlarının ürünüdür, kalıcı değildir ve değişkendir. Binlerce yıla yayılan geçmişin içinden, övünmek, sevinmek, başkalarını aşağılamak için her türlü malzemeyi toplayabiliriz; ancak bunlara bağlı olarak kurduğumuz kurgu geçmişi değiştirmeyecektir. Geçmişten gelen bilginin önemi düşünce sistemimize, kimliğimize yaptığı katkıdır.

KÜLTÜR MİRASIMIZI TOPLUMA KAZANDIRMAK
Yeni Açılımlar ve Sorunlar*

Geçmişi Öğrenmek, Kimin İçin?

Geçmiş, özellikle uzak geçmiş, gözümüzün önünde olmayan, soyut bir kavramdır. Soyut olan her şey gibi, bunun da algılanması güçtür. Algılanabilmesi için belirli ölçüde bilgi birikimi, çaba ve daha da önemlisi farklı bir düşünce yapısı gerektirir. Bu nedenle Aydınlanma Çağı'na kadar dünyadaki bütün topluluklar için geçmiş, masallarla, efsanelerle iç içe, zaman ölçeğinden uzak, masalsı bir anlatımdır. Geçmişe bakıştaki bu düşünce sisteminin esasını, sorgulamak değil inanmak oluşturur. İnanca dayalı olan bir düşünce sisteminde kuşkuya yer yoktur, kanıt aranmaz, aktarılan söze inanılır; başka seçeneklere yer olmadığı için de, "merak" söz konusu değildir. İnanılan bir geçmiş, daha kolay olan bir geçmiştir. Söylenceler, efsaneler, toplum hafızasının erişemeyeceği kadar eskilere gittiğinden, bunlara inanmak daha kolaydır; onlara kolaylıkla inanabilecekleri bir kimlik kazandırdığından toplumları rahatlatır.

Geçmişle ilgili söylencelerden kuşku duymaya başladığımız ya da bunlara ait kanıtlar aramaya başladığımız zaman, düşünce sistemimiz farklı bir boyuta geçer. Soyut ve erişilmez olarak gözüken geçmiş, somut, elle tutulabilir bir nitelik kazanır. Bu sorgulamaya, sorulan soruların kapsam ve niteliğine bağlı olarak arkeoloji, sanat tarihi, tarih, mimarlık tarihi, antropoloji gibi kendi bilimsel dünyamızda oluşturduğumuz yapay bölümlemelere göre adlar vermekteyiz. Ancak bunla-

---

* Özdoğan, M. (2005) "Kültür Mirasımızı Topluma Kazandırmak. Yeni Açılımlar ve Sorunlar", *Afife Batur'a Armağan* (yay. A. Ağır, D. Mazlum, G. Cephanecigil), Literatür Yayınları, İstanbul, s. 339-343'den alınmıştır.

rın tümü, geçmişte yaşayan insanlar, toplumlar ve olayların oluşturduğu bir bütünün parçalarıdır. En azından uzman olmayan kişiler için, görmek istedikleri geçmiş, günümüzdeki yaşam gibi bir bütündür. Sorgulanan somut geçmişi, topluma anlatmanın en güç tarafı da bundan kaynaklanmaktadır. Uzman olmayan ve uzmanlık alanı arkeoloji olmayan her birey için geçmişten kalan herhangi bir nesne, bu ister bir alet, bir eser ya da bir yapı kalıntısı olsun, günlük yaşamıyla özdeşleştirebildiği, kendisine yabancı olmayan bir nesnedir. Diğer bilim dalları için durum böyle değildir; bir matematikçinin geliştirdiği yeni bir formül, ya da bir biyoloğun incelediği bir molekül, uzman olmayan kişiler için tanıdık olmayan, anlaşılmaz bir biçimdir. Ama bir arkeoloğun çıkarttığı bir kap, ya da bir mimarlık tarihçisinin incelediği bir yapı, o insanlara bildik gelen ve bu nedenle de kolaylıkla anlayabileceklerini düşündükleri nesnelerdir. Oysa geçmişi inceleyen bilim dalları, kendi uzmanlık alanlarında derinleştikçe, nesneler farklı anlamlar yüklenmektedir. Bu nedenle de sıradan bir insan ile uzmanın gözünde bu nesnelerin taşıdığı anlam çok farklı bir duruma gelmiştir. Uzmanlar, o nesneyi kendi bilim dillerinde anlattıkları zaman, sıradan insanlar tanıdıklarını zannettikleri bir nesneyi anlayamadıklarından, ya bilime kuşkuyla yaklaşmakta ya da daha kötüsü yabancılaşmaktadır.

Burada kısaca sözünü ettiğimiz çelişki, geçmişe kimin için ve niye baktığımız sorusunu ister istemez gündeme getirmektedir. İnsanlığın geçmişinin oldukça uzun bir zamana yayılması, bulundukları coğrafyaya göre çeşitli olması, ister istemez kültür tarihçiliğinin belirli bir dönem ya da konu üzerinde uzmanlaşmasını gerekli kılmaktadır. Gene de geçmişe niye baktığımızı, niye onca çabayı harcadığımızı unutulmaması gerekir. Geçmişe yalnızca kendimizi bilgilendirmek, kendi uzmanlık alanımızı daha da geliştirmek, meraklarımızı gidermek için baksaydık, bu çabalarımız bilimden çok hobi olurdu. Geçmişi, insan olmanın birikimini, uygarlığın gelişimini

anlamak ve aynı dünyayı paylaştığımız, ancak bu konuların uzmanı olmayan diğer insanların düşünce sistemlerine katkıda bulunmak için araştırdığımız -daha doğrusu araştırmamızın gerekli olduğu- çoğu kez gözden kaçmaktadır. Buna bir çözüm olarak Batı dünyasında son yıllarda geçmişi inceleyen uzmanlar ile, diğer insanlar arasındaki bağlantıyı sağlayacak yeni uzmanlık alanları oluşmaya başlamıştır. Burada kısaca bunları irdelemeye çalışacağız.

Bilginin Yaygınlaştırılması: Müzeler

Geçmişi inceleyen bilim dallarının topluma yansıtılması işlevini yakın zamana kadar müzeler üstlenmiştir. Batı dünyasında "müze"lerin ilk örnekleri, ilginç, tuhaf nesnelerin sergilenmesiyle başlamıştır. Önce Aydınlanma Çağı ve hemen ardından Endüstri Devrimi'nin düşünsel atılımları, arkeoloji, etnoğrafya, sanat tarihi ve antropoloji gibi alanlardaki çalışmaları hızlandırdıkça, müzeler bu alanlardaki eserlerin korunduğu ve topluma tanıtıldığı yerlere dönüşmüştür. Yakın zamanlara kadar müzeler, daha çok belli bir kültürel birikime, bilgi altyapısına sahip insanların tat alabileceği yerler olarak kalmış, ancak geçen yüzyılın ortalarından sonra daha geniş kitleleri çekebilecek yeni bir anlatım dili geliştirebilmiştir. Başka bir anlatımla müzeler, giderek göze güzel gelen, parasal değeri olan, ender ya da ilginç olan nesnelerin uzmanlara ve hedef kitlesi belli bir kültür düzeyine sahip insanlara yönelik sergi mekanları olmaktan çıkmış, bilgilendirmek kadar geniş kitleleri kendine çekme işlevini de yüklenmeye başlamıştır. Son zamanlarda Batı'daki birçok müzenin bu bağlamda önemli bir başarı sağladığı, sayıları milyonlarla ölçülen ziyaretçi profilinden de anlaşılmaktadır. Ancak gene de statik bir yapıya sahip olan müzelerin tek başına ilgiyi yaygınlaştırma, geçmişi anlama işlevinde yeterli olmadığı ve bu iş için farklı kurumlara gerek olduğu da ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa Birliği çerçevesi içinde son yıllarda yoğun

bir çalışma yapılmış, toplumu bilinçlendirebilecek, düşünce düzeyini zenginleştirecek ve toplumsal kimliğin oluşmasına katkıda bulunabilecek yeni kurumlar ortaya çıkarılmıştır.

Geşmişle Günümüzü Barıştırmak: Yeni Arayışlar

Batı düşünce sisteminde, geçmişten gelen birikimin, toplumun tüm bireyleri tarafından paylaşılan ve onların kimliğinin oluşmasına katkı yapan bir girdiye dönüşmesi öngörülmüştür. Esasen Aydınlanma Çağı'nda bile Batı'nın arkeoloji gibi dallara yönelmesinde temel etken de bu olmuştur; amaç, nesneleri bulmak değil, bu nesnelerin simgelediği bilgiyi topluma aktarabilmektir. Bizim geçmişe bakışımızdaki temel yanılgı da bundan kaynaklanmıştır. Biz, daha Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Batılılaşma paketi içinde arkeolojiyi alırken bu uğraşının düşünsel boyutunu göz ardı etmiş, nesnelere yönelik olan uğrayışı ön plana çıkartmışız. Başka bir anlatımla, arkeolojiyi, nesneleri bulmak ve korumak olarak görmüşüz.

Geçmişten kalan bir nesne, yapı ya da yerleşimin anlam kazanması, ancak arkeologların, sanat tarihçilerinin, mimarlık tarihçilerinin çabasıyla olabilir. Üzerinde çalışılmamış bir höyük ya da bir ören yeri, ölü, atıl bir kalıntıdır. Ancak uzmanlar üzerinde çalıştığı zaman, bunlar bilgiye dönüşür ve kullanılabilir, yararlanılabilir bir veri hâline gelir. Uzmanların yaptığı bu çalışma, kültür mirasındaki verilerin ayrıntılı bir dökümü olduğundan, bilgi bu hâliyle yalnızca uzmanların anlayacağı, yararlanacağı düzeydedir. Bu verinin "anlaşılabilir", yani toplumun yararlanabileceği bir duruma gelmesi, farklı bir çabayı, yeni bir aşamayı gerektirir. Geleneksel müze sistemi içinde, bu aşamanın uzmanlar tarafından yapılması beklenmiş, ancak sonucun çok da istendiği gibi olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, geçmişte kalan izlerin -bu bir ören yeri, yapı ya da tek bir eser olabilir- topluma aktarılması için, uzmanların ürettiği bilgiden yararlanabilecek kadar konuya

hakim ve bunun yanı sıra toplumla ilişki kurulabilmesini sağlayacak farklı donanımlara sahip yeni uzmanlık alanları ortaya çıkmıştır. Bu uzmanlık alanları, geçmişle günümüzü birleştirmeye, bir bütünlük sağlamaya yönelik, yeni bir düşünce sisteminin ürünleri olarak gelişmektedir. Hâlen ülkemize bu tür bir bakış açısı gelmediği için, bu yeni uzmanlık alanlarına Türkçe karşılıklar bulmakta zorlanmaktayız. Ancak sanıyorum ki önümüzdeki yıllarda, istesek de istemesek de bunlarla tanışmak, alışmak ve uygulamak durumunda kalacağız. Giderek küreselleşen dünyada bunlardan uzak durabileceğimizi düşünmek, hiç de gerçekçi olmayacaktır. Bu nedenle Batı'da çok güncel olarak ortaya çıkan bazı yeni kavramları, burada kısa da olsa irdelemekte yarar görmekteyiz.

A - Planlama ve Kültür Envanteri

Kültürel miras ile ilgili sorunlara getirilen çağdaş çözüm, bunların diğer sosyal ve ekonomik girdiler gibi yaşamı ve geleceği düzenleyen planlamanın temel taşlarından biri olduğudur. Bu nedenle çağdaş yaşamın gereği olan her türlü yatırımın, kültürel mirasa zarar vermeden, onunla bütünleşip zenginleşerek gerçekleştirilmesi esasından yola çıkılmaktadır. Bu da, ancak iyi ve uzak görüşlü bir planlama ile sağlanabilir. Kültürel varlıkların sağlıklı bir envanteri çıkarılmadan, gerçekçi bir planlamanın yapılamayacağı da ortadadır. Ancak bu bağlamda, hiçbir kültür envanterinin eksiksiz olamayacağı, arazide her ne kadar yoğun, en modern yöntemler kullanılarak çalışılsa bile, daima gözden kaçan kültür varlıklarının olabileceği baştan kabul edilmelidir. Bu nedenle, toprağa yapılan her türlü müdahaleden önce, projelendirme değil planlama aşamasında, burada kültür varlıklarının bulunabileceği, olası bir girdi olarak göz önüne alınmalıdır. Başka bir anlatımla, nasıl ki bir yatırımda arazi değeri, malzeme ve yapım giderleri gibi girdiler yatırımın maliyet hesabına konmaktaysa, bu yatırımdan etkilenecek kültür varlığının saptanması,

belgelenmesi ve bunlarla ilgili sorunların çözümünün bedeli de, bu hesaba dahil edilmelidir. Bu şekilde, planlamadaki öncelik, yatırımın kültür varlığına zarar vermeden gerçekleştirilmesidir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise, kültür varlığının değeri ile yapılacak yatırımın önemi tartışmaya açılmakta, bazen yatırımdan vazgeçilmekte ya da yeri değiştirilmekte, bazen de kültür varlığına rağmen yatırımın gerçekleşmesine karar verilmektedir. Ancak kültür varlığına rağmen yatırımın gerçekleştirilmesi durumunda, kültür varlığının içerdiği bilginin elde edilmesi, belgelenmesi, gerektiğinde taşınması ve daha da önemlisi ortaya çıkan sonuçların yayımlanması esastır ve bunlar hiçbir koşul altında feda edilemez. Bu işlerin gereği olan giderler, daha ilk baştan maliyet hesabı içine girdiğinden yatırımcı, işin ortasında sürprizlerle karşılaşmamaktadır. Bu tür bir planlama ile hareket edilmediğinde ise, yatırım başladıktan sonra ortaya çıkan bir kültür varlığı, işin aksaması, çözümsüzlük ve belirsizlik gibi sorunlarla iş makinelerini atıl duruma getirdiğinden maliyete çok daha fazla yük olmaktadır. Bu nedenle yatırımcılar durumu baştan göz önüne aldıklarında, kültür varlıkları için gerekli olan parasal olanağı rahatlıkla bütçelerine koyabilmektedirler. Böylelikle çağdaş yapılanmalarını bu esaslara göre gerçekleştiren uygar ülkelerde, kültürel mirasın içerdiği bilgi yok edilmeden tüm insanlığın yararlanabileceği duruma gelmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi, bu uygulamanın ön koşulu kültür envanteridir. Kültür envanterinin olabildiğince kapsamlı ve kullanılabilir olması için her türlü çaba sarf edilmekte, yalnızca arazide yürünerek yapılan geleneksel yöntemler değil, jeofizik, radar, hava ve uydu fotoğrafları gibi yeni yöntemlerden de yararlanılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi bütün bu yöntemlerin eksiksiz bir envanter çıkartmak için yeterli olamayacağı baştan kabul edildiğinden, yatırımın yapım aşamasına da mutlaka bir denetim getirilmektedir.

Bu şekilde, daha proje aşamasında kültür varlığı planlama ile bütünleştiğinden, en hızlı gelişen ülkelerde bile kültürel mirasın kaybı, en alt düzeye inmekte ve hatta bu yatırımların sağladığı parasal olanaklarla gerçekleştirilen araştırmalar, geçmişe ait bilgilere daha yoğun olarak erişilmesini sağlamak gibi olumlu bir sonuç vermektedir. Bu bağlamda, Keban, Karakaya, Atatürk ve Kargamış baraj alanları, gerçekleştirilen organize kurtarma kazı ve araştırmaları ile, ülkemizin, geçmişini en iyi bildiğimiz bölgeleri durumuna gelmişlerdir.

B - Kurtarma ve Belgeleme için Bağımsız Örgütlenme Modeli

Gelişen ülkelerde, değil her yıl, her gün gerçekleşen yatırımların sayı ve hacmi göz önüne alındığında, yukarıdaki modele uygun belgeleme, araştırma ve kurtarma kazılarını hiçbir bilimsel ya da resmi kurumun gerçekleştirmesine olanak yoktur. Ayrıca geçmişe kendi bilimsel kaygılarıyla yaklaşan, akademik bilim kurullarının da bu tür çalışmalara yönlendirilmesi, özendirilmesi gerçekçi görülmemiştir. Bir bilim kurumu, geçmişi, üzerinde çalıştığı sorunlara yanıt bulmak için araştırır ve çalışacağı yerleri de buna göre planlar. İster arkeolojik kazı, ister mimari bir belgeleme olsun, ilgi alanları belirlidir ve bunlar kolay kolay değişmez; ayrıca değişmesine de gerek yoktur. Yatırımlar ise, ekip bulunamaması ya da ekiplerin çalışma süresinin akademik olaylara bağlı olarak sınırlı olması gibi nedenlerden dolayı geciktirilmemelidir. Bu nedenle, yatırımlarla birlikte yürüyecek belgeleme ve kurtarma çalışmaları için ayrı bir örgütlenme modeli geliştirilmiştir. Avrupa Birliği'nin oluşumundan önce Batı ülkeleri, ilk başlarda kültür mirasının envanterinin çıkarılması amacıyla, müzelerden ve üniversitelerden bağımsız arazi teşkilatlarını kurmuşlar ve bu kurumlarda çalışacak uzmanların da işin gereği olan "teknik bilgi"yi edinmelerini sağlamışlardır. Geçen yüzyılın ortalarından bu yana Batı ülkelerinin arazi teşkilatları, planlamanın temel taşlarından biri durumuna gelmiş ve

bu bağlamda yatırımcı kurumlarla dengeli ve kurallara bağlı birlikteliği zaten sağlamışlardır.

Yatırımların artması, koruma ve kurtarma kavramlarının gelişmesi giderek bu kurumlara ve dolayısıyla devlete kaldıramayacakları kadar büyük bir yük getirdiğinden, önceleri Amerika Birleşik Devletleri'nin bazı eyaletlerinde serbest arkeoloji bürolarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Avrupa Birliği, bu modeli daha da geliştirerek "professional archaeology" tanımını getirmiş, bu kavram son on yıl içinde Avrupa Birliği'nin dışındaki birçok ülkede de sistemin bir parçası hâline gelmiştir. İşi yalnızca kültür envanteri çıkartmak, kurtarma kazı ve çalışmaları yapmak, bulguların analizi ile bunların yayımını gerçekleştirmek olan ve bu işten para kazanan örgütlenme modeli, bugün uygar ülkelerde yaygın olarak uygulanmaktadır. Batı'da on yıllardır tartışılan ve uygulanan bu modelin, değil sistemimize nasıl uyarlanabileceğini tartışmak, varlığından bile haberdar olmadığımız, 2001 yılında Zeugma kurtarma kazılarına katılan İngiliz ekibin kendisini "professional archaeologists" olarak tanıtması üzerine, "işten anlamayan müteahhitler doluştu" garip söylemi ile ortaya çıkmıştır.

Bu modelde devletin rolü, serbest arkeologların çalışmalarını doğru yöntemleri kullanarak yapıp yapmadıklarını denetlemekle sınırlıdır. Akademik kurumlar, bilimsel açıdan serbest arkeologları yönlendirme, danışmanlık gibi hizmet vermekte ya da kendi bünyelerinde yalnızca bu tür işleri yapacak birimler oluşturmaktadır. Akademik kurumlardaki eğitimin büyük bir kısmı da, bu tür pratik çalışmalarda kullanılabilecek elemanların yeterli bilgi ve teknik beceri ile yetiştirilmesine yönelmekte, bu sayede arkeologlar, sanat tarihçileri ve mimarlar için çok geniş bir istihdam alanı oluşmaktadır. Serbest arkeolojinin ilk uygulandığı yer olan Amerika ve daha sonra bu modeli geliştirerek alan Avrupa Birliği ülkeleri ile Kanada ve Japonya gibi ülkelerde, serbest arkeologların oluşturduğu

birimlerin iş tanımı, yalnızca kazmak, belgelemek ve kurtarmakla sınırlı kalmamış, son yıllarda bulgu ve verilerin tasnif edilerek yayımlanması da bunlara eklenmiştir. Tüm bu çalışmaların giderleri de yatırımcı tarafından karşılandığından, merkezi yapılanmaya ek bir yük getirmemektedir.

Bu sistemin işlemesinde, serbest arkeoloji bürolarının yatırımcı kuruluşların baskısıyla işi gereği gibi yapmayacağından endişe edilmiştir; ancak getirilen katı ve taviz vermeyen denetim kadar, Avrupa Birliği, Dünya Bankası gibi kredi kaynaklarını denetimi altında tutan kurumların, kültürel miras ve tarihi çevreye duyarlı olmayan yatırımcı kuruluşları kara listeye alma kararı, bu endişelerin giderilmesini sağlamıştır. Kuşkusuz her yıl sayısı on binleri bulan bu tür projeler bağlamında, aksaklık, yanlış uygulama ve kötü niyeti gösteren örnekler bulunabilir; ancak bunlar bu modelin getirdiği kazancın yanında yok denecek kadar azdır ve sistemin daha iyi işlemesi için, her yıl yeni açılımlar ve kurallar da geliştirilmektedir.

C - Kentsel Arkeoloji

Kentler, yalnızca oturduğumuz, zamanımızın büyük bir kısmını geçirdiğimiz yerler olarak görülmemelidir, bunların aynı zamanda kimliğimizin ve düşünce sistemimizin oluşmasında da önemli bir yeri vardır. Bu bakımdan, kentin geçmişten gelen birikiminin, yani kültürel mirasının iyi bir düzenleme ile kimliğimizin oluşmasında, düşünce sistemimizin zenginleşmesinde önemli bir yeri olacağı açıktır. Bu nedenle, kentlerin bir yandan çağı yakalayacak şekilde gelişmesi, öte yandan da o kentte yaşayan insanların kendilerini başka yerde oturanlara göre ayrıcalıklı hissedecek gibi kültürel birikimden yararlanması öngörülmektedir. Yaşayan bir kentteki kültürel mirasın ortaya çıkarılması, korunması ve kent yaşamına katılması, yalnızca bir arkeoloğun ya da sanat tarihçisinin kendi mesleki kaygılarıyla gerçekleştireceği bir iş olarak

görülmemelidir. Burada mesleğin gereği kadar, kent planlaması, toplum psikolojisi gibi farklı alanlar da işin içine girmektedir. "Kent arkeolojisi"nin geliştiği ülkelerde bu olgu, bizde olduğu gibi kentin herhangi bir yerinde bir yapıyı ortaya çıkartmak, ya da tabakalanma almak için yapılan bir sondaj değil, bütüncül bir planın parçası olarak düşünülmekte ve böylelikle kentteki kültürel varlıkların yaşamı engelleyici olmadan çekiciliği sağlanmaktadır.

D - Toplumla Paylaşma

Geçmişi inceleyen arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık tarihi gibi bilim dalları, uygarlığın gelişim sürecini anlamak amacıyla kendi uzmanlık alanlarının gereği olan çalışmaları yapar. Bilimsel amaçlarla yürütülen bu tür çalışmaların her biri, insanlığın uzun geçmişine ait küçük bir ayrıntıyı ortaya çıkarır. Bunu, yapboz gibi küçük parçalardan oluşan bir tablonun parçalarının birleştirilmesi olarak düşünebiliriz. Ortaya çıkan her bir parça, genel tablonun anlaşılması açısından önemlidir, değerlidir; ancak konunun uzmanı olmayan insanların bu ayrıntıları anlaması, algılaması ve dolayısıyla severek benimsemesi beklenmemelidir. Ancak amaç, geçmişten gelen birikimin geniş kitlelere aktarılması olduğu için, sırf bu amaca yönelik, farklı bir uzmanlık alanının ortaya çıkması gerekmiştir. Bu, genel olarak Batı'da "public archaeology" olarak tanımlanan ve henüz bizim ülkemize yansımadığı için, dilimizde tam bir karşılığı olmayan, oldukça yeni bir kavramdır. Bu tür uzmanların, geçmişten gelen bilgiyi çarpıtmadan ve daha da önemlisi "disneyland"e çevirmeden, topluma yansıtmada aracı olması beklenmektedir. Mesleği bilim yapmak olan uzmanların, bu tür bir dönüşüm sağlamasını beklemenin doğru olmadığı görülmüştür. Bu nedenle ilkokul düzeyinden başlayarak her yaş ve her düzeydeki insanlara bu bilinci verebilecek kadar geçmişi bilen, bunun yanı sıra pedagoji, toplum psikolojisi gibi alanlarda da eğitilmiş farklı bir uzman profili orta-

ya çıkmıştır. Bu yeni uzman sınıfının yararlanabileceği görsel ve işitsel malzemeyi, onların istediği şekilde hazırlayabilecek teknik kadrolar da bunlarla birlikte geliştirilmiştir. Bizde, herhangi bir sergide kullanılmak istenen bir panonun en basit grafik dilinin çözümlenmesinde karşılaşılan zorluk ve ortaya çıkan ürünün tanımsızlığı göz önüne alındığında, bunun ne kadar gerekli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

E - Kültürel Miras Yönetimi (Cultural Menagement)

Çağdaşlaşmaya ve sorunlara bütüncül çözümler üretmeye duyulan gereklilik, Batı toplumlarını kültürel mirasla ilgili olarak yeni arayışlara yönlendirmiş ve bu da yeni bir alanın doğmasına yol açmıştır. Kültür mirasını yalnızca arkeoloji, sanat tarihi ve mimarlık açısından değil, planlama, işletme, koruma, topluma sevdirme ve bilgiden yararlanma gibi tüm boyutlarıyla ele alan bütünsel bir yaklaşım Batı'da "cultural menagement" olarak tanımlanmış, bu kavram dilimize, içeriğini tam olarak kapsamasa da, "kültürel miras yönetimi" olarak girmeye başlamıştır. Kültürel miras yönetimi, kültür mirasının ortaya çıkarılması, kullanılabilir bilgiye dönüştürülmesi, korunarak gelecek kuşaklara aktarılması, topluma sosyal ve ekonomik katkıda bulunması kadar, sürekli bakımı ve gelişime açık bir yönetim modeli ile parasal olanakların üretilebilmesi gibi çok yönlü bir kurguyu içermektedir. Bu kurgu, ilk önceleri kültürel varlıkların kendi giderlerini sağlayabilecek bir işletme şeklinde değerlendirilmesini içermiş, ancak aradan geçen her yıl, diğer girdilerin de eklenmesiyle zenginleşerek çok yönlü bir duruma gelmiştir. Bu kavram, günümüzde de hâlen yeni girdilerin katılımıyla sürekli olarak gelişmekte, çağın gereksinmelerine yanıt vermesi sağlanmaktadır. Örneğin, son yıllarda kültürel mirasın yanı sıra "kültürel çevre" kavramı gelişmiş ve bunların birbirleriyle bütünleşmesini öngören yeni bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Böylelikle bilginin üretilmesi kadar, geçmişin "duyulması" da önem ka-

zanmıştır. Bu tür bir uygulamanın, farklı alanlarından gelen uzmanların birlikteliği ile gerçekleşebileceği kuşkusuzdur. Bu bağlamda uzman profili, kültür tarihçisinden restoratörlere, müzecilerden işletmecilere, kent ve bölge planlamacılarından çevre bilimcilere, turizmcilerden iktisatçılara kadar çeşitlenmektedir. Burada temel yaklaşım, kültürel mirası rencide edecek aykırı uygulamalardan özenle kaçınarak, bunun yaşamasını ve yaşama katılmasını sağlamaktır. Uygar dünyanın da bizden beklediği bu bakış açısını geliştirebilmemizdir.

Sonuç olarak, çağımızda gelişen anlayış durağan, ölü ve yaşama engeller çıkartan kültürel mirasın yerini, canlı, kimliğini yitirmemiş, yaşamımızı zenginleştiren ve insanları onunla birlikte yaşamaktan dolayı mutlu edecek bir kültürel mirasın almasıdır. İster Avrupa Birliği ile bütünleşelim ister bütünleşmeyelim, uygar bir yaşamın gereği de, geçmişten kalan birikimimize bu şekilde bakmaya kendimizi alıştırmamızdır.

KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN 1213 SAYILI GENELGESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER*

Anayasa gereği ülkemizdeki kültür varlıklarından sorumlu olan Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca, kazı ve yüzey araştırmaları ile ilgili bilimsel araştırmaları düzenlemek için hazırlanan 16.01.2004 tarihli genelgeyi kaygıyla okudum. Bu genelgenin arkeolojik çalışmalara getireceği kısıtlama ve yol açacağı sıkıntılar, meslek yaşamında 39 yılını doldurmuş bir bilim insanı olarak, herhalde en az benim çalışmalarımı etkileyecektir. Bu genelge ile ilgili düşüncelerimi yazmamın tek nedeni, bunun ülkemizin ulusal ve uluslararası düzeyde saygınlığına zarar vereceği endişesi kadar, yeni kuşakların yetişmesi için de bir engel oluşturacağı kaygısıdır. 39 yıl boyunca aralıksız olarak ülkemizin çeşitli yerlerinde kazı ve araştırma yapmış, sonuçlarını çok sayıda ulusal ve uluslararası düzeyde toplantılarla bilim dünyasına aktarmış bir arkeolog olarak endişelerimi, bu genelgenin yeniden gözden geçirileceği umuduyla yazmakta yarar görmekteyim.

Kültür varlıkları, tarihin derinliklerinden gelen birikimin kanıtları ve uygarlık tarihinin de anahtarıdır. Bu bağlamda, kültür varlıklarımızın korunarak gelecek kuşaklara aktarılması kadar, bunların içerdiği bilginin dağarcığımıza kazandırılması da aynı derecede önemlidir. Dünya kültür mirasının en önemli birikimlerine sahip olmanın, bunlarla övünmenin ötesinde ülkemize bazı yükümlülükler getirdiği unutulmamalıdır. Bu yükümlülüklerin başında, uygarlık tarihinin ortaya çıkarılarak öğrenilmesi ve bunun tüm insanlığın yararına su-

* Kültür Valıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 16.01.2004 gün ve 1213 sayılı genelgesi ile ilgili olarak 24.02.2004 tarihinde yazılı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bildirilen görüş

nulması gelmektedir. Bu, yükümlülüğün ötesinde, hepimizin üstlenmesi gerekli olan bir sorumluluktur.

Söz konusu genelgenin iyi niyetle hazırlandığından kuşkumuz yoktur; yanlış bilgilendirmeden kaynaklandığını düşündüğümüz yanılgıların, vahim ve ileride giderilmesi güç zararlara yol açacağı endişesiyle, bu konudaki düşüncelerimizi ayrıntılı olarak belirtmekte yarar gördük.

Kültür varlıkları devletin sorumluluğu altındadır. Bu sorumluluğun gereği olarak bunların korunması, günümüz yaşamına ve geleceğe kazandırılması, araştırılarak uygarlık tarihine, bilime katkı yapması ile ilgili düzenlemelerin devletin ilgili birimleri tarafından yapılması da işin gereğidir. Ancak, kültür varlıklarının durumunu düzeltmek için yeni arayışlar içine girildiğinden, bunların aynı zamanda bilim için bir kaynak oldukları da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, kültür varlıkları üzerinde bilimsel çalışma, araştırma yapan bilim kuruluşları, devlete karşı olan bir cephe gibi görülmemelidir. Soruna çözüm getirecek arayışlar içine girildiğinde, Bakanlık ile bilim kuruluşlarının birlikte, aynı amaç doğrultusunda bütünleşerek çalışması, herhalde daha iyi sonuç verecektir. Söz konusu genelge, her meslek alanında olabilecek kötü niyet ve örnekleri esas alarak, bunları engellemeye yönelik bir ihtarname şeklinde yazılmıştır. Bu bağlamda, hoşgörüye yer vermeyen, sorunlara çözüm aramak yerine engelleyici önlemlere öncelik tanıyan yaklaşımdan rahatsızlık duyduğumuzu belirtmek isteriz.

Bu genelge hazırlanırken yalnızca büyük ören yerlerinin göz önüne alındığı anlaşılmaktadır. Oysaki bunlar, ülkemizin tarihten gelen kültürel çeşitliliğinin çok küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Genelgedeki hükümler, höyük, düz yerleşme, tümülüs, mağara, dolmen, tek yapılar gibi esas bilimsel zenginliğin kalıntılarına uygulandığında, bu alanlardaki çalışmalar ya tümüyle duracak ya da genelgeye rağmen dolay-

lı bazı yollara başvurarak devam edebildikleri kadar edeceklerdir.

Ülkemizin kültür mirasının yönetimi, araştırılması, değerlendirilmesi, topluma ve ekonomiye kazandırılması gibi konularda önemli sorunların olduğundan kuşku yoktur. Sorunların bir kısmı ülkemiz topraklarının bu bağlamdaki zenginliğinden, bir kısmı çeşitli olanaksızlıklardan, bir kısmı da bu alandaki mevzuat ve bakış açımızın çağın gereklerini karşılamaktaki yetersiz kalmasından kaynaklanmaktadır. Bu alanda iyi niyetle yeni bir düzenleme yapılırken bunun kısıtlayıcı değil geliştirici olması beklenirdi. Devletin arkeologlara bakış açısının artık değişmesi gerekmektedir; 2. Dünya Savaşı öncesi dönemde olduğu gibi arkeologları potansiyel suçlu olarak görmekten vazgeçilip, onların uygarlık tarihine katkıda bulunan bilim insanları olduklarını artık kabullenilmesi gereklidir. Uygar dünyada gelişen yeni anlayışlarla uyum içinde olan bir düzenlemeyi beklemek herhalde hepimizin hakkıdır. Ülkemizdeki kültür varlıklarının zenginliği, görkemi ve önemi göz önüne alındığında, bu alanda yapılacak çağdaş düzenlemelerin ülkemize çok şey kazandıracağından da eminiz. Kültür ve Turizm Bakanlığı yeni arayışlar içine girdiğinde, burada konan ana hedefin, bilimsel kazıları azaltmak olması, üzüntü ve endişelerimizi daha da artırmıştır. Bunun Türkiye'de kültür tarihi ile ilgili bilimsel çalışmaları azaltmak gibi, kabul edilemez bir anlama geldiği unutulmamalıdır.

Uluslararası ortamda, kültür varlıklarının korunması, topluma, ekonomiye ve bilime kazandırılması konusunda, giderek yoğunlaşan bir ilgi ve bu bağlamda hemen hemen her yıl gelişerek yenilenen yaklaşımlar sergilenmektedir. Bu tartışmalar, belirli bir olgunluğa eriştikten sonra da uluslararası anlaşmalara girmektedir. Bu konuda özellikle Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin kararları, söz konusu genelgenin yaklaşımı ile tümüyle çelişmektedir. Bu topluluklara bağlı olmayan, ülkemiz kadar kültürel zenginliği ve yetişkin beyin gü-

cü birikimi olmayan komşu ülkelerin, örneğin Suriye, Ürdün, Gürcüstan, Ukrayna ve Güney Kıbrıs'ın yapmış olduğu atılım göz ardı edilmemelidir. Bu ülkeler giderek arkeoloji bilimi alanında birer çekim odağı hâline gelmiş ve maalesef kültür mirasıyla ilgili ortamlarda ülkemizi geri bırakacak düzeyde ön plana çıkmışlardır. Son iki yıl içinde İran, Çin gibi ülkelerin de uluslararası arkeolojik bilimsel çalışmaları özendirir bir tutum içine girdiğini, dünyada bu alanda zaten kısıtlı olan olanakları kendilerine yönlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Söz konusu genelge, ülkemizi bilimsel anlamda dünyadan soyutlayacak, yalnızlığa itecek ve bunun da ötesinde Avrupa Birliği sürecinde istenmedik durumlarla karşı karşıya getirecektir.

Tüm bu kaygılarla, bu yazıya ek olarak, genelgedeki maddeler ile ilgili düşüncelerimi, deneyimlerime dayanarak yansıtmayı görev bildim. Ancak eğer yeni bir atılım ve düzenleme yapılacaksa, bunun bu maddelerle sınırlı olmaması, daha kapsamlı ve ileriye yönelik olarak düşünülmesinde yarar vardır.

Maddelerle İlgili Görüşler

Ülkemizde her yıl gerçekleştirilmekte olan kazı ve yüzey araştırmalarının 2003 yılı sonu itibariyle 2863 Sayılı Yasa ve ilgili yönetmelikler kapsamında değerlendirilmesi neticesinde, daha önce ilgi yazımız ile duyurulan hususlar da dikkate alınarak, yapılan çalışmalar ve karşılaşılan sorunların çözümüne ilişkin olarak aşağıda belirtilen hususlar tespit edilmiş ve 2004 yılından itibaren uygulamanın aşağıdaki esaslar doğrultusunda sürdürülmesi yararlı görülmüştür.

Ülkemizde sürdürülmekte olan arkeolojik çalışmaları yalnızca kazı ve yüzey araştırmaları olarak görmenin doğru olmayacağı kanısındayız; bilime yaptıkları katkı kadar işin gereği olarak, malzeme üzerindeki çalışmalar, kalıntılar ile ilgili bel-

geleme ve değerlendirmeler tümü ile göz ardı edilmiştir. Bu tür geleneksel araştırma türlerinin yanı sıra, arkeoloji ile bağlantılı yeni yeni araştırma yöntemleri ortaya çıkmakta, bilim heyetleri bunları da uygulamayı, haklı olarak talep etmektedir. Bunların arasında özellikle "jeoarkeoloji" olarak tanımlanan ve geçmiş doğal çevre ortamının anlaşılmasına yönelik uygulamaların giderek önemi artmaktadır. Tüm bu araştırma türlerini, tek bir kalıp içinde, büyük bir ören yerinde yapılacak çalışma gibi görüp böylesi bir beklenti içine girmek, bilimin gelişmesini önlemekten başka bir sonuç veremez. Yeni yöntemlerin gelişmesi kadar, geçmişe bakış açımızda meydana gelen değişiklikler de, araştırmaların alan, konu ve kapsamını çeşitlendirmektedir. Bu nedenle arkeolojik araştırmaları, dar bir tanım ile değil, çağdaş açılımları ile birlikte görerek kararların geliştirilmesi daha doğru olacaktır.

Her türlü arkeolojik çalışma ile ilgili olarak yanıt bekleyen birçok sorun olduğundan kimsenin kuşkusu yoktur. Sorunlar, başvurudan, araştırma izinlerinin alınmasına, bunların uygulanmasına, araştırmalarda elde edilen sorunların bilime ve topluma kazandırılmasına, bunların korunmasına, kültür varlıklarının çağdaş bir anlayış içinde, bunlarla birlikte yaşayanları düşman etmeden bütünleştirilmesine kadar geniş ve birbirinden farklı konular içermektedir. Bu konularla ilgili mevzuatımızın eskidiği, çağın ve ülkemizin gereklerini karşılamaktaki yetersizliği, uluslararası düzeyde bağlayıcı niteliği olan anlaşmalar kadar yeni gelişen yaklaşımlara da ters düştüğü, hepimizin bildiği gerçeklerdir. Bu sorunlara çözüm getirecek yollar aramanın zamanı gelmiştir. Ancak çözüm yolları aranırken, yaşanan günlük sorunlara göre kısa erimli ve kötü örneklere karşı önlem geliştirmek yerine, kalıcı, çağdaş ve ülkemizin saygınlığını artırıcı adımların atılması, herhalde daha doğru olacaktır. Bu bakımdan yapılacak düzenlemelerin yalnızca bürokratik bir işlemler dizisi olarak değil, devletimizin taraf olduğu ve bağlayıcı niteliği olan uluslararası anlaş-

malar ve özellikle Avrupa Birliği'nde yeni gelişen eğilimler göz önüne alınarak hazırlanması gerekmektedir.

İleride bir dayatma olarak bu gibi kararları olduğu gibi almak zorunda kalmaktansa, bunları ülkemizin koşullarına uygun bir şekle getirmek için şimdiden hazırlık yapılmasını gerekli görmekteyiz. Buna karşılık genelge, kısıtlı olanakları nedeniyle bürokrasimizin çözmekte zorluk çektiği günlük olayların akışını ve bu arada istisna olduğunu düşündüğümüz bazı kötü örneklere tepkime olarak hazırlandığı izlenimini vermektedir. Aynı şekilde genelgenin genel havasından, kültür varlıklarımızı geliştirmesi ile ilgili yeni açılımlar aramak bir yana, sorunun çözümünü katı, tavizsiz ve çağdışı bir devletçilik anlayışıyla, kültür varlıkları ile ilgili bilim kurumları, sivil toplum örgütleri ve araştırmacıları göz önüne almadan hazırlanmış olduğu da anlaşılmaktadır.

GENEL KOŞULLAR:

Kazı ve Araştırmalarda;

1- Kazı ve yüzey araştırması taleplerinin Bakanlığımızca sağlıklı değerlendirilebilmesi amacıyla, başvuruların ilgili yönetmeliğin 9/o maddesi gereğince en geç 31 Aralık tarihine kadar yapılması gerekmektedir. Bu tarihten sonra yapılan başvuruların o yıl içinde dikkate alınmayacağı,

Bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması açısından başvurular için bir tarih saptanmasının gerekli olduğuna kuşku yoktur. Ancak bunun tavizsiz bir şekilde uygulanmasının, getirdiği yararlar kadar zarara da yol açacağı göz önüne alınmalıdır.

Yaz ya da sonbahar ayları içinde yapılacak araştırmalara katılacak tüm elemanların altı ya da yedi ay önce belirlenmesi çoğu kez olası değildir. Arkeoloji ekiplerinin uzman bilim insanları, teknisyenler ve öğrencilerden oluştuğunun göz önü-

ne alınması gerekir. Öğretim yılı yeni başladığında, yedi ya da sekiz ay sonra yapılacak çalışmaya, hangi öğrencinin katılmasının yararlı olacağını hiçbir bilim kuruluşu bilemez. Arkeozoolog, arkeobotanikçi gibi dünyada sayısı az olan ve bu nedenle önceden programlanmasında güçlük bulunan uzmanlar için de aynı durum söz konusudur. Bilim heyetleri bu nedenle ekip listelerini olası isimlerle kalabalıklaştırmak zorunda kalmakta, bu da kanımızca Dışişleri Bakanlığı ile Kültür Bakanlığı'na gereğinden fazla bir iş yükü getirmektedir. Başvuru tarihinde sağlanacak bir esnekliğin, örneğin ülkemizde yapılan diğer araştırmalar ve daha önce Kültür Bakanlığı'nın uygulamalarında da olduğu gibi, "araştırmanın başlamasından üç ay öncesine kadar başvurulur" şeklindeki bir uygulamanın daha uygun olacağı kanısındayız. Özellikle ekip üye adlarının listelenmesinde bu esneklik mutlaka sağlanmalıdır.

2- Kazı ve yüzey araştırmalarının mutlaka o yıl içinde gerçekleştirilmesi makûl olmayan sebeplerle ertelenmemesi,

Burada "makûl olmayan sebep" sözcüğüne mutlaka bir açıklama getirilmesi gerekir.

3- Kısa süreli (1 haftadan az) çalışmalara izin verilmeyeceğinden, talepte bulunulmaması,

Bu maddenin gerekçesini anlamakta güçlük çekmekteyiz. Arkeolojik kalıntıları yalnızca ören yerleri ya da höyüklerle sınırı olarak düşünmemek gerekir. Ülkemizde, örneğin megalitik anıtlar-dormenler, tek menhirler, su yolları, küçük sarnıçlar gibi arkeolojik kazısı bir-iki günde bitirilebilecek kalıntı türleri olduğu gibi, herhangi bir yapı ile ilgili ölçüm, değerlendirme, inceleme gibi kısa sürede sonuç verecek bilimsel çalışmalar da yapılmaktadır. Kanımızca kısa sürede sonuç verebilecek bu tür kısa erimli kazı ve araştırmalar, ülkemizin bilimsel etkinliğinin artırılması kadar genç araştırmacıların de-

neyim kazanarak yetiştirilmesi açısından da gereklidir. Bu tür araştırma ve kazılara Bakanlığın hangi gerekçe ile izin vemeyeceğini açıklamakta güçlük çekmekteyiz.

4- Başkanların sezon içerisinde çalışmada bulunamamaları halinde, yerlerine vekalet edecek kişiyi, yıllık başvuru sırasında, tarih belirtilerek bildirmeleri, çalışma esnasında ayrılması gerektiği durumlarda ise yine ayrılmadan önce, makûl bir mazeretiyle birlikte Bakanlığa bildirmeleri gerekmektedir. Başkanlar sezon içerisinde çalışmada hiç bulunamayacaklarsa, başkanların çalışmada fiilen bulunmaları yasal gereklilik olduğundan, çalışmaya o yıl izin verilmeyecektir. Bildirilen mazeretin Bakanlıkça kabul edilmesi halinde çalışmanın sürdürülebileceği,

Bu tür bir uygulama, en kritik ya da stratejik öneme sahip çalışmaların sorumlu yöneticileri için bile, herhalde rahatsızlık kaynağı olur. Arkeolojik kazı ve araştırmaların, kriminal bir olay alanı gibi görülmemesi gerekir. Bilimsel çalışma yerini, bilimin gereğine uymayacak şekilde katı disipline etme çabası, bir süre sonra, çalışma yerinin bilimselliğini yitirmesi sonucunu verir.

Kazı başkanları olan bilim insanları, sorumlulukları gereği birçok başka yükümlülükler de taşımaktadır. Bunların arasında devlete ait birimlerin, akademik kurumların ya da sivil toplum örgütlerinin düzenlediği çeşitli toplantı ve çalıştaylar, eğitim programı gereği olan sınav ve jüriler ilk akla gelenlerdir; bunların büyük bir kısmı önceden tarihleri bilinmeyen, son anda çıkan zorunluluklardır. Genelgede sözü edildiği şekildeki katı bir uygulama, istenmeyen gerilimlere yol açacağı gibi, bilim insanlarının diğer yükümlülüklerini yerine getirmesini de engelleyecektir.

Araştırmanın sorumluluğunu alan bilim insanlarına güvenilmesi, onların en az Bakanlığın yetkili elemanları kadar, çalış-

manın doğru ve sağlıklı yürümesi kaygısını taşıdıklarını kabul edilmesi gerekir. Bu bağlamda, karşılaşılmış olan kötü örnekleri genellemenin doğru olmayacağı kanısındayız. Örneğin, eğer bir kazı başkanı ya da araştırma sorumlusu, çalışmayı bırakıp tatile gidiyor ise, bu bireysel bir hatadır, hatayı yapanı muhatap alarak çözülmesi gerekir; tüm meslek insanlarının bilimsel ya da idari yaşamlarını kısıtlamanın doğru bir çözüm yolu olmayacağı kanısındayız.

5- Kazı ve yüzey araştırması ekiplerine katılacak ek üye talepleri, Genel Müdürlüğümüzü fazlasıyla meşgul etmektedir. Bu sebeple, izinler çıkıncaya kadar ek üye taleplerinin kabul edilebileceği. İzinler çıktıktan sonra ek üye taleplerinin değerlendirilemeyeceği,

Bu maddeyle getirilmek istenen katı uygulamanın, bazı durumlarda, yani arkeolojik çalışma üzerinde son derece olumsuz etkileri olacaktır. Bir arkeolojik çalışmanın sağlıklı ve çağdaş ölçütlere uygun olarak yürüyebilmesi için ekipte mutlaka bulunması gerekli olan bazı elemanlar vardır. Ülkemizdeki çalışmaların birçoğunun mahrumiyet bölgelerinde, olumsuz çevre ve sağlık koşulları altında özveri ile devam ettiği göz önüne alındığında, arkeolojik ekiplerde hastalık ve kaza riskinin çok yüksek olduğunun öngörülmesi gerekir. Bir araştırma sırasında, örneğin kazı çizimci, fotoğrafçı ya da mimar hastalık ya da kaza nedeniyle işini yapamaz durumda kaldığında, bu işi sürdürecek yeni bir elemanın katılımı engellenecek ve bundan araştırma kadar kültür varlığı da zarar görecektir. Aynı şekilde, akademik ortamda sınav sonuçlarının alınması yaz ortasını bulduğundan, son anda ortaya çıkan ve gelecek vaadeden yeni öğrencilerin bu çalışmalara katılması da engellenecektir.

Her türlü bilginin elektronik ortama aktarıldığı, bir elemanın arkeolojik araştırma heyetinde bulunmasında sakınca olup olmadığını bilgisayara bakılarak birkaç dakika içinde belirlenebildiği göz önüne alınırsa, bu işlemin bürokrasimize neden

fazla yük getirdiğini anlamakta güçlük çekmekteyiz. Bu durum aynı zamanda Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi'nin bilim insanları ve öğrencilerin serbest dolaşım ilkesine de ters düşmektedir. Günümüzde Bulgaristan, Yunanistan ya da Gürcistan'da yapılan çalışmaya, herhangi bir öğrencimi telefonla bildirerek, ekibe katabildiğim bir dünyada, değil yabancı ülkelerden gelen öğrencileri, kendi öğrencilerimizin bile bir ekibe katılmasında çıkartılan engeli kabullenmekte güçlük çekmekteyiz. Öğretim üyesi olarak, öğrencilerimizin olabildiğince çok araştırmaya katılmasını sağlamak görevimizin bir parçasıdır. Herhangi bir nedenle zamanından önce sona eren bir araştırmadaki, Türk ya da yabancı ekip üyelerinin bir başka çalışmaya daha katılmak istemesi, kanımızca sevinilecek bir olay olmalıdır. Sürmekte olan bir araştırmanın başkanına, bir öğrencimin o ekibe katılmasını kabul ettirdikten sonra, bunun bir devlet kurumu tarafından, bu işlem bana fazla geliyor mülahazası ile engellenmesini düşünmek bile istemiyoruz.

Birçok kazı ekibi, parasal kısıtlamaları nedeni ile çizimci, fotoğrafçı, topoğraf, konservatör bulmakta güçlük çekmektedir; çoğu kez, kazı mevsimi başladıktan sonra bu tür teknik elemanlar, gönüllü olarak ya da rastlantı sonucu ekiplere başvuru yapmaktadır. Bu elemanların, saknıcalı olup olmadığının belirlenmesi, herhalde çok uzun bir işlemi gerektirmemektedir. Buna karşılık bu elemanların ekibe katılmasının sayılmayacak kadar büyük yararı vardır.

Benzer bir durum, daha teknik uzmanlık alanları için geçerlidir. Bir ekip listesinde bulunmak için Dış İşleri ve Emniyet makamlarından izni çıkmış olan bir uzman, işini ait olduğu ekipte öngördüğünden daha kısa sürede bitirmiş ise, bu teknik hizmetten neden başka bir ekip yararlanamasın? Özellikle arkeojeofizik, arkeobotanik, arkeozooloji, mikromorfoloji, mikro iz-analizi, bioarkeoloji gibi bilim alanlara ait, temini güç olan elemanlardan, bu nedenle yararlanılamamaktadır.

Kanımızca bilim insanlarını potansiyel suçlu olarak görmek yerine, bunların dolaşımını teşvik eden ve bunlardan daha fazla yararlanmayı sağlayacak yeni bir yaklaşımın geliştirilmesi gerekmektedir.

6- Sezon sonunda kazı ve araştırmalara ilişkin dökümanların Türkçe rapor ekinde (plan, rölöve, çizim, fotoğraf, cd kaydı belge, dia vb) Bakanlığımıza verilmesi,

Ülkemizde yapılan bilimsel çalışmaların sonuçlarının devlet ve özellikle Kültür ve Turizm Bakanlığı ile paylaşılması tartışılmaz bir gerekliliktir. Ancak bunun akılcı bir düzen içinde olması gerekir. Çağdaş bir kazıda yapılan 1/20 - 1/50 - 1/100 ölçekli alan çizimlerinin yaprak olarak sayısı, bazen binli sayıları bulmakta, buluntu çizimleri de -ki bunların büyük kısmı yalnızca bilimsel niteliktedir- aynı sayıyı bulmaktadır. On binlerce parçanın dökümü yapılmakta, ayrıntılı belgeleme için yüzlerce sayfa not tutulmakta ve fotoğraf çekilmektedir. Bunların tümünün kopyalanması mümkün olmadığı gibi, her kazının belgeleme sistematiği diğerinden farklı olacağı için, bürokratik bakımdan bir anlam taşımazlar. Ayrıca, bunlar kopyalansa bile, bir devlet kurumunun bunları sistematik bir arşiv hâline getirerek saklamasına olanak yoktur. Bu tür bir bürokratik uygulamanın yerine, o yıl yapılan çalışmanın ülkemizin tanıtımına, çağdaş bilime ne katkı yaptığını, neler kazandırdığını açık seçik belirleyecek düzeyde bir bilginin, bunu destekleyecek belgelerle birlikte verilmesinin daha doğru olacağı kanısındayız. Bu bakış açısına göre hazırlanarak Bakanlığa aktarılacak bilgi ve belgeler, ülkemizin dış tanıtımı ve kültür sektörü ile ilgili proje geliştirilmesi açısından, bürokratik olarak "teslim edilen" tanımsız belgelerden daha yararlı olacaktır.

Bu uygulamanın dışında, ülkemizin uzun yıllardan beri karşı karşıya bulunduğu önemli bir sorun, tamamlanmış olan kazı ve araştırmaların arşivlerinin gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarımı ile ilgilidir. Bakanlığın bu bağlamda kapsam-

lı, iyi planlanmış ve altyapısı hazırlanmış bir arşivleme düzeni kurmak için çalışma başlatmasında yarar görmekteyiz.

7- Kazı başkanı ya da araştırmacıların, ekip üyesi ya da temsilci olarak Genel Müdürlükten ismen talepte bulunmamaları,

Bu madde uygundur.

8- Türkiye'de mevcut olması halinde kazı ve araştırmalarda kullanılmak üzere yurt dışından malzeme ithal taleplerinin uygun değerlendirilmeyeceği,

Bu maddenin gerekçelerini anlamakta güçlük çekmekteyiz. Yurtdışındaki bir kurum ya da kişiden bağış olarak bir mikroskop ya da ölçüm aleti temin edilebiliyorsa, bu aletin benzerleri ülkemizde satışta bulunduğu için bu bağışı reddetmek durumunda kalmanın ve dolayısıyla çalışmayı bu aletten yoksun olarak sürdürmenin gereğini anlamak güçtür. Aynı şekilde yabancı meslektaşlarımız buradaki çalışmalarda kullanmak üzere kendi ülkelerindeki bilim kurumlarında ellerinde bulunan teknik donanımından yararlanamama ya da her seferinde gümrük işlemi ile karşılaşma durumunda kalacaklardır. Kanımızca bu madde yalnızca yapılan işin niteliğine zarar verecek ve herhangi bir yarar getirmeyecektir.

9- Her türlü restorasyon çalışmasının, ekip tarafından hazırlanacak koruma ve restorasyon projesinin ilgili Koruma Kurulu'na sunulması ve uygulamaların bu konuda alınacak karar kapsamında gerçekleştirilmesi,

Koruma ve restorasyon projelerinin, ilgili koruma kurullarında onaylanmasından sonra uygulanması, tartışılmaz bir gerekliliktir. Ancak, bu maddedeki altı çizilen "her türlü" sözcüğünün daha iyi tanımlanması gerekir.

Burada sorun, arkeolojik bir kazı sürecinde yapılması gerekli olan ivedi koruma işlemleri ile, kalıcı nitelikteki projeler arasındaki ayrımın göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kalıcı ve özellikle orijinal yapıya müdahale niteliğindeki her türlü işlemin mutlaka uzmanlar tarafından projelendirilmesi, bu projenin koruma kurulları tarafından onaylanması ve gene uzmanların sıkı denetimi altında uygulanması gereklidir.

Buna karşılık, kazı sürecinde, toprak altından çıkan herhangi bir kalıntıyı, o kalıntının ileriki yıllarda tümü ortaya çıkartılınca kadar geçecek süre için ya da proje geliştirme aşaması boyunca dayanabilmesi için, anında, ivedi olarak koruma altına alınması gerekir. Toprağın altındaki kalıntının durumu, niteliği önceden bilinemeyeceği için, kazı ile birlikte, kurullardan onaylanabilecek bir koruma projesinin de önceden yapılıp onaylatılması olanaksızdır. Başka bir anlatım ile, geçici koruma önlemlerinin ivedi olarak alınması, mevcut kalıntının projelendirme ve gerekli bürokratik işlemlerin tamamlanmasına kadar korunması için zorunlu bir gerekliliktir.

Ören yerlerinin dışında, özellikle höyük ve düz yerleşmelerde, ne tür bir yapı kalıntısına rastlanacağı kazıdan önce bilinemez. Bu tür çalışmalarda, eğer kalıntının korunması isteniyorsa, mutlaka anında bazı kararların alınıp uygulanması gereklidir. Bunlar, kalıcı ve yapıya müdahale niteliğinde olmadığından, kurullara sunulacak şekilde projelendirilemezler.

Kerpiç, ahşap gibi zayıf yapı kalıntılarından oluşan tarihöncesi yerleşim yerlerinde yapılacak işlem ile, anıtsal taş mimarinin olduğu ören yerleri aynı kapsam içinde değerlendirilmemelidir. Tarihöncesi kazı yerlerinde çoğu kez alınması gerekli olan koruma, doğal etkenler ile tabakaların akıp karışmaması içindir. Bu tür yerler için proje istenmesi, yalnızca buluntu yerinin tahribi sonucunu verecektir.

Bu nedenle maddeye, "geçici önlemler ve kalıntıya geri dönüşü olmayan müdahale olmamak koşulu ile" şeklinde istisna getirilmesi gereklidir.

BAKANLAR KURULU KARARLI KAZILAR:

Ülkemizdeki kazı çalışmalarında;

- Her yıl giderek artan sayıdaki kazılar değil, iyi olanaklara donatılmış kazı evleri ve kazı depolarına sahip, yeterli sayıda ve ilgili disiplinden deneyimli uzmanların yer aldığı, uzun vadeli finans kaynağını sağlayabilen, üniversiteler, diğer bilim kuruluşları ya da sponsorlarca desteklenen ekiplerce yapılan az sayıda, ancak nitelikli arkeolojik kazıların gerçekleştirilmesi amaçlanmalıdır.

Bu maddeden, Bakanlığın ülkemizde yapılan kazıların sayısını azaltma gibi bir hedefi öngördüğü anlaşılmaktadır. Bunun, aynı zamanda ülkemizdeki bilimsel çalışmaları azaltmayı hedefleme anlamı taşıdığını göz ardı etmemek gerekir. Ülkemizdeki höyük, mağara, ören yeri gibi arkeolojik yerler, geçmişten gelen bilginin saklandığı, uygarlık tarihinin bilinmeyenlerinin bulunduğu bilgi bankalarıdır.

Arkeologlar tarafından araştırılmayan bir höyük, toprak tepe, bir ören yeri ise taş yığını niteliğindedir; bunların içerdiği bilgi atıl durumdaki ölü bilgidir. Bu bilgi ancak arkeologlar tarafından bilimsel düzeyde araştırıldığında ortaya çıkar ve yararlanılabilir, kullanılabilir bilgiye dönüşür. Bu bilginin uygarlık tarihine kazandırılması, ülkemizin insanlık tarihine karşı olan sorumluluğunun gereği olduğu kadar ülkemizin kültürel mirasının zenginleşmesi, bilimsel saygınlığı ve etkinliğinin artması için de gereklidir.

Kuşkusuz araştırmaların niteliğinin iyileştirilmesi doğru bir amaçtır. Ancak bilimsel araştırmaların sayısının azaltılması istenen sonucu vermeyeceği gibi, bilimsel rekabeti ortadan kaldıracağından, beklenenin tam ters bir etki yapacağından da eminiz. Nitekim, ülkemizde ancak bilimsel "tekeller kırılıp" kazıların sayısı arttıktan sonra, arkeolojik araştırmaların ni-

teliği belirgin bir şekilde iyileşmiştir. Olumlu bilimsel rekabet ortamı, özellikle kendilerine fırsat tanınan genç araştırmacıların, benim de dahil olduğum eski kuşağı hızla geçmesini sağlamıştır. Arkeoloji alanında, geleceğe umut ile bakabilmemiz, gelişmekte olan, yerli ya da yabancı genç kuşakların önünü tıkamak ile değil, ancak onların önünü açarak sağlanabilir.

Arkeolojik kazı çalışmalarının tümünü aynı şablon içinde ele alıp değerlendirmek doğru değildir. Anıtsal yapı kalıntılarının bulunduğu büyük ören yerlerinin gereği olan teşkilatlanma modeli ile, bu tür kalıntıların bulunmadığı, ancak bilimsel bakımdan çok büyük önem taşıyan bir tarihöncesi düz yerleşme, höyük ya da mağara aynı ölçütlerle değerlendirilemez. Bazı kazı yerleri, bilimsel sonuç alındıktan sonra kalıcı koruma altına alınması gerekli olmayan yerlerdir. Bu gibi yerlerde kısa süre içinde sonuç alınabilir. Bu gibi yerlerde anıtsal ya da alışılagelmiş turistlik yapı kalıntılarının bulunmaması, bu yerlerin önemsiz olduğu anlamına gelmez.

Ülkemiz topraklarında yüz binlerce yıldan bu yana uygarlıkların barındığı göz önüne alındığında, bu maddenin hedeflediği büyük ören yerleri, yalnızca 2-3 bin yıllık kısa bir dönemi temsil etmektedir. Buna karşılık ülkemizin uygarlık tarihi açısından en büyük zenginliği, bilgi dağarcığına yapmakta olduğu en büyük katkı, mağaralar, düz yerleşmeler ve höyüklerle temsil edilen dönemlerdir. Kalıcı olmayan bir araştırma yeri için teşkilatlı bir kazı evinin kurulması gerekli olmadığı gibi, anlamsız bir harcamayı da içermektedir. Bu nedenle her bir kazı yerinin kendi özgün niteliğine göre ele alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çağın ve devlet sorumluluğunun gereği, bilimsel çalışmaları sınırlamak yerine teşvik etmek olmalıdır. Bunun aksini bile düşünmek istemiyoruz. Kültür mirası konusunda Türkiye'ye

göre çok daha az birikime sahip olan komşu ülkelerin, örneğin Suriye, Ürdün, Güney Kıbrıs, İran, Ermenistan, Gürcistan'ın arkeolojik çalışmaları özendirerek çoğaltmak için gösterdiği çaba karşısında, ülkemizin yeniden bu tür bir yaklaşım içine girmesi, ileride giderilmesi güç kayıplara neden olacaktır.

Çalışmaların niteliğinin geliştirilmesi, kötü örnekleri emsal alarak yapılacak kısıtlamalarla değil, ancak iyiyi teşvik ederek bilimsel rekabet ortamının oluşturulması ile sağlanabilir.

- Kazı Başkanının arkeolog ya da konusu ilgili olmak kaydıyla Sanat Tarihçi, Prohistoryen ya da Antropolog olması; bu mesleklerin dışındaki disiplinlere ait bilim adamlarına (Mimar, Şehir Plancısı, Filolog, Etnolog, Tarihçi, Eski Çağ Tarihçisi v.b.) Kazı Başkanlığı verilmemesi (halen kazı yapanlar hariç olmak üzere),

Bu madde, özünde doğru olmakla birlikte, katı ve duruma göre esneklik sağlamadan uygulanırsa istenmeyen sonuçlar verebilir. Günümüzde arkeoloji, birçok bilim dalının uzmanlık alanlarının birlikteliği ile yürüyen, başka bir anlatımla geçmişin incelenmesinin yalnızca arkeologların tekelinde olmaktan çıktığı bir süreçtir. Çağdaş profilde arkeolog, bir orkestra şefi gibi, konusu geçmişi çeşitli açılardan incelemek olan bir orkestranın yönlendiricisi konumuna gelmiştir. Aynı şekilde arkeoloji de artık belirli bir eser ya da yapıyı bulmak için toprağın kazılması olmaktan çıkmış, kültür tarihi ile ilgili sorunları çözmeye, geçmiş süreci anlamaya çalışan bilimler topluluğu olmuştur. Yapılan araştırmanın konu, amaç ve içeriğine göre, ekiplerin bileşimi kendi içinde farklılık göstermektedir.

Konu bir yapının gelişim sürecinin incelenmesi ise, bunun bir mimar; doğal çevre ortamının değişmesi ise, bir jeomorfolog ya da iklim bilimci tarafından, arkeologtan daha iyi ele alı-

narak değerlendirilebileceğini kabullenmemiz gerekir. Kaldı ki arkeoloji alanında, bilimsel etkinlik ve saygınlığı herkes tarafından kabul edilen birçok meslektaşımızın mimar, filolog ya da Eski Çağ tarihçiliği kökendinden geldiği göz ardı edilmemelidir. Kanımızca bu durum, ilgili maddede parantez içinde verilen "*halen kazı yapanlar hariç olmak üzere*" tanımlamasıyla da kabul edilmiştir. Bu nedenle, yapılmak istenen işin amaç ve niteliğine göre karar verilmesi, herhalde daha doğru olacaktır.

> *- Kazı Başkanlarının en az Doçent seviyesinde olması ve asgari 5 (beş) yıllık fiili kazı tecrübesine sahip bulunması; bu durumunu ilgili ve bağlı olduğu bilim kuruluşlarından getireceği referanslarla belgelemesi amaçlanmaktadır.*

Bu bağlamda da katı bir uygulamanın doğru olmayacağı kanısındayız. Akademik unvan sahibi olmanın iyi kazı yapmak anlamına gelmediği açıktır. Nitekim eğitim kurumlarında değil, akademilerde görevli olan ve alanlarında etkin olan birçok yabancı meslektaşımız, bu tür bir akademik unvana sahip değildir. Kazı yerinin büyüklüğüne, karmaşıklığına ve önemine göre, bu maddeyle istenen unvan ve deneyim yetersiz olabileceği gibi, daha basit ve küçük yerleşimler için farklı nitelikler de aranabilir.

Başvuru sahiplerinin, kendi bilim kurumlarından bu maddeyle istenen bir referansı alabilmesi, bilim kurumlarında bu tür bir kayıt tutulmadığı için gerçekçi değildir. Ayrıca öğretim elemanlarının oldukça sık olarak farklı bilim kurumlarına geçtiği de göz ardı edilmemelidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana arkeolojik çalışmaları yapan ekipler, Bakanlık tarafından çok sıkı bir şekilde denetlendiğinden, elemanların deneyim ve birikimleriyle ilgili daha gerçekçi verilerin Bakanlık arşivlerinde bulunacağı kanısındayız.

Bu nedenle, yeni başvurularda;

a) Kazı başkanlarının başvurularını bağlı oldukları Bilim kuruluşlarının aracılığı ile yapmaları,

Bu maddenin uygulanmasına olanak yoktur; ısar edilir ise Türkiye'de yeni hiçbir başvuru olmayacaktır. Bürokratik yapımız, bu tür bir kurumsal başvurunun yapılmasına izin vermez. Öğretim elemanları olarak ancak bulunduğumuz kurumdan, yapacağımız araştırma süresi için fakülteden uzakta kalabilmek için izin ve bazen de kısmi parasal destek alabiliriz. Bilimsel araştırmalar, bilim kurumları adına yapılmadığı ve yapılmasına da bürokratik anlamda olanak bulunmadığından, bu madde uygulanamaz.

b) İlgili kuruluşlarca (Üniversite, Enstitü v.b.) kendilerinin önerildiğinin ve proje süresince destekleneceğinin yazılı olarak Bakanlığımıza bildirilmesi,

Bu maddenin de uygulanmasına olanak yoktur. Hiçbir akademik kurum, uzun yılları kapsayacak şekilde bir destek yazısı veremez, vermemelidir de. Bir akademik kurum, desteklediği araştırmacının, o yıl içinde sağladığı sonuçlara bakarak desteğini, yıllık olarak sürdürür. İşin doğrusu da budur.

Bazı yurtdışı bilim kurumları, iki ya da en fazla üç yıllık projelere destek vermekte iseler ise de, bu destek yıllık olarak projenin elde ettiği sonuçlar denetlenerek yinelenebilmektedir. Bakanlığın, önceki yıllarda, yabancı meslektaşlarımızın bağlı bulundukları akademik kurumlardan bu tür bir yazı istediği bilinmektedir; ancak bu yazının da, ancak bir bürokratik gerekliliği karşılayan yazı olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Kanımızca bu tür bir kurumsal garanti belgesi, ancak uzun süreli olacağı, uygulamanın büyük parasal kaynakları gerektireceği baştan belli olan ören yerleri anıt yapılar ile ilgili yeni başvurular için öngörülmelidir. Bu gibi durumlarda da,

belgenin, araştırma başkanının kimliği ile bağı olmayacak şekilde, o ören yerinin uzun erimli sorumluluğunun kurumsal bağlamında yüklenilmesi konusunda, bakanlık ile söz konusu kurum arasında yapılacak ciddi bir protokolle sağlanması gerekir.

c) Kazı Başkanlığı için başvuruda bulunanların tüm yayımlarını Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teslim etmesi,

Genel Müdürlük'te Türkiye'nin kültürel mirasını kapsayan bir kitaplığın bulunması ve bunun geliştirilmesi mutlaka gereklidir. Zaten yasa gereği, kazı ve araştırmalarla ilgili her türlü yayımın, kazı başkanlarınca Genel Müdürlük'e verilmesi zorunludur. Yeni başvuru ile bir bilim insanının tüm yayımlarının yeniden istenmesine neden gerek duyulduğunu anlamakta güçlük çekiyoruz. Bunun yerine Genel Müdürlük'teki kitaplığın, daha kapsamlı ve sürekli güncelleşmesi için, kazı başkanları da dahil, ilgili tüm bilim insanları ve kurumlarıyla ilişki kurularak ve bu bağlamda Kültür Bakanlığı'nın yayımlarından değiş tokuş için yararlanılması daha doğru bir yol olacaktır.

d) Finans kaynağının, miktarının ve takviminin belgelenmesi,

Bu maddenin de genelde uygulanması olanaksızdır. Çoğu kez yerli ve yabancı bilim kuruluşlarının sağladıkları ödenek son anda gelmekte ve kesin miktar da ancak o ödenek çıktıktan sonra belli olmaktadır. Ayrıca çoğu kez kazılar başlamadan son anda ya da bazen kazı başladıktan sonra özel ya da tüzel kişilerden katkı alabilmektedirler. Kazı başvurusu ile ancak beklentilere dayalı tahmini bir bütçeleme yapılabilir.

Ayrıca, ekiplerin başvurusu aralık ayı içinde yapmakta, Genel Müdürlük'ün izinler konusunda politikası ise haziran ayı içinde belli olmaktadır. Ciddi hiçbir araştırmacı, izin garantisi olmadan, bir bilim kurumuna parasal destek için bağlayıcı

başvuru yapmaz; saygın bir kurumdan parasal ödenek sağlandıktan sonra, iznin çıkmaması, ya da istenen işin yapılamıyacağı kadar geç bir tarihte çıkması, bilim insanının kurum önünde saygınlığını yitirmesi ve bir daha destek alamaması sonucunu verir. Bakanlıktan araştırma izini ancak yaz ayı sonunda, akademik yıl başladıktan sonra çıktığı için, çalışamadan ülkelerine geri dönen ve bu nedenle bilimsel destek alabilirliğini yitiren birçok meslektaşımız vardır.

e) Ekip üyelerinin kazının niteliğine uygun branşta ve yeterli sayıda olması,

Bu madde kavram olarak son derece uygundur. Ancak bu bağlamda verilecek olan kararlar için somut ölçütler olmayacağından gereksiz tartışmalara da yol açabilecektir. Ekip üyelerinin kazının niteliğine uygun olup olmadığı, bunların sayısının kaç tane olması gerektiğine Bakanlık nasıl karar verecektir? Bir araştırmayı üstlenen bilim insanına, hiç değilse bu konuda devletimizin güvenmesi gerekir. Eğer yıl sonunda, Bakanlık ekibin bilimsel açıdan yetersiz olduğunu görür ise, bunların uyarılması ya da nedeni belirtilerek araştırma izinlerinin iptal edilmesi daha gerçekçi bir çözüm olacaktır.

f) Kazının 10 yıllık programının (ilk 5 yıl + ikinci 5 yıl) Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne verilmesi,

Bu tür uzun erimli bir program, ancak toprak üstü kalıntıları olan büyük ören yerleri için yapılabilir. Toprak altındaki kalıntıların sayı, nitelik, diziliş ve yayılım şeklinin belli olmadığı höyük gibi arkeolojik buluntu yerlerinde, hiçbir şekilde gerçekçi bir programlama yapılamaz. Zaten toprağın altındaki kalıntılar bu tür uzun erimli bir programlama yapabilecek kadar bilinse idi, herhalde kazı yapmaya da gerek kalmazdı. Bir arkeolog, ne kadar deneyimli olursa olsun, toprağın altı ile ilgili ancak bazı öngörülerde bulunabilir, ancak bunların bir program yapmaya yetecek düzeyde olması olanaksızdır.

g) Kazı evi, kazı deposu ve kamulaştırma konularının öncelikle çözüleceğinin taahhüt edilmesi,

Bu maddenin öngördüğü taahhüdü verebilecek ekip, herhalde dünya üzerinde çok enderdir. Yukarıdaki maddelerde, başvuruların akademik kurumlar tarafından yapılmasını istedikten sonra, bir akademik kurumun kazı evi, depo inşa etmesini, arazide kamulaştırmaya gitmesini beklemek gerekir. Bu, bilim kurumları için olduğu kadar, yurtdışındaki akademik kurumlar için de, istense bile, bürokratik açıdan mümkün değildir. Bizim bürokrasimiz, üniversitelerin, kazı amacı ile bile olsa, değil yeni inşaata girişmek, başka bir yerde kamulaşma yapmak, kiralamayı bile kabul etmemektedir.

Kazılar geliştikçe, her ekip çeşitli yollardan sağladığı parasal olanaklar ile, kendi çalışma alanlarını, zamana yayarak iyileştirmekte, geliştirmektedir. Bu, Bakanlıktan çok daha fazla araştırma ekiplerinin isteğidir; ancak, sansasyonal adı olduğu için özel sponsorların ilgisini çekebilen birkaç istisnai arkeolojik yer dışında hiçbir yer için, baştan bu şekilde bir olanak dünyanın hiçbir yerinde sağlanamaz.

Bu madde ile istenenlerin de, gene her bir kazı yerinin kendi sorunlarına göre ele alınması gerekir. Kuşkusuz her ekibin özellikle depo sorununu çözmesi gerekir. Ancak kazı evi gibi kalıcı bir yatırımın sağlanabilmesi, kazının sürekliliği ile ilgili olmalıdır. Bir höyükte iki-üç yıllık bir çalışma yapılacaksa, bilim heyetinden bir kazı evi yapmasını beklemek haksızlık ve daha da önemlisi bilimsel amaç için ayrılan ödeneğin çok da doğru olmayan bir iş için harcanmasına neden olacaktır. Ayrıca bilim heyeti, çalışmalarını, kiraladığı bir köy evi ya da çadırda sürdürmek istiyor ise, buna karşı çıkılmasının gerekçelerini de anlamak güçtür. Tüm mülahazaların dışında kamulaştırma gibi konuların esasen devletin görevleri arasına girdiği kanısındayız. Bu bağlamda, devletin elinde olan takas gibi yolların uygulanması herhalde daha doğru olacaktır.

h) Yeni kazı başvurularında ve mevcut çalışmalarda kazı evi bulunmayanlardan 3 (üç) yıl içerisinde tamamlanacağının taahhüt edilmesi,

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın niçin kazı evi yapımını bu kadar önemsediğini anlamakta güçlük çekmekteyiz. Burada bir yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için, kazı yerlerimin tümünde kazı evimin olduğunu belirtmekte yarar görüyorum. Ancak gene de bilim ekiplerinin araştırma ve bilimsel çalışma için güçlükle topladıkları parasal olanakları, iş açısından çok da gerekli olmayan kazı evi için harcamalarını istemenin, bunu gerçekleştirmeleri için üç yıllık bir süre verilmesinin ve bunun bir yaptırıma bağlanmasının büyük bir haksızlık olduğu kanısındayız.

i) Yabancı kazı başkanlarınca yeterli sayıda bekçi tutulması ve kazı alanının, kazı evinin ve deposunun her türlü güvenliğinin sağlanması,

Bir bilimsel çalışmada yerli ve yabancı bilim insanları için bu tür bir ayrım yapmanın devlet anlayışı ve bilimsel etikle bağdaşmayacağı kanısındayız. Her kazı başkanı için kazı yeri ve malzemesini koruduğu deposu, kendi çocuğu gibidir. Bunu en iyi koruyacak kişiyi ve yöntemi aradığından herkesin emin olması gerekir. Çoğu kez ekiplerin yerel olarak temin ettiği bekçiler, bürokratik olarak kadrolaşmış bekçilerden koruma ve sahiplenme işini çok daha iyi yapmaktadırlar. Bu bağlamda, Bakanlığa yansıyan kötü örnekler olmuşsa, bu konunun da tüm bilim ekiplerine genellenmemesi gerekir.

Ayrıca bekçiler sürekli bir memur hâline getirildiğinde, kazı yeri bürokratik olarak "sürekli iş yeri" statüsüne gireceğinden, kazı bitiminde ya da bekçi yaş haddinden emekli olduğunda, tazminat olarak verilmesi zorunlu olan meblağ, dünyanın hiçbir yerindeki bilim kuruluşunun karşılayamayacağı miktarları bulacaktır. Bu madde ancak kazıların on yıllarca süreceği belli olan büyük ören yerleri için düşünülmelidir.

j) Yeni kazı başvurularında, öncelikle talep edilen alanda bir yüzey araştırması yapılması ve/ya da araştırmanın belli bir oranda tamamlanmış olması,

Bu madde son derece uygundur.

Mevcut kazılarda;

a) Kazı çalışmasının dışında bir yüzey araştırması yapılmak isteniyorsa ayrı bir başvuru halinde yapılması ve çalışmanın ayrı bir izin kapsamında değerlendirilmesi,

Bu madde son derece uygundur. Ancak, kazı yapan ekiplerinin kendi çevrelerindeki hareketliliğinin de sınırlanmaması gerekir. Hatırlanacağı gibi, önceki yıllarda Genel Müdürlük'ünüz kazı ekiplerinin kendi çevrelerindeki alan içinde, kazı süresi içinde yüzey araştırma yapması zorunluluğunu getirmiş ve bundan da genel olarak olumlu sonuç alınmıştı. Belirli bir yerde kazı yapan ekibin, kazıdan ayırabildiği süre içinde çevresine bakmamasını istemenin, bunu ayrı bir izin ve bakanlık temsilcisine bağlamanın, bilimsel etik ile pek bağdaşmayacağı kanısındayız.

b) Kazı sezonunun ardından sürdürülen restorasyon çalışmalarının, kazı başkanının çalışmalara katılmasına gerek olmadan, çalışma ekibi adına restorasyon çalışmalarından sorumlu bir yetkilinin katılımıyla sürdürülebileceği,

Bu madde son derece uygundur.

c) Kazı ruhsatnamesi 3/r maddesi uyarınca Bakanlıkça kazı için verilen ödeneklerin harcama belgelerinin Bakanlığımız ilgili birimlerine (ödenek hangi birimden sağlanmışsa), kazının bitiş tarihinden en geç bir ay içinde Kazı Başkanı tarafından gönderilmesi, Bakanlığımız dışında sağlanan ödeneklerle gerçekleştirilen ka-

zı çalışmalarının ise harcama miktarı ve kalemlerine ilişkin bilgilerinin Genel Müdürlüğümüze iletilmesi,

Bu madde son derece uygundur.

d) Bakanlığımız dışındaki kaynaklardan çalışmalara destek sağlamak üzere sponsorlarla imzalanan protokol örneğinin imzalanmadan önce Bakanlığımıza gönderilmesi,

Bu maddeye mutlaka bir açıklama getirilmesi gerekir. Kazılara parasal destek veren bilim kurumları, örneğin araştırma fonları, National Geographic Society, Aegean Foundation gibi kurumlarla bu tür bir protokol imzalaması söz konusu değildir. Kurumlara başvuru yapılır, kurumların yönetim kurumları inceler ve sonucu bildirir. Bazen parasal kaynak, kazıyı ziyarete gelen herhangi biri tarafında da yapılabilir ya da illerde valiliklerden alınabilir. Bunların protokole bağlanması ve sonuçlanmadan Bakanlığın görüşünün alınması mümkün değildir. Bu maddenin uygulanması, kazılara zaten zorla temin edilen ödeneklerin tümü ile kesilmesi gibi istenmeyen sonuçlara yol açar.

Ancak ören yerlerinde, belirli bir çıkar karşılığı -örneğin antik tiyatronun kullanımı- gibi amaçlar karşılığı parasal destek sağlanacak ise, bunlar ile ilgili anlaşmaların mutlaka önceden Bakanlık onayından geçmesi gereklidir. Bu nedenle, maddeye açıklık getirilmelidir.

e) Kazı başkanlarınca çalışma alanlarında Hazineye ait arkeolojik sit alanlarının belirlenerek Bakanlığımıza tahsisinin sağlanması amacıyla tapu kaydının (pafta, ada, parsel) Genel Müdürlüğümüze bildirilmesi, gerekmektedir.

Bu madde uygundur.

YÜZEY ARAŞTIRMALARI:

Yapılacak yüzey araştırmalarında;

1- Başvuruda bulunanların en az Doktor düzeyinde olması,

Bu madde uygundur.

2- Tüm yayımların Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teslim etmesi,

Bu madde uygundur.

3- Finans kaynağının, miktarının ve takviminin belgelenmesi,

Bu madde uygundur. Yüzey araştırmaları sınırlı bütçe ile yapılabilen araştırmalardır; hatta çoğu kez olduğu gibi araştırmacının kendi maaşından ayırdığı miktar ile yapıldığından, başvuruya bu tür bir açıklama rahatlıkla konabilir.

4- Çalışılacak alana ilişkin, mümkünse mevcut il sınırlarının yer aldığı haritanın işaretlenmesi suretiyle araştırma programının iletilmesi,

Bu madde uygundur.

5- Çalışma ekibinin yeterli sayıda ve ilgili disiplinlerden uzmanlardan oluşturulması,

Bu madde uygundur. Ancak, kazılar için olduğu gibi, burada da kararı kimin ve nasıl vereceği sorunu tartışmaya açıktır.

6- Mesleki tecrübe kapsamında arazide en az 5 yıl çalıştığının, ilgili ve bağlı olduğu bilim kuruluşlarından getireceği referanslarla belgelenmesi,

Bu madde uygundur. Ancak Bakanlığın, elindeki dosyalardan bu bilgiyi sağlamasının daha gerçekçi bir yol olacağı kanısındayız.

7- Ekiplerin ön gördüğü çalışma takviminin, bazı zorunlu sebeplerle Bakanlığımızca gerekirse değiştirilmek suretiyle ayarlanabileceği, bu bakımdan çalışmaların mümkün mertebe Nisan-Mayıs-Haziran ya da Eylül-Ekim-Kasım aylarına yayılacak şekilde düzenlenmesi,

Bu madde ile belirtilen tarihler genellikle üniversitelerin eğitim ve sınav tarihleri ile çakışmaktadır. Yüzey araştırmalarının büyük bir kısmı yetişmekte olan genç meslektaşlarımızın sürdürdüğü, bunların kendilerini geliştirmesi için en uygun olan çalışmalardır. Mesleğin başlangıç aşamalarındaki genç araştırmacılar aynı zamanda kazı ekiplerinin üyesidirler. Bu tür yüzey araştırmalarını, kendi bölümlerinin esas çalışması olan kazı süresi dışında, kurumlarından izin alabildikleri kısıtlı süre içinde gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar.

Yüzey araştırması türü belgeleme çalışmaları, kültür varlıklarına herhangi bir müdahale içermediğinden, hiçbir zararı yoktur. Aksine, ülkemizin hâlâ kültür envanteri olmadığı düşünülürse, bunların önemli bir açığı kapatma konusunda ne kadar yararlı olduğu görülür. Ayrıca, ülkemizdeki kültür varlıklarının belgelenmesine yönelik bir arazi çalışması, kanımızca genç bilim insanlarının deneyim kazanarak mesleğe özendirilmesi bakımından son derece yararlı ve gereklidirler. Bu nedenle bunların olabildiğince özendirilmesi gerekirken akademik takvimle örtüşerek sorunlu hâle getirilmesinin doğru olmadığı kanısındayız.

8- Araştırma başvurularında zaman zaman karşılaşılan eş başkanlık talebi Bakanlığımızca uygun bulunmadığından, ekibi temsilen belirlenecek kişinin Bakanlığımıza bildirilmesi,

Bu madde uygundur.

9- Lisans düzeyindeki öğrencilerin arazi çalışma talepleri ilgili Müze Müdürlüklerince değerlendirileceğinden, başvuruların doğrudan Müze Müdürlüklerine yapılma-

sı; Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarının ise Bakanlığımızca verilecek izin kapsamında ilgili Müze Müdürlükleri denetiminde gerçekleştirilebileceği ve bu çalışmaların sonuç raporlarının Bakanlığımıza gönderilmesi, gerekmektedir,

Bu madde uygundur.

MÜZE KAZILARI :

Kurtarma kazılarının Müze Müdürlükleri tarafından yapılması ve uzun süreli çalışmalar olmaması, ancak, müze başkanlığında ve bilim adamlarının katılımı ile sürdürülen kazıların vadelerinin uzaması nedeniyle, Müze Müdürlüklerinin iş hacmini daha da yoğunlaştırmakta ve çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bakanlar Kurulu Kararlı kazılar gibi uzun yıllara yayılan ve kurtarma kazısı niteliğinden uzaklaşan bu çalışmaların giderek azaltılması öngörülmektedir. Bu yönde aşağıda belirtilen kısa ve uzun vadeli çözümler düşünülmüştür.

Kısa vadede;

- Bu kapsamda gelecek yeni taleplerin değerlendirilmeyeceği,

- Sürdürülen kazılardan Bakanlar Kurulu Kararlı kazı statüsüne dönüşebilecek şartlara sahip olanların Bakanlar Kurulu Kararlı kazı biçimine dönüştürülmesine,

Uzun vadede;

- Bakanlar Kurulu Kararlı statüsüne dönüşemeyen kazıların, olabilecek en kısa sürede (en geç 31.12.2006 tarihine kadar bitirileceğine ilişkin taahhütname alınarak) bitirilmesi,

- Çalışmaların çevre düzenlemesi, koruma, restorasyon- konservasyon önlemlerinin alınarak bitirilmesi ya da önerilecek ve Bakanlığımızca kabul edilecek bir baş-

ka bilim adamı adına Bakanlar Kurulu Kararlı kazı biçimine dönüştürülebileceği,

Kültür varlıklarımızın hemen hemen tümü yoğun bir tehdit altındadır; bu tehdidin büyük bir kısmı her türlü bayındırlık, inşaat ve tarımsal faaliyetlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar çağdaş yaşamın gereğidir. Örneğin barajların yapılması, yolların genişlemesi, yeni sanayi, turistik ve kentsel alanların açılması, tarımsal amaçlı arazi ıslah çalışmaları, çağımızın, uygar yaşamın vazgeçilmez ögeleridir. Kuşkusuz bu durum yalnız ülkemizin değil, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin de karşılaşmakta olduğu bir sorundur. Bu nedenle, tüm uygar dünya, çağdaş yaşamın gereklerinin kültürel birikimin yok etmeden gerçekleşebilmesi için kurtarma kazılarını olabildiğince desteklemektedir. Günümüzde, kurtarma kazılarına, diğer bilimsel amaçlı kazılardan daha fazla önem verildiğini, desteklendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Binlerce yılın kültürel birikimini yok etmeden bayındırlık yatırımlarını yerine getirmenin başka bir yolu da yoktur. Kaldı ki ülkemizin de taraf olarak onayladığı uluslararası anlaşmaların bağlayıcı hükmü de bunu gerektirmektedir.

Bunun da ötesinde Avrupa Birliği'nin mevzuatı incelenirse, çağdaş yatırımların kültür varlıklarında "bilgi" kaybına yol açmadan gerçekleştirilmesine ne denli önem verildiği ve bu konuda çok katı bağlayıcı hükümlerin olduğu görülecektir. Bu durum yalnızca ulusal yatırımlar için değil, Avrupa Birliği kökenli yatırımcı kuruluşların başka ülkelerde yaptıkları çalışmaları da kapsamaktadır. Örneğin bir İngiliz şirketi, Avrupa Birliği sınırları dışındaki herhangi bir ülkede yol ya da boru hattı gibi bir iş yaparken kültür varlıklarını belgelemiyor ya da kurtarma kazılarının gerçekleşmesini sağlamıyor ise, bu yüzden kendi ülkesinde çok ciddi cezalar alabilmektedir. Ülkemiz kurtarma kazılarını bu maddede olduğu gibi sınırlar ise, bundan yalnızca kültür varlıklarımız zarar görmekle kalmayacak, yabancı yatırımcı kuruluşların tahkim mevzu-

atından yararlanarak, Bakanlığınızın iradesine karşın, kurtarma kazılarını kendilerinin tümü ile denetim dışı yapmalarına neden olacaktır. Avrupa ülkelerinin bazılarında, yatırımcı büyük şirketlerin kendi bünyelerinde arkeolojik kurtarma kazısı yapacak birimler kurmaya başladığı, bunun Avrpupa Birliği tarafından destekendiği unutulmamalıdır. İki yüz yıllık arkeoloji deneyim ve birikimi olan ülkemizin, böyle istenmeyen bir duruma düşülmemesi için, mutlaka bu bağlamda çağın gereklerine ve anlayışına uygun yeni bir açılım gerçekleştirilmelidir.

Avrupa Birliği'nin ilgili mevzuatı, birliğin yan kuruluşu kimliğinde çalışan Avrupa Arkeologlar Birliği (EAA) ve Avrupa Arkeoloji Konsiliumu'nun (EAC) aldıkları ilke kararları, kapsamları genişletilerek hemen her yıl geliştirilmekte, kurtarılması gerekli kültür mirası kavramı da değişmektedir. Örneğin son iki yıl içinde "sulak alanlar" , 'kültürel çevre" gibi yeni açılımlar da gündeme gelmiştir. Yeni yapılacak düzenlemelerde, bu gelişmelerin de göz önüne alınması, ileride istenmeyen durumlar ile karşılaşılmaması için gereklidir.

Müzelerimizin iş hacminin çok yoğun olduğu, ellerindeki mevcut personel ve olanaklarla kurtarma kazılarını gereği gibi gerçekleştiremeyecekleri ortadır. Bu, müzelerdeki arkadaşlarımızın kurtarma kazılarını beceremeyecekleri şeklinde algılanmamalıdır. Ancak, müzelerde özveri ile çalışan arkadaşlarımızdan, kendi müzeleri ile ilgili yapmaları gerekli olan işlerin yanı sıra, bu tür kapsamlı bir yoğunluğu üstlenmelerini beklemek gerçekçi değildir. Genelgede, bilim kurumlarının çalışmalarının bile Bakanlık için fazla yük olduğundan söz edilirken bu çalışmaları nasıl yapacakları yanıtsız bir soru olarak kalmaktadır.

Kurtarma kazıları, adından da anlaşılacağı gibi tehdit altında olan arkeolojik merkezler için sürdürülen bir sistemdir. Kurtarma kazılarını mutlaka günlük kısa çalışmalar olarak görmemek gerekir. Hatta bunların yatırım başladıktan sonra son

anda zorunluluk karşısında alel acele yapılan çalışmalar olmaması gerekir. Çağdaş anlayış, kurtarma kazılarının, yapılması gerekli yatırımlar ile birlikte planlanmasını, kurtarma kazısının bilimin gereği gibi gerçekleşmesi için uzun bir zaman dilimine yayılmasını ilke olarak kabul etmiştir. Karayolu, baraj, sanayi tesisleri gibi büyük yatırımların ne zaman yapılacağı yıllar öncesinden planlanarak bilinir. Bu gibi yerlerde zarar görecek olan höyük, ören yerleri gibi arkeolojik kalıntılarda yapılacak olan çalışmalar, işin gereği olarak uzun yıllara yayılabilir. Çalışma uzun da sürse,yapılan iş bir kurtarma kazısıdır.

Kurtarma kazılarının yapılması ile elde edilen sonuçların, yararlardan başka herhangi bir zarara yol açtığını söylemeye olanak yoktur; çünkü kurtarma kazılarının parasal olanakları yatırımcı kuruluşlar tarafından karşılanmaktadır. Bu çalışmaların sonunda ülkemizin kültürel mirasının bir kısmı daha ortaya çıkmakta, tahribattan kurtulmakta ve bunun yanı sıra ülkemizin, bu tür çalışmalara önem veren diğer ülkeler gibi, uluslararası düzeyde saygınlığı artmaktadır.

Son yıllarda ülkemizde gerçekleştirilmiş ya da sürmekte olan kurtarma kazıları, uygarlık tarihinin yeniden yazılmasına neden olacak kadar önemli sonuçlar vermiştir. Bugün bilim dünyasında ülkemizin uygarlık tarihi içindeki yeri ile ilgili olarak en çok sözü edilen çalışmalar da kurtarma kazıları ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu sistemin yeniden düzenlenerek teşvik edilmesinde zorunluluk vardır. Ancak bunların Bakanlar Kurulu Kararlı kazılara dönüştürülmesi gerçekçi bir çözüm olmayacaktır.

Genelge ile, sürmekte olan kurtarma kazılarından, en geç 2006 yılında çalışmalarına son verecekleri taahhüdünün istenmesi, hiçbir şekilde kabul edilemez; bu durum onanmaz zararlara neden olur.

KÜLTÜR VARLIKLARI VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ'NÜN 14.08.2005 GÜNLÜ GENELGESİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER*

Bakanlığınızın izni ile yapılmakta olan arkeolojik çalışmaların kısa, orta ve uzun erimli programlara, restorasyon ve çevre düzenlemelerinin yeni esaslara bağlanması konularında Genel Müdürlüğünüzün yeni arayışlar içine girmiş olmasını takdirle karşılamaktayız. 40 yılı aşkın bir süreden bu yana çeşitli düzeylerde arkeolojik kazı ve araştırmalara katılmış, birçoğunun da yürütücülüğünü yapmış bir bilim insanı olarak, söz konusu yönerge ile ilgili bazı kaygılarımı aktarmayı görev olarak görmemin anlayışla karşılanacağı umudundayım. Bu bağlamda, yönergeyle getirilmekte olan bazı uygulamaların, arkeolojik kazıların standartının yükselmesi şeklindeki beklentileri karşılayamayacağı ve hatta çözümü güç yeni sorunlara yol açabileceği endişesini taşımaktayız.

Yönergenin amacının tanımlandığı Madde 1 ile hedefinin özetlendiği Madde 4'ün içeriğine tümüyle katılmaktayım. Özellikle "ülkemizde gerçekleştiren kazı ve onarım çalışmalarının uluslararası platformda geçerli olan düzeye kavuşturulması" ile "dünya arkeolojisinde büyük bir öneme sahip olan ülkemizin hak ettiği konuma getirilmesi" şeklindeki tanımları, mevzuatımız için yeni ve olumlu bir kazanım olarak görmekteyiz.

Ancak hedefe varılması için Madde 5'te belirtildiği gibi, çalışmaların "ortalama üç ay" gibi bir süre ile tanımlanması, kanımızca doğru olmadığı gibi gerçekçi de değildir. Söz konusu maddenin Hasankeyf, Perge, Samsat, Efes, Bergama gi-

* Kültür ve Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 14.08.2005 günlü genelgesi ile ilgili olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na sunulan 29.09.2005 tarihli görüş yazısı.

bi büyük, kapsamlı ve çok yönlü ören yerleri göz önüne alınarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Oysa ki bilimsel arkeolojik çalışmaların amacını yalnızca ören yerlerinin turizm sektörüne kazandırılması olarak görmenin, yukarıda tanımlanan "kazıların uluslararası düzeye kavuşturulması" hedefi ile önemli bir çelişki yaratacağı unutulmamalıdır. Bilim heyetlerinin kazı çalışmalarındaki amacı, her şeyden önce insanlığın ortak bilincinin bir parçası olan, höyüklerde, ören yerlerinde ve diğer kalıntılarda atıl durumda olan bilgiyi "kullanılır" bilgiye dönüştürmektir. Bu bakımdan kalıntıları ortaya çıkartmak kadar bunların içerdiği bilgi, her türlü verinin en iyi şekilde toplanması ve analiziyle sağlanabilir. Bu da bilindiği gibi işin niteliği bakımından zaman alan, birçok uzmanın birlikteliğini gerektiren ve hata yapıldığında geri dönüşü olmayan bir süreçtir. Kazı için zamanın uzaması ya da fiilen çalışacak işçi sayısının artışı, bilimsel çalışmanın esas amacı olan bilgi üretiminden fedakarlık edilmesini gerektirebilir. Bu nedenle bilimsel çalışma için seçilen her bir kazı yeri, içerdiği sorun ve niteliğe göre ayrı değerlendirilmelidir. Örneğin Tarihöncesi Dönem'e ait bir mağara ya da bir düz yerleşmedeki kazı ve değerlendirme süreciyle, büyük anıt yapıların bulunduğu bir ören yeri aynı şekilde değerlendirilmemelidir. Ayrıca bir dolmen ya da tümülüs gibi, kazısı çok kısa bir süre içinde tamamlanabilecek, buna karşın ortaya çıkacak verilerin çok önemli olduğu arkeolojik kalıntı türleri de vardır. Aynı şekilde herhangi bir anıt yapının gelişim sürecinin anlaşılabilmesi için sondaj niteliğinde kısa süreli çalışmalar da yapılmaktadır ve yapılmalıdır. Kazılar için üç aylık bir sürenin öngörülmesi, bu tür çalışmaları gerçekleştirmek isteyecek ekipleri anlamsız bir güçlük içine sokacaktır. Bu nedenle yönergenizdeki bu maddenin "her bir kazı yerinin özelliğine göre" çalışma süresi belirlenir şeklinde düzeltileceği umudundayız.

Bakanlık izniyle gerçekleştirilmekte olan kazıların denetimiyle ilgili 6. maddenin, standartın yükseltilmesi, yanlış uygula-

maların durdurulması gibi öngörülerle, çok iyi niyetle hazırlandığından kuşkumuz yoktur. Ancak bu denetim için bir komisyonun kurulmasının ve komisyonun bilimsel çalışmaları öngörüldüğü şekilde denetlemesinin istenen sonucu vermeyeceği gibi birçok olumsuz gelişmeye de yol açacağından eminiz. Bu bağlamda meslektaş ve uzmanlar arasındaki kişisel ve akademik sorunlar kadar, farklı yaklaşım ve görüş ayrılıklarının ön plana çıkacağı endişesini taşımaktayız. Bilindiği gibi bilimsel çalışmalarda olduğu kadar, onarım, çevre düzenlemesi, kültür varlıklarının kültür sektörü olarak değerlendirilmesinde tek ve mutlak bir yöntem olmadığı gibi, farklı uzmanlar arasında köklü görüş ve yaklaşım farklılıkları da bulunmaktadır. Bu bağlamda, Anayasa gereği kültür varlıklarımızın sahibi ve sorumlusu olan Bakanlığınızın müdahil durumda olması kuşkusuz gereklidir. Ancak bilimin gelişmesinin, "kötüyü önlemeye yönelik yaptırımlar" ile sağlanamayacağı bilinen bir gerçektir. Bu tür yaptırımlar, genellikle "iyi" ya da iyiye ulaşmaya çalışan ekipleri ürkütmek, engellemek ya da atıl duruma getirmek gibi istenmeyen sonuçlar verecektir. Bu bakımdan, çok sürtüşmelere yol açacak bir denetleme komisyonu yerine, Bakanlığınızın "iyi" ve "doğru" olarak gördüğü çalışmaları teşvik edecek ve özendirecek bir uygulama getirmesinin beklenen sonuca varılmasını sağlayacağı kanısındayız.

İLGİLİ KAYNAKÇA

Akurgal, E. (2004) "Tarih İlmi ve Atatürk", *Günce. TÜBA Bülteni* 29, s. 2-7.

Alexandri, A. (2002) "Names and Emblems: Greek Archaeology, Regional Identities and National Narratives of the Turn of the 20 th Century", *Antiquity* 76, s. 191-199.

Arnold, B. (1996) "The Past as Propaganda: Totalitarian Archaeology in Nazi Germany", *Contemporary Archaeology in Theory*, (yay. R.Preucel, I. Hodder), Blackwell Publishers, Oxford, s. 549-569.

Atkinson, J.A., I.Banks, J.O'Sullivan (yay.) (1996) Nationalism and Archaeology, Cruithne Press - Scottish Archaeological Press, Glasgow.

Childe, G. (1951) Man Makes Himself, Mentor Books, New York.

Díaz-Andreu, M. 2002 "Archaeological Practice and the nation-state", *Antiquity* 76:294, s. 1140-1142.

Eldem, E. (2004) "An Ottoman Archaeologist Caught Between Two Worlds: Osman Hamdi Bey(1842-1910)", *Archaeology, Antropology and Heritage in the Balkans and Anatolia: The Life and Times of F.W.Hasluck, 1878-1920* (yay. D.Shankland), Isis Press. İstanbul. s. 121-149.

Gibson, S. (2004) "The value of archaeological remains in urban regeneration", *Preserving archaeological remains in situ?.Proceedings of the 2nd Conference 12-14 September 2001* (yay. T. Nixon), Museum of London Archaeology Service, London, s. 261-264.

Glover, I.C. (1999) "Letting the Past Serve the Present-Some Contemporary Uses of Archaeology in Viet Nam", *Antiquity* 73:282, s. 594-602.

Jones, S. (2002) The Archaeology of Ethnicity.Constructing Identities in the Past and Present, Routledge, London.

Junker, K. (1998) "research under Dictatorship: the German Arhaeological Institute 1929-1945", *Antiquity* 72:276, s. 282-292.

Kane, S. (yay.) (2003) The Politics of Archaeology and Identity in a Global Context, Archaeological Institute of America, Boston.

Kohl, P. (1993) "Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology in Soviet Transcaucasia", *Journal of European Archaeology* 1.2, s. 181-189.

Kohl, P., C. Fawcett (yay.) (1995) Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology, Cambridge University Press, Cambridge.

Kristiansen, K. (1999) "Between Rationalism and Romaticism Archaeological Heritage Management in the 1990's.", *Çağlar Boyunca Ana-*

dolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler) (yay. A. Dinçol), Ege Yayınları, İstanbul, s. 295-302.

Lahiri, N. (2000) "Archaeology and Indentity in Colonial India", *Antiquity* 74:285, s. 687-692.

Lloyd, S. (1956) Early Anatolia, Pelican Books, London.

Lowenthal, D. (1985) The Past is a Foreign Country, Cambridge University Press, Cambridge.

McCracken, R.D. (1971) "Lactase Deficiency: An Example of Dietary Evolution", *Current Anthropology* 12:4-5, s. 479-517.

Özdoğan, M. (1998) "Ideology and Archaeology in Turkey", *Archaeology Under Fire. Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*, (yay. L.Meskell), Routledge, London, s. 111-123.

Özdoğan, M. (1999) "Türkiye Cumhuriyeti ve Arkeoloji: Siyasi Yönlendirmeler, Çelişkiler ve Gelişim Süreci" *Bilanço 1923-1998. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılına Toplu Bakış I* (yay. Z. Rona), Tarih Vakfı Yayınları, s. 193-204.

Özdoğan, M. (2000) "Türkiye'de Yok Olan Kültürler ve Baraj Gölleri: Sorunlar ve Öneriler", *GAP Bölgesinde Kültür Varlıklarının Korunması. Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu*, GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, GAP Yayınları Kültür Dizisi no.3, Ankara, s. 71-84.

Özdoğan, M. (2001) Türk Arkeolojisinin Sorunları ve Koruma Politikaları, Arkeoloji ve Sanat Yay. İstanbul.

Özdoğan, M. (2002) "Çağdaşlaşma ve Türk Arkeolojisi. Arkeolojinin Görmediğimiz Yüzü", *Toplumsal Tarih* 101, s. 42-45.

Özdoğan, M. (2002) "Yeni Binyıl, Küreselleşen Dünya ve Türkiye'de Arkeolojinin Geleceği", *Toplumsal Tarih* 108, s. 2-3.

Özdoğan, M. (2003) "Türkiye'de Arkeoloji", *Bilim Konuşmaları*_(yay. A.Aliev), TÜBİTAK Yayınları Bilgi Dizisi, Ankara, s. 169-197.

Özdoğan, M. (2003) "Dünya ve Türk Arkeolojisinin Büyük Kaybı Braidwood -Arkeolojide Yeni Bir Dönemi Başlatan İsim-", *Arkeoloji ve Sanat* 113, s. 12-21.

Özdoğan, M. (2004) "Heritage and Nationalism in the Balkans and Anatolia or Changing Patterns, What has Happened Since Hasluck?", *Archaeology, Anthropology and Heritage in the Balkans and Anatolia*, (yay. D.Shankland), ISİS Press, Istanbul, s. 389-405.

Özdoğan, M. (2004) "Avrupa'nın Sınırları", *ATLAS* 141 (Arkeoloji Politikaları dergi içi eki), s. 1-11.

Özdoğan, M. (2005) "Kültür Mirasımızı Topluma Kazandırmak. Yeni Açılımlar ve Sorunlar", Afife Batur'a Armağan (yay. A. Ağır, D. Mazlum, G. Cephanecigil), Literatür Yayınları, İstanbul, s. 339-343.

Özdoğan, M. (2005) "Günümüz Sorunlarına Geçmişte Çözüm Aramak. Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji", *ARREDAMENTO Mimarlık* Aralık 2005, s. 87-91.

Özyar, A. (2005) "Anatolian Civilizations? European Perceptions on Ancient Cultures in Turkey", *Placing Turkey on the Map of Europe* (yay. H.Yılmaz), Boğaziçi University Press, İstanbul, s. 43-69.

Renfrew, C. (1996) "Prehistory and the Identity of Europe", Cultural Identity and Archaeology (yay. S.Jones, P.Graves Brown, C.Gamble), Routledge, London, s. 125-137.

Schlanger, N. (2002) "İntroduction: Special Section. Ancestral Archives Explorations in the History of Arhaeology", *Antiquity* 76:291, s. 127-131.

Shaw, W.M.K. (2004) Osmanlı Müzeciliği. Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, İletişim Yayınevi, İstanbul.

Sherratt, A. (1997) "Changing Perspectives on European Prehistory", *Economy and Society in Prehistoric Europe* (yay. A.Sherratt), Edinburgh University Press, Edinburgh, s. 1-34.

Shnirelman, V.A. (2001) "Enternasyonalizmden Milliyetçiliğe: 1930-1940'ların Sovyet Arkeolojisinin Unutulmuş Sayfaları", *Cogito* 28, s. 198-223.

Trigger, B. (1989) A History of Archaeological Thought, Cambridge Univ.Press, Cambridge.

Trigger, B.G. (1995) "Romanticism, Nationalism, and Archaeology", *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology* (yay. P. Kohl, C. Fawcett), Cambridge University Press, Cambridge, s. 263-279.

Willems, W.J.H. (1998) "Archaeology and Heritage Menagement in Europe: Trends and Developments", *European Journal of Archaeology*, 1.3, s. 293-311.

Willems, W.J.H. (1999) The Future of European Archaeology, Oxford,Oxbow Books.

Willems, W.J.H. (2004) "Current issues in archaeological heritage management", *European Journal of Archaeology* 7.3, s. 315-326.

Yerasimos, S. (2005) "Tanzimattan Günümüze Türkiye'de Kültürel Miras Koruma Söylemi", *İstanbul Dergisi* 54, s. 42-55.

Yoffee, N., A. Sherratt (yay.) (1993) Archaeological Theory: Who Sets the Agenda?, Cambridge University Press, Cambridge.

Arkeoloji, bir düşünce sisteminin parçasıdır; geçmişe zaman boyutu kazandırmakta, aynı zamanda uygarlığın gelişiminin kanıtlarını ortaya çıkartarak, geçmiş dönemleri somut, elle tutulur, gözle görülür duruma getirmektedir.

Geçmiş yaşanmıştır, değişmez; ancak bizim buna bakış açımız değişir. Dönemin düşünsel akımları ve baskın politik yaklaşımları, geçmişe bakış açımızı belirler ve yönlendirir. Bunlar, bir yanda arkeolojik verilerin politik bir araç olarak kullanımını, öte yandan da arkeolojinin politikasını belirler.

Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından yayına hazırlanan bu kitapta, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan'ın, ülkemizde arkeoloji politikası ve arkeolojik verilerin politikaya yansıması ile ilgili yazıları toplanmıştır. Genel olarak toplumumuza arkeolojinin sunulan yüzü, kaçakçılık, turizm ya da müzelerdeki güzel, değerli nesneler ile sınırlıdır. Arkeolojinin bilgi boyutu ve bu bilginin toplumun düşünce sistemine yapacağı katkı arka planda kalmıştır. Bu kitapta arkeoloji ile düşünce akımları arasındaki bütünsellik vurgulanmıştır. Bu konulara ilgi duyacaklara, onları yeni açılımlara yönlendirecek geniş bir kaynakça da kitapta yer almaktadır.

ISBN 975-6561-95-5
9 789756 561959

KITAP
SKB 0797921 VCA